
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 21/2

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2018

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA
21/2 2018

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

Jan Zelenka

VÝKONNÍ REDAKTOŘI / MANAGING EDITORS

Eva Doležalová

Dana Dvořáčková-Malá

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Alexandra Kaar, Pavel Krafl, Jan Lukačka,
Christian Lübke, Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 809/76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

+420 286 882 121, linka 246

E-MAIL

zelenka@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

Časopis je zařazen v databázi Scopus / The journal is indexed in Scopus

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA
BOHEMICA
21/2

Praha
Historický ústav
2018

ISSN 0862-979X

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2018

I

STUDIE

MĚLNICKÝ DVŮR KRÁLOVEN VDOV BARBORY CELSKÉ A JOHANY Z ROŽMITÁLU*

MARTIN ŠANDERA

Court of the queen dowagers Barbara of Cilli and Joanna of Rožmitál in Mělník:

The study summarizes the results of the previous research of a residential court that was created by the Dowager Queens Barbora Celská and Johana of Rožmitál at the Castle in the Dowry Town of Mělník. It describes the clerical and representative components of a residential courtyard headed by a court marshal and a court hofmister, reveals and compares the activity of the Mělník's office of both dowager queens and shows the court as an administrative center. The main difficulty for the court was the lack of financial resources, which was easier for Dowager Queen Johana to cope, despite her much greater political engagement.

Key words: Late Middle Ages, the queen dowager, residence, court

Léta strávená na Mělníku představují z hlediska historiografie nejméně sledovanou i objasněnou část života obou královen. Barbora Celská (Barbara von Cilli), druhá choť císaře Zikmunda Lucemburského, zde sídlila v letech 1441–1451, Johaně z Rožmitálu, druhé choti krále Jiřího z Poděbrad, se mělnický hrad stal rezidencí v letech 1471–1475. Nelze vyloučit dokonce ani zkrácení na pouhá dvě léta.

Představoval Mělník a zdejší dvůr skromný až chudý konec těchto ambiciózních žen nebo konečně klidné zázemí a důstojný závěr života? Torzovitý stav pramenné základy otevírá při zpracování tématu více otázek než odpovědí, úkolem badatele je proto především základní výzkum, nikoli metodologické inovace.

Nejucelenější obraz Barbořina mělnického dvora a životního stylu vzešel z pera Aeny Silvia Piccolominiho v *Historii Austriacis* a v mírné úpravě jej při-

* Tato studie vznikla na základě referátu proneseného na Sjezdu historiků v Olomouci 13.–15. 9. 2017., v rámci panelu Dvorský výzkum, který připravilo Výzkumné centrum Dvory a rezidence ve středověku Historického ústavu AV ČR.

naší i *Historia Bohemica*, přičemž Barbořin dvůr mylně umístil do Hradce Králové. Podle Silvia bývalá císařovna stárla uprostřed skupiny svých milenců a souložníků a podlehla takovému bláznovství, že tupila svaté panny i Královnou nebes, zpochybňovala jejich cudnost, vyprávěla, že byly hloupé, když nepoznaly, co je rozkoš, a že pro člověka není nic důležitějšího než slasti; popírala posmrtný život a domnívala se, že duše umírá spolu s tělem v duchu epikurejských tvrzení, dokonce prý nadávala svým služkám, když je viděla se modlit.¹

Piccolomini nikdy Mělník nenavštívil, nikde se s královnou Barborou po smrti císaře Zikmunda nesetkal, ani nijak nenaznačil zdroj svých informací. Obvinění z bezbožnosti velmi podobné Barbořinu však užil u řady dalších osob. Jako bývalý diplomat ve službách Fridricha III. si vybudoval silnou averzi nejen k jeho hlavnímu mocenskému konkurentu Oldřichu Celskému, ale bezbožným se pro něho stal každý příslušník rodu Celských hrabat.

Barbora Celská poprvé spatřila Mělník již na konci května 1420, kdy s králem Zikmundem pobývala v Čechách i část jeho dvora. Lucemburk tehdy nechal do Čech přivést i vdovu po bratru Václavovi Žofii Bavorskou, Barbora tak nevědomky měla před očima mnohé ze svého pozdějšího osudu.² Zápisnou držitelkou města a hradu Mělník byla od února 1437³, ale usídlila se zde až na konci července 1441 po svém návratu z polského exilu. Hradec Králové, kde trávila svá poslední léta vdova po Zikmundovu otci Alžběta Pomořanská, představoval bezesporu významnější a bohatší město. Tamní královský hrad byl ale pobořen již v roce 1423 a posléze využíván jako městská sýpka, stal se tedy zcela neobyvatelným a ze zbývajících měnných měst mohl již jen Mělník nabídnout královně

-
- 1 Eneas Silvius PICCOLOMINI, *Historia Austrialis. Teil I.*, MGH SS NS 24, Julia Knödler (ed.), Hannover 2009, s. 100. *Aeneae Silvii Historia Bohemica – Enea Silvio Historie česká*, Dana Marínková – Alena Hadravová – Jiří Matl (edd.), Praha 1998, s. 172.
 - 2 Biografie královnyn Barbory podávají Tomas KRZENCK, *Barbara von Cilli – eine „deutsche Messalina“*, Mitteilungen der R. Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 131, 1991, s. 45–67 a především Daniela DVORÁKOVÁ, *Barbora Celská. Čierna kráľovná. Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej (1392–1451)*, Budmerice – Bratislava 2013.
 - 3 O zápisu na hrad a věnné město Mělník CIM III, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (edd.), Praha 1948, s. 185–191, č. 111 a *Zbytky register králův římských a českých z let 361–1480*, August Sedláček (ed.), Praha 1914, s. 212–213, č. 1559. K městu zapsal Zikmund své choti i okolní vsi Hořín, Vrbno, Brozany, Vraňany, Núnice, Debrno, Štět a díl Počapel s proboštstvím a kanovnictvím.

vdově jako rezidenci hrad.⁴ Jako pravděpodobné se jeví, že návrh, aby se královna usídlila právě na Mělníku, vzešel z okruhu Hynce Ptáčka z Pirkštejna, někdejšího vůdce její strany z let 1437–1438, a byl s Barborou alespoň předjednaný ještě před jejím odjezdem ze Sandoměře, kde jí prozatímní útočiště poskytl polský král Vladislav III. Její vjezd do Mělníka byl okázalý, doprovázelo jí několik desítek představitelů východočeské šlechty v čele s vlivnými osobnostmi politické scény, vedle vzpomínaného Hynce Ptáčka z Pirkštejna a Alše Holického ze Šternberka tu byl i tehdy jednadvacetiletý Jiří z Poděbrad, hejtman boleslavského landfrýdu.⁵ Po deseti letech stejně okázale opouštělo Mělník už jen Barbořino tělo, když se právě Jiří z Poděbrad, tehdy již nejmocnější muž v zemi, postaral o převoz jejího těla do Prahy a uložení v Martinické kapli katedrály sv. Víta.

V jaké podobě vlastně královna vdova Barbora po příchodu na Mělník nalezla své příští sídlo? Čekal ji zde gotický hrad naposledy přestavěný v poslední třetině 14. století, z dnešního pohledu tedy západní a cca 2/3 severního křídla současného zámku. Bohužel podobu z Barbořiných časů zcela překryla rozsáhlá renesanční přestavba a barokní úpravy. Na nový rozsáhlejší výzkum, který by ukázal vrcholně a pozdně gotickou podobu mělnického hradu, dosud čekáme. Z archeologických sond vyplývá, že původní jádro gotického hradu tvořil podsklepený jednotraktový palác, k němuž bylo ve 14. století přistavěno druhé menší křídlo. První patro palácového traktu bylo členěno podle tradic rané gotiky a v současnosti nabízí šest poměrně prostorných obytných místností, širě objektu nebyla změněna, mohlo však dojít k posunu příček mezi komnatami. V severozápadním rohu pak byla situována kaple sv. Ludmily. Přízemí bylo přirozeně vyhrazeno služebnictvu, čeledi a hospodářskému chodu hradu.⁶

4 Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I/1*, Hradec Králové 1996, s. 82 a zvláště I/12, s. 385–386, pozn. 36, kde je přehledné shrnutí pramenů k osudům městského hradu.

5 K jejímu návratu do Čech v červenci 1441 *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, Miroslav Šimek – Miroslav Kaňák (edd.), Praha 1959, s. 164 informují, že „*tehdy páni z Slez s panem Krušinú provodili ji až do Chrudimě; z Chrudimě pan Ptáček, pan Holický, pan Jiří z Kunštátu provodili ji až na Mělniek, na jejie věno, s mnohými jinými panošemi kraje čáslavského a boleslavského*“.

6 Nejstarší podobu hradu a archeologické doklady pomocí sond podrobně rozebírá Vladimír BRYCH, *Poznámky k nejstarší podobě hradu Mělník*, *Castellologica Bohemica* 7, 2000, s. 93, 96, 102–105. Rudolf ANDĚL a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*

Tyto dispozice zůstaly patrně zachovány nejen za Barbořina života, ale výrazně nebyly změněny ani za pozdějšího pobytu Johany z Rožmitálu. Snad obě královny vdovy plánovaly větší úpravy, ale k pozdně gotické přestavbě došlo až v 80. letech 15. století, když město patřilo králi Vladislavovi a realizoval je spolu s přestavbou děkanského kostela známý královský architekt Hanuš Spiess.⁷

V letech 1438–1439 byla sice na hradě umístěna polská posádka, ale nedošlo k žádné devastaci objektu, což dokládá i fakt, že se zde v prosinci 1439 mohl konat sjezd kališnické šlechty.⁸ I když tedy Barbora v době svého příchodu našla mělnický hrad v dobrém stavu, s největší pravděpodobností považovala Mělník pouze za dočasné sídlo, nikoli za svou rezidenci pro příštích deset let.

Na jednání se zástupci Pražanů (po 27. červenci téhož roku), v jejichž čele stáli purkmistři Starého a Nového Města, požadovala královna postoupení perkrechtu a ungeltu, dům u sv. Benedikta na Hradčanech a navíc pokoje na Pražském hradě, kde by mohla bydlet. Městské rady následně přiznaly Barboře nárok na příjem z vinic a ungelt, ale žádost o postoupení uvedených nemovitostí a místností na Pražském hradě byla zcela zamítnuta, a tím padla možnost změny rezidence a tím i sídla Barbořina dvora.⁹

III. Severní Čechy, Praha 1984, s. 303–304. K úpravám mělnického hradu a jeho dílčím přestavbám více August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XI*, Praha 1988, s. 57; Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000, s. 357–359, k témuž i Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech II. K–O*, Praha 1987, s. 367, Zdeněk WIRTH, *Umělecké památky Čech*, Praha 1957, s. 471, Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Mělnickém*, Praha 1899, s. 136–146 a Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 364–366. Rovněž zaznamenáno v *Ottově slovníku naučném: ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí (sv. 17)*, Praha 1901, s. 76–77. Poslední výzkumy shrnul Jan KILIÁN a kol., *Mělník*, Praha 2010, s. 6–7.

7 O přestavbě děkanského chrámu provádění Hanušem Spiessem Petr MACEK – Pavel ZHRADNÍK, *Mělník. Bývalý kostel sv. Petra a Pavla. Stavebně historický průzkum*, Praha 1996; J. KILIÁN, *Mělník*, s. 364–365.

8 O umístění polské posádky – SLČ-K, s. 149, z literatury Roman HECK, *Tabor i kandydatura jagiellońska w Czechach (1438–1444)*, Wrocław 1964, s. 126–127. O sjezdu na Mělníku v prosinci 1439 *Staré letopisy české z rukopisu křížovnického*, s. 156.

9 Pramenem k jednání pražského poselstva na Mělníku jsou SLČ – K, s. 165. Z literatury k tomu Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský I*, Praha 1915, s. 760. Důvodem zamítnutí měla podle Urbánka být především obava, aby Barbořiným prostřednictvím nezískala Ptáčkova strana v Praze trvalé opory. Pravděpodobnější se jeví prostá a logická námitka, že městské rady nerozhodují o prostorách Pražského hradu, v takovém případě by

O skutečné rekonstrukci personální skladby mělnického dvora Barbory Celské lze hovořit jen stěží, prameny v tomto smyslu uchovaly jen mizivé množství informací, zvláště chybí svědečné řady z listin, přesto bylo možné identifikovat jména několika jeho příslušníků a rozhodně se nejednalo o skupinu milenců a souložníků, jak Barboru znectil Piccolomini.

Ačkoli na Barbořině dvoře nikdy žádný úřad, byť i ryze formálně, nestával, byl bezesporu klíčovou osobností ovlivňující skladbu jejího dvora i nejdůležitější politické akce odehrávající se v prostorách Barbořina sídla její hlavní český spojenec, vrchní hejtman spojených východočeských landfrýdů Hynce Ptáček z Pirkštejna, bývalý nejvyšší hofmistr jejího chotě Zikmunda.¹⁰

Právě Ptáček s největší pravděpodobností vedl k Barboře a jejímu dvoru Diviš z Talmberka, jehož statky sousedily s Ptáčkovým ratajským panstvím a řadily se k jeho politickým spojencům. Připomeňme, že Diviš vstoupil později i do služeb Johany z Rožmitálu a na počátku 60. let na jejím dvoře zastával úřad maršálka.¹¹

Asi nejznámějším osobností Barbořina dvora byl Vaněk Valečovský z Kněžmostu, podkomoří věnných měst, který záhy začal plnit i roli kancléře. Do Barbořiných služeb měl vstoupit krátce po jejím návratu do Čech, ale ve skutečnosti první písemný doklad o jeho působení máme z ledna 1445, kdy je zmíněn v tomto úřadu v listině určené městu Jaroměř.¹² Otevírá se tím téma Barbořiny mělnické kanceláře a její agendy, neboť Vaněk plnil minimálně v letech 1445–1446 i roli Barbořina kancléře. Často se v novější historiografii setkáváme s vyzdvihováním toho, že listiny pro věnná města vydávala v českém jazyce, a byl zde i minimálně jeden český písař, ale v realu je těchto textů žalostně málo, dochovaly se

měly královnu odkázat na nejvyššího purkrabího Menharta z Hradce, ale nemáme žádný doklad, že by byl Menhart v té věci jakkoli kontaktován. Nabízela se vcelku předvídatelná námitka o špatném technickém stavu Hradu.

10 Martin ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pikštejna. Opomíjený vítěz busitské revoluce*, Praha 2011, s. 94, 101–102 a s. 133.

11 CIM III, s. 245, č. 142. Jako maršálek dvora královny Johany je Diviš připomínán v letech 1463 – AČ III, s. 571, č. 753 a 1465 v CIM III, s. 397, č. 229.

12 CIM III, s. 240–242, č. 140. Jako jediný Vaňkovo působení v úřadu podkomořího věnných měst rozebírá Rudolf URBÁNEK, *České dějiny 3. Věk Poděbradský 3*, Praha 1930, s. 73, 81. K této otázce Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI.*, Praha – Litomyšl 2007, s. 116.

pouze čtyři originály česky psaných listin z let 1441–1449. Texty dalších tří známe z dochovaných opisů.¹³ Jedna z listin byla psána latinsky a Barbora si také vyměnila několik německy psaných listů s Oldřichem z Rožmberka, díky nim známe i její služebníky Hanuše Steinhaufa a Markétu Dožičínovou.¹⁴

K úředníkům měli náležet i rytíři Zboh ze Šicendorfu (před rokem 1445) a Pelhřim z Paseky. Oba kdysi patřili ke klientele Hynce Ptáčka z Pirkštejna a víme, že Barbora jim dlužila peníze, zda šlo o nevyplacené služné nebo oba jmenovaní královně poskytli finanční půjčku, není zcela zřejmé, v každém případě se město Chrudim obávalo, že by se mohli hojit na jeho majetku a přiměli Barboru k písemné záruce, že se tak nestane.¹⁵ Ke dvoru měl náležet i vladyka Jan Široký z Mirovic držící několik vsí na Kolínsku.¹⁶

Citelně postrádáme informace o ženské části Barbořina mělnického dvora. Nepochybně ji ze Sandoměře doprovázela i skupina společnic a ženský služebný personál, byť i nepočtený. Jejich jména však dochované prameny neuvádějí. Manželkám a zvláště dcerám dvorských úředníků, otevírala šance osvojit si vznešenější mravy a nalézt v budoucnu vhodného ženicha.

Urození příslušníci dvora náleželi k utrakvistům, i Mělník byl zcela dominantně kališnické město a z mocenského hlediska měla Barbora v Čechách spojence a oporu takřka výhradně v kališnicích. Přesto navzdory Silviovu tvrzení zůstala katoličkou, mj. i v roce 1448 Barbora vysílá své poselstvo za kardinálem-

13 V CIM III, s. 616 pouze zmínka o existenci Barbořiny listiny, již zapsala ve 143 kopách Trutnov Hanuši Welflovi z Varnsdorfu, roku 1443 potvrzuje Dvoru Králové a Trutnovu vynětí z pravomocí krajských úřadů a soudů CIM III, s. 231, č. 134 (opis); 4. ledna 1445 potvrzuje Jaroměři list Václava III. na svobodné odkazování majetku CIM III, s. 241, č. 140 (opis); téhož dne potvrzuje převzetí jaroměřské rychty od purkmistra a obce – CIM III, s. 241–243, č. 141 (originál v ANM); dne 24. dubna 1445 zapisuje město Jaroměř se všemi statky Jirímou z Poděbrad CIM III, s. 241–244, č. 142 (originál olešnickém archívu).

14 Dožičínovou zmiňuje v listu daný na Mělníku 17. září 1448, Státní oblastní archiv Třeboň, fond: Historica, inv.č. 1390, sg. 1052 (viz příloha). Hanuše Steinhaufa Oldřichovi doporučila v listu z 1. října téhož roku – *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka III*, s. 358. Korespondenci s Oldřichem z Rožmberka vedla Barbora již v letech 1436–1437.

15 CIM III, s. 253, č. 144, text listiny je datován do září 1446 „jakož jsme byly povinovány jsúc dluhem spravedlivým nebožci Zbohovi ze Šicendorfa a Pelhřimovi z Paseky“. Zboh svůj predikát odvozoval od vsi Slavoňova u Mohelnice PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 2011, s. 266. V erbu měli palečné kolo.

16 CIM III, s. 245.

legátem Juanem Carvajalem do Vídně s žádostí o povolení, aby si v nebezpečí smrti mohla zvolit zpovědníka k odpuštění hříchů.¹⁷

Na naprosté mlčení dochovaných pramenů bohužel narážíme, pokud jde o služebnou složku rezidenčního dvora, hradní posádku, komorníky, kuchyňský personál. Zda se královně podařilo získat zpět jejího lékaře Mistra Konráda, známého z pražského dvora v roce 1437,¹⁸ také bohužel nelze doložit.

Dostáváme se k finanční stránce a otázce, zda se Barbora Celská snažila na Mělníku vytvořit a udržovat honosný dvůr, pořádat slavnosti, hostiny, taneční veselí. Opět prameny mlčí, co ovšem víme přesně, že jí příjmy na životní styl nestačily. Nejdéle od poloviny dekády měla královna-vdova stále větší finanční obtíže, ostře kontrastující s obrazem Barbory jako úspěšné podnikatelky, která ze zapsaných uherských báňských měst dokázala ve 20. letech vytěžit maximum.¹⁹

Již jsem zmínil platy z ungelty a vinic v Praze. Byly tu důchody z věnných měst a snad i příjmy z dalších cel, známe i zápis císaře Zikmunda na 60 hřiven stříbra týdně z kutnohorské urbury.²⁰ Podle dohody se zetěm Albrechtem Habsburským měla Barbora pobírat z Uher ročně velmi zajímavou sumu 12 000 zlatých, je však otázkou, zda z této částky vůbec někdy cokoli obdržela. Naděje na návrat ztracených uherských statků a výrazné zlepšení své finanční situace svítla na přelomu let 1441–1442, kdy Barbora vstoupila do užších styků se svou dcerou Alžbětou a za slib prosazení svých finančních nároků v Uhrách se měla zasadit o uznání Ladislava Pohrobka českými utrakvisty vedenými Hynce Ptáčkem z Pirkštejna. Na Mělníku tehdy dokonce hostila Alžbětina vyslanec Hanúšek z Vitonic.²¹ Pomýšlela snad Barbora dokonce na návrat do Uher? Zdá se, že ta-

17 Barbořin list Oldřichovi z Rožmberka se dochoval ve Státním oblastním archivu Třeboň, fond Historica, inv.č. 1390, sg. 1052 (viz příloha). Interpretaci motivu jejího poselství ke Carvajalovi Rudolf URBÁNEK, *Císařovna Barbora a královna Alžběta*, in: Karel STLOUKAL a kol., *Královný a kněžny české*, Praha 1996, s. 147.

18 Václav LEDVINKA, *Králův dvůr a královský dvůr v letech 1436–1490*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008, s. 24, Petr ELBEL, *Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z českých zemí*, ibidem, s. 238–242.

19 D. DVORÁKOVÁ, *Barbora Celská*, s. 92–94.

20 *Zbytky register králův římských a českých*, s. 213, č. 1559.

21 Již v listopadu informoval Zhořelecké někdejší Zikmundův kancléř Kašpar Šlik Zhořelecké, že „So ist die keiserin auch zu Melnik, und versee nit anders, den das sie mit ir tochter wol eynig

kové zprávy kolovaly, neboť na jejím někdejších ochránci králi Vladislavu III. Varnenčikovi si uherské stavy vyměnily slib, že královně Barboře neumožní vstup do země, a kdyby k němu přeci jen bez jeho vědomí určitým způsobem došlo, žádný hrad ani jiný majetek jí nevydá. Také její české statky se ztenčovaly, zastavila Trutnov i hrady Albrechtice a Potštejn.²²

Když se proti ní v dubnu 1445 vzbouřila Jaroměř, rezignovala otrěsená Barbora na snahu aktivně ovlivňovat věnná města a faktickou kontrolu nad nimi i vším svým českým panstvím předala jako Jiřímu z Poděbrad, byť v tehdy vydané listině je jasně cítit její přesvědčení, že se Jaroměř zastavenou v 1000 kopách grošů dokáže později od Jiřího vyplatit.²³ Poděbrad ještě v tomtéž roce jmenoval novou městskou radu přímo na Mělníku. Královna také nijak nezasáhla, když se město v roce 1449 definitivně zbavilo dědičného rychtáře a dne 10. června vykoupiło všechny nároky k rychtě.²⁴

Zásobování dvora potraviny a zemědělskými produkty nenaráželo na větší potíže, samotné město Mělník bylo pánem osmnácti okolních vesnic, řady vinic, Labe i Vltava přinášely zisk jako důležitá dopravní tepna.²⁵

Barbora Celská se do Čech v roce 1441 vrátila bez větších finančních prostředků (o peníze i šperky jí při útěku z Uher připravili ozbrojenci Albrechta Habsburského), ale na jejích statcích nevázly v době jejího návratu dluhy, nevedla nákladnou politiku. Čím tedy byly způsobeny finanční obtíže a od poloviny

ist.“ – *Codex diplomaticus Lusatiae superioris IV.* umfassend die Olerlausitzer Urkunden von 1437–1457, ed. Richard Jecht, Görlitz 1911, s. 203. Z literatury k těmto pokusům R. URBÁNEK, *Věk poděbradský I*, s. 593–594, D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královná*, s. 228–229 a naposledy David PAPAJÍK, *Ladislav Pohrobek (1440–1457). Uherský a český král*, České Budějovice 2016, s. 61. Barbora tehdy své majetkové nároky vyčísliła na 150 000 uherských zlatých.

22 K zástavám Trutnova a Potštejna – po červnu 1441 Barbora uděluje Trutnov Hanuši Welflovi z Varnsdorfu za 173 kop grošů českých, (CIM III, s. 616) zápis na Potštejn předložil v roce 1454 Jan Čabelický ze Soutic z titulu poručníka dcery zemřelého Hynce Ptáčka z Pirkštejna s prohlášením, že Ptáček jej měl od císařovny – AČ II, s. 188, č. 377.

23 Ke vzpouře Jaroměře s zástavě vzbouřeného města Jiřímu z Poděbrad dne 24. dubna 1445 v 1000 kopách grošů CIM III, s. 243–244, č. 142, vyplatit dokázala Jaroměř až královna Johana.

24 O koupi rychty CIM III, s. 294.

25 J. KILIÁN, *Mělník*, s. 90.

40. let stoupající zadlužení? Nákladným životním stylem a snahou obklopit se luxusem?²⁶

Do kontextu finančních obtíží zapadá fakt, že vedle údajných mravnostních výstřelků je spojována s životem na Barbořině mělnickém dvoře ještě jedna kontroverzní záležitost – pěstování alchymie. Ve své alchymistické laboratoři se neměla zabývat hledáním omlazujícího elixíru a podobných věcí, ale transmutací kovů na zlato a stříbro. Máme k dispozici obraz jejího setkání s alchymistou Janem z Lázu, který se od lidí doslechl, že královna-vdova je zkušená „*in arte physica*“ „...*dal jsem se k ní uvésti a vypytaul jsem se na rozličné věci umění našeho. Odpovídala mi po žensku zchytrale. Po té vzala před očima mýma rtuť, arsenik a jinou věc, kterouž sama toliko znala. Z toho učinila prášek, jímž bělela mēd'. Tato byla na kameně pruběřském jako stříbro, ale nemohla se kovati. Směsí tou ošidila mnoho kupců.*“ Podobných podvodných praktik mu prý ukázala více, včetně napodobení zlata. „*Vida při ní samou lež a šalbu, neváhal jsem ji z toho pokárati. Tím rozeznila se na mne a chtěla mne do vězení uvrhnouti, ale pomocí Boží vyvázl jsem ještě bez úhony.*“²⁷

26 O jejím útěku z Uher a ztrátě peněz a šperků Wilhelm WOSTRY, *König Albrecht II. (1437–1439)*, Prag 1906, s. 179 a R. URBÁNEK, *Věk poděbradský I*, s. 574

27 Text líčící Barbořino setkání s Janem z Lázu publikoval z latinského originálu Hermann KOPP, *Die Alchemie in älteren und neuen Zeit I*, Carl Winter 's Universitätsbuchhandlung, Heildeberg 1886, s. 161–162. „*Ego audiens ex variis linguis loqui de regina divae memoriae regis Sigismundi, quod esset perita in arte physica, intravi ad eam et feci examen cum ea de arte physica, astute autem respondit mihi quae mulier. Vidia ab ea quod cepit mercurium et arsenicum et alias quasi psa scivit bene, et ex illis fecit pulverem, qui cuprum dealbavit, optime probam sed malleum non sustinuit, et ex eo multas deceptiones fecit inter homines...Item aliud vidia ab ea quod fecit pulverem, et quodcunquemetallum desuper aspergebat, calefaciens tunc pulvis ingrediabatur in massam corporis, quod assimilibatur argenti puri in testa combusti, verum cum fundebatur, versum est in cuprum ut prius fuit, et sic vidia ab ea multas falsitates. Iterum vidia ab ea, quod accepit crocum Martis, crocum Veneris et alios pulveres, et miscabantur simul, et ex eo fecit cinntrum, et cum cepit pars cum parte auri et argenti et in hoc junctabatur, apperabat aurum purum intus et exterius, et cum fundebatur totum rubedinem amittebat, et sci multimercatores per hoc erant decepti. Multas autem ab ea videns truffas et deceptiones, correxi ea.*“ Český překlad Petr VÁGNER, *Theatrum chemicum*, Praha 1995, s. 97 a Miloš JESENSKÝ, *Dějiny alchymie v českých zemích, v Polsku a na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 151–152. D. DVOŘÁKOVÁ, *Černá královná*, s. 236 uvádí, že kolovaly pověsti, podle nichž měla Barbora mít alchymistickou dílnu i na dalších třech hradech a řadí je do součásti pomlouvačné kampaně bez reálného základu.

Politicky se Barbory Celská snažila prosadit v prvních dvou letech svého Mělnického pobytu, po roce 1442 se však ve srovnání s Johannou z Rožmitálu angažovala již jen minimálně, na rozdíl od ní se neúčastnila zemských sněmů a nechodila ani na landfrýdní sjezdy. Její mělnická rezidence ovšem opakovaně posloužila jako dějiště a kulisa politických jednání Ptáčkova a Poděbradova proudu. V červenci 1442 se zde konal utrakvistický sjezd, vedle zástupců spojených východočeských landfrýdů a kněží Rokycanova proudu dostavili se i Pražané vedení Mistrem Janem z Příbrami a delegace Žatce, Loun a Slaného.²⁸

Přestože Barbořin mělnický pobyt spadal let naplněných lokálními konflikty polipanského bezvládní a nevyhnuly se ani jí, přesto zůstal její Mělník na rozdíl od let 1438–1430 ušetřen vojenské konfrontace. I spor ze září 1442, v němž proti ní stál bývalý husitský hejtman Mělníka a nyní jeden ze dvou hejtman boleslavského landfrýdu Jan Smiřický spolu s Jindřichem z Kolovrat, se podařilo Ptáčkovi z Pirštejna urovnat „*bez křikuov a sváru*“.²⁹ Vojenskou bezmocnost si naplno uvědomila při vzpomínané vzpouře ve městě Jaroměř roku 1445. Tehdejší výzva ke stavům Českého království a slezských knížectví, aby byly nápomocny Jiřímu z Poděbrad k potrestání vzbouřené Jaroměře, byla sice jejím nejvýznamnějším veřejným krokem, ve skutečnosti však šlo jen o zoufalé volání bezmocné ženy a její angažovanost v celozemské politice byla zcela mizivá, což vyniká právě v komparaci s tím, jak své vdovské období strávila Johana z Rožmitálu.³⁰

28 Na sjezdu čtyř krajů v Kutné Hoře 29. června umluven s posly pražskými sněm obou stran na 9. červenec do Mělníka. Zde po delším jednání učiněna smlouva, obě náboženské hlavy se usmířily a sice tak, že Příbram poddal se Rokycanovi, pročez umluveno vyslati poselství ke kardinálu Julianovi“ *SLČ-K*, s. 147. K Mělníku jako dějišti utrakvistických sjezdů. *Prameny k synodám strany pražské a tábořské z let 1441–1444*, Zdeněk Nejedlý (ed.), Praha 1900, s. 17–18 a s. 170.

29 „*Těhož léta před sv. Václavem vznikla nová nesnáž mezi ciesařovú Barború a panem Alšem Holičským a mezi Smiřickým a Jindřichem Kolovratem, ale pan Ptáček byl prostředníkem s strany králové a Hanuš Kolovrat z strany Smiřického, a tak srovnali bez křikuov a sváru*“ – *SLČ K*, s. 169.

30 *CIM III*, s. 244, č. 142 – „*A k tomu také prošímý všech i každého zvláště pánuov, rytířov, zeman i měst královstvie českého a zvláště hauptmana lantfiednieho a rady jemu přidané kraje Hradeckého a podle toho prošímý všech kniežat, pánuov, rytieřov, zeman i měst zeném slezské i jiných okolních zemí, aby nadepsanému Jiříkovi z Poděbrad proti takovým zdráciem a nešlechtným lidem radni a pomocni byli nyní i v časech budućích.*“

Královna vdova už Mělník opouštěla jen sporadicky. Podle dochovaných pramenů zemřela během morové epidemie v červenci 1451. Piccolomini, který ostře kritizoval přítomnost kališnických kněží na jejím pohřbu, však v dopise kardinálu Carvajalovi v rozporu s předchozími útoky uvádí: „*Byla-li žiwa pobožně, bude nyní za to míti odplatu. Mnozí prawí, že umřela dobře a jak se na křesťan-ku sluší.*“³¹

Johana z Rožmitálu

Kdy se stal Mělník hlavním sídlem Johany z Rožmitálu, není přes tvrzení řady historiků zcela jisté. Nelze prokázat, zda již v roce 1471, či až roku 1473 a do té doby královna vdova na Mělník pouze zajížděla, ale jinak pobývala převážně v hlavním městě (vlastnila zde mimo jiné výstavný tzv. Hankův dům v Celetné ulici).³²

Na Mělník přesídlila podle vlastních slovo proto, že se chtěla uchýlit do ústraní, jak se na ubohou vdovu sluší. Takové záměru by opravdu neodpovídal početný dvůr se společenským ruchem, dvůr jako politické a kulturní centrum. Johana z Rožmitálu však byla osobností s výrazně větším zapojením do politického života země a poslání, které cítila, jí nedovolilo stát se soukromou osobu. Zcela se vzdát účasti na politickém životě neodpovídalo ani jejímu naturelu, což se muselo odrazit i v podobě mělnického dvora.³³ Mělničtí měli královnu v dobré paměti od jejího zásahu v roce 1467, kdy se souhlasem svého královského

31 Piccolominiho dopis Juanu Carvajalovi – *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. Briefe als Bischof von Siena*. T. 1 Privatbriefe, Rudolf Wolkan (edd.), Wien 1918, s. 27–29.

32 První významnější list odeslala z Mělníka již 18. května 1441, adresátem byl saský vévoda Albrecht Odvážný, pobývajícím v té době v Praze – *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friderich III.*, FRA XLVI, Adolf Bachmann (edd.), 1892 s. 149, č. 128. Informace o tom, že obývala Hankův dům v Celetné ulici V. LEDVINKA, *Králov dvůr a královský dvůr v Praze*, s. 250.

33 Kvalitní biografii Johany z Rožmitálu podal František BENEŠ, *Johana z Rožmitálu a královna Johana*, Vlastivědný sborník Podbrdská 7, Příbram 1978, s. 157–255. Z novějších pokusů Simona KOTLÁROVÁ, *Páni z Rožmitálu*, České Budějovice 2008, s. 33–36. Eva BOUŠKOVÁ, *Johana z Rožmitálu, životní osudy české královny na sklonku středověku*, Praha, DP. Katolická teologická fakulta UK, 2013.

chotě stanovila ve sporu města s podkomořím výši platů královským úředníkům při obnovování městské rady.³⁴

Máme dostatečnou, i když samozřejmě ne zcela vyčerpávají představu o jejím dvoře v době vlády krále Jiřího. K dispozici jsou doklady o nejvyšším komorníku, podkomořím, maršálkovi, hofmistru, vicekancléři a prokurátorech, ale neobjevuje se bohužel postava hofmistryně. Mezi služebníky nalézáme sekretáře, many, lovcí, mistry kuchyně, kožešníky, krejčí i zahradníky. Pavel Žídek královnu Johanu, byť se jí v díle neodvážil přímo jmenovat, kritizoval za velkou pýchu v oděvu a vytýkal jí příliš mnoho čeledí, mluvil o marné chvále, chloubě a rohaté pýše.³⁵

Z úředníků a předních služebníků, které známe z 60. let, se jich v jejích službách po roce 1471 připomíná cca 1/3. Nejvíce se v královnině okruhu vyskytovali členové rodiny pánů z Dubé. Klíčovou osobností mělnického dvora se stal Aleš Berka z Dubé, v letech 1470–1475 zastával úřad podkomořního věnných měst a byl zároveň královniným kancléřem. Johanu doprovázel i na jejích schůzkách s Vladislavem Jagellonským a při jednáních o řešení finančních otázkách.³⁶ Mělnický dvůr měl i svého hofmistra, byl jím Hynek z Valdštejna, kterému královna Johana zastavila svůj hrad Potštejn s městečkem Kostelec nad Orlicí.³⁷ Johančin nepostrádal ani svého maršálka, byl jím Jan Toš mladší z Hlince, zeman pocházející z Chebska, který je doložen jako služebník již v 60. letech a zřejmě se postupně vypracoval do důležitějšího úřadu.³⁸

34 Podkomořímu náleželo 10 kop grošů, hofrychtěři 2 kopy a písaři 1 kopa. Originál listin se dochoval ve Státním okresním archívu Mělník, fond: Archív města Mělník, inv.č. 14, edičně CIM III, s. 501–504, č. 291.

35 M. Pavla *Žídka Spravovna*, Zdeněk V. Tobolka (ed.), Praha 1908, s. 38. K též R. URBÁNEK, *Ženy husitského krále: Kunhuta ze Šternberka a Johana z Rožmitálu*, in: *Královný a kněžny české*, s. 151.

36 O Alši Berkovi z Dubé AČ XV, 257–258, č. 146 Listina ze dne 19. srpna *Quellen und Urkundenbuch Těplitz*, August Müller (ed.), Prag 1929, s. 160, č. 317. K roku 1474 Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 4*, Praha 1962, s. 181.

37 O zástavě Potštejna AČ VI, Antonín Haas (ed.), Praha 1958, s. 508, č. 103.

38 O jeho přítomnosti na Johanině dvoře AČ VI, s. 101, č. 182 a AČ III, s. 335, č. 227. Jako maršálek je Jan Toš mladší z Hlince je doložen k roku 1472 *Quellen und Urkundenbuch des Bezirkes Těplitz – Schönau*, a v únoru 1474 Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy VIII*, Praha 1891, s. 18, bohužel bez uvedení zdroje.

Pokud srovnáme agendu mělnické kanceláře královny Johany a Barbory Celské byla Johanina mnohem rozsáhlejší a s vysokou pravděpodobností navíc vyprodukovala podstatně více, než se dochovalo. Dominantní jazykem listin i korespondence byla čeština. Česky jsou psané i listy saským knížatům Vilémovi a Albrechtovi, když se je v létě 1474 opakovaně a nutno říci marně snažila odradit od spojení s Matyášem Korvínem či se pokusila smírně urovnat počínající spor o škody způsobené Čechy v saském příhraničí.³⁹ Johana vedla korespondenci i někdejšími odpůrci svého zesnulého chotě Janem z Rožmberka a jeho syny i se samotným Zdeňkem ze Šternberka.⁴⁰ Stylizace listin vydaných na Mělníku prozrazuje vzor v královské kanceláři z doby vlády jejího manžela, přesto z písařů známe jménem pouze jediného, Machka ze Zbraslavic, který Johaně sloužil již od počátku 60 let, a kterému královna v dubnu 1474 potvrdila držbu dva ostrůvků na Labi pod Mělníkem.⁴¹

Zatímco Barbora Celská rezignovala na řízení faktického chodu svých držav a tuto starost přenechala Jiřímu z Poděbrad, Johana byla v tomto směru do poslední chvíle aktivní, vedla čilou korespondenci s hejtmany panství i purkrabími svých hradů, za všechny jmenujme Ondřeje z Mladějovic Oldřicha Medka z Valdeka, teplického hejtmana Ilburka z Vřesovic či Pakostu z Hostic, některé i opakovaně povolávala na Mělník ke konzultacím.⁴²

Zastávala se svých dvořanů i služebníků ve sporech, zasazovala se o propuštění zajatců, o náhradu škod, které utrpěli, bezesporu nejznámější je případ Děpolda z Lobkovic, zajatého Zdeňkem ze Šternberka a zadržovaného Jindřichem

39 V červnu 1474 píše Johana z Mělníka saským knížatům Albrechtovi a Arnoštovi zda jsou ochotni projednat svou při s Jindřichem z Rabštejna před králem Vladislavem, AČ V, s. 353, č. 66, 10. srpna opět píše oběma, že se ona v nadcházející válce s Matyášem Korvínem přidrží strany krále Vladislava a oni aby učinili totéž, AČ V, s. 356. Ke škodám způsobeným z české strany srov. její list daný na Mělníku 11. listopadu 1474 ve FRA LXVI, s. 311, č. 299.

40 SOA Třeboň, Historica, inv. č. 2779 a, b a č. 2791 a, c, a 1804 b.

41 O zápisu zmíněných ostrůvků „jeden ležící mezi vodami s obů stran Labe pod ostrovem Vdovicovým, jenž slově Klišov, a druhý proti Brozánkóm“ na Labi písaři Machkovi CIM III, 608–609, č. 358 K hodnocení stylistiky listin Josef MACEK, *Jačellonský věk v českých zemích II*, Praha 2001, s. 244.

42 V srpnu 1474 ji na Mělníku navštívil hlubocký hejtman Ondřej z Mladějovic, AČ VIII, s. 147–148.

z Rožmberka.⁴³ Aktivně také prosazovala své majetkové nároky na komorním soudu.⁴⁴

Z kategorie služebníků či dokonce čeledi je jmen dochováno málo, a to i z časů vlády krále Jiřího, z mělnického dvora známe kožešníka Jiřího (1470–1472) a víme, že se tu o zeleň sídla staral zahradník Mikuláš (doložen ještě 1475), nepochybně tu byl i zkušený krejčí. Víme, že před účastníky zemského sněmu v Benešově předstoupila v nových nákladných šatech, byt zachovávajících účtu k vdovskému stavu.⁴⁵

Paradoxně v poměru k vysoké politické angažovanosti z její mělnické kanceláře vzešla jediná dochovaná listina spojená s věnnými městy, Johaniny zásahy do jejich života jsou paradoxně mnohem početnější doloženy v období před rokem 1471 a v době Johanina vdovství to byl král Vladislav, kdo potvrzoval či polepšoval privilegia Hradci Králové, Vysokému Mýtu, Chrudimi, Poličce a 31. srpna 1475 i samotnému Mělníku.⁴⁶ V písemných stycích s věnnými městy tak Johanu jakožto královnu vdovu Barbora Celská předčila.

Stejně jako v případě Barbory Celské se pro Johanin mělnický dvůr staly limitním faktorem finanční obtíže, byt jedenáctý článek Vladislavovi volební kapitulace vyjadřoval závazek: *jasnú Johanu královú českú zachovati při jejím věně, právech a spravdivostech, jakož jiné králové české ovdovělé zachovávány byly jsú ...*⁴⁷ Byly tu dluhy způsobené válkou, vážly nejen na statcích Jiříkových synů, ale i choti, a známý je případ, kdy Jindřich Roubík z Hlavatec řešil v červnu 1471 vymáhání dlužné částky násilným zabráním hradu Hluboká a zjetím Johanina

43 Dne 31. března 1474 píše z Mělníka Jindřichovi z Rožmberka a žádá propuštění Děpolta z Lobkovic, o den později píše ve stejné věci Zdeňkovi ze Sternberka, viz pozn. AČ V, s. 351, č. 64 a, b.

44 Dne 19. března 1474 doložena její pře na komorním soudu s Mikulášem Rachemberkem – AČ VII, s. 473. O předmětu sporu se nic bližšího nedozvídáme, jen že se obě strany měly dostavit o nejbližších suchých dnech tam, kde bude král se svým dvorem.

45 Kožešník Jiří, zahradník Mikuláš, – Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy XI*, s. 198; F. Beneš, *Královna Johana*, s. 219.

46 Hradci Králové včetně zisku rychty a práva pečetit červeným voskem – CIM III, s. 574 a 612, Vysokému Mýtu, s. 549, jemuž polepšil znak, Chrudimi, s. 589 a s. 602, Poličce – s. 605, a 31. srpna 1475 i samotnému Mělníku – s. 622.

47 AČ IV, s. 453, č. 11.

hejtmana Medka. Jindřich tímto způsobem opravdu dosáhl svého a hrad vydal až po zaplacení požadované sumy.⁴⁸

V létě 1474 se král Vladislav, který v předvečer tzv. války tří králů naléhavě potřeboval Johaniny služby, zavázal nejen k uhrazení dluhů královně vdově, ale i k převzetí finančních závazků vůči bývalým služebníkům z pražského dvora, kteří přešli do královniných služeb na Mělníku.⁴⁹ Oplátkou mu „*mátěř milá*“ měla být rádkyní a pomocnicí se všemi přáteli a služebníky.

Přestože byla Johana politicky aktivní, dokonce v době vzpomínané války tří králů na Vladislavovu žádost zastupovala nepřítomného panovníka ve správě království, chtěla udržet Mělník jako klidné zázemí. Nehodlala zde organizovat sejezdy a významná politická jednání. Poklid všedního dne na Mělníku proto narušovaly spíše jen návštěvy bratra Jaroslava Lva z Rožmitálu, zajížděl sem i syn Hynek, s chotí Kateřinou Saskou, víme také o několika poradách s nevlastním synem Jindřichem. Nejde přitom jen o období let 1471–1472, kdy byl Jindřich zemským hejtmanem a poté jedním ze čtyř zemských ředitelů.⁵⁰ V roce 1474 se stal hlavní osobou z poděbradské rodiny, která dojednala sňatek Johančiny dcery Ludmily se slezským knížetem Fridrichem Lehnickým.⁵¹

Jakkoli byla Johana v době vlády krále Jiřího jeho katolickými odpůrci a i již citovaným Židkem obviňována z naruživosti a nestřídmosti v intimním životě,

48 List Jindřicha Roubíka z Hlavatec z 20. června 1471 krumlovskému purkrabímu, v němž uvádí, z jakých důvodů se zmocnil Hluboké, viz AČ V, s. 324–326, č. 20 „*A když jsem již napomínal, žádaje tobo na kniežatech i králové Mti...kněž Jindřich řekl, že by mi dal rád, ale nemá a králová mi řekla, abych k tomu hleděl, kdo království drží*“ Z literatury k témuž František MAREŠ, *Jindřich Roubík z Hlavatec*, ČČM 55, 1881, s. 79–80.

49 Text listiny Vladislava Jagellonského ze dne 10. srpna 1474 – AČ XV, 257–258, č. 146.

50 K Hynkovi Stefan GŁOGOWSKI, *Potomci krále Jiřího z Poděbrad. Genealogie knížat z Minstrberka*, Ostrava 1989, s. 20–22. J. MACEK, *Jagelonský věk II*, s. 340–342 a R. Fukala v kapitole *Synové krále Jiřího* in: Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA, *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008, s. 99–106. Kníže Jindřich ji jako zvolený nejvyšší oprávec žádá, aby u úředníka zakročila, nedovolila dále porušovat příměří a zasadila se o navrácení zabraného majetku a propuštění zajatců. AČ V, s. 337–338, č. 42

51 K dohodě o sňatku Ludmily s Fridrichem Lehnickým *Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter I*, Colmar Grünhagen – Hemmann Margraf (edd.), Leipzig 1881, s. 454, Ludmilini bratři Jindřich, Hynek, Viktorín i Boček se zavázali, že sestře vyplatí věno 12 000 zlatých.

pak s mělnickým dvorem nikdo žádné mravnosti výstřelky a nevázanost nikdo nespojoval, jak se to stalo její předchůdkyni.⁵²

Johana se navzdory kratšímu času s Mělníkem sžila více a našla k němu hlubší vztah než Barbora Celská. Nepochybně se zde odrazil fakt, že na Mělník přicházela s podstatně menšími ambicemi, než její předchůdkyně. Dosavadní badatelé se kloní k názoru, že díky jejímu příspěvku získal kostel sv. Petra a Pavla vzácnou pozdně gotickou monstranci s mariánským motivem.⁵³ Johana měla údajně dbát i o školu v budově zaniklé mělnické kapituly, jejíž budova stojí dodnes, byť prošla přestavbou, chybí spolehlivý pramen, by tento údaj regionálních historiků potvrzoval. V závěti také odkázala chrámu sv. Petra a Pavla 1000 kop

52 Vedle narážek v Židkově Správně zvláště Šternberkovo drsné nařčení, že chtěla spát i s nevlastním synem Viktorínem – AČ XX, s. 554. R. Fukala neváhal vyslovit mínění, že smyslnou povahu kníže Hynek zřejmě zdědil po matce Johaně, viz O. FELCMAN – R. FUKALA, *Poděbradové*, s. 579, pozn. 43.

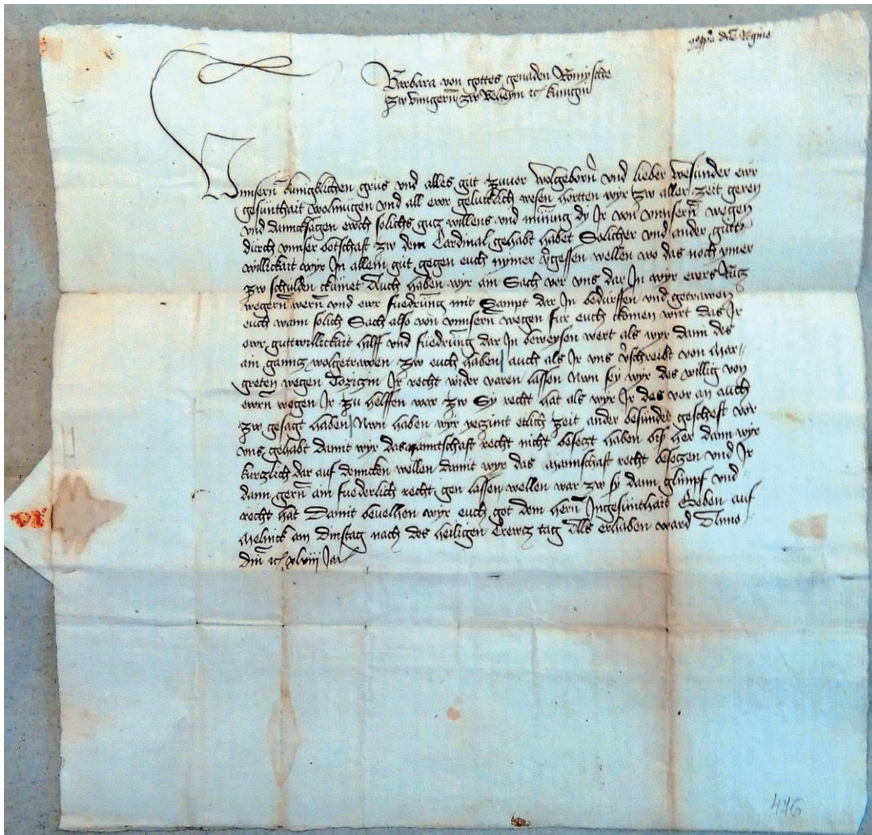
53 Odborníci zařazují dobu vzniku mělnické monstrance do 2. poloviny 15. století, tedy do doby, kdy probíhala pozdně gotická přestavba kostela. Je nepochybné, že šlo o velmi nákladnou zakázku – monstrance je vysoká 112 cm a dosahuje maximální šíře 32 cm. Váha je 6,61 kg. Celé dílo je provedeno ve stříbře, které je částečně pozlacené. Ústřední místo zaujímá skleněný válec se zlatým půlměsícem na hostii (tzv. lunela). Nad skleněným válcem je v střední věžičce postava zbičovaného Krista – „Ecce homo“ a nad ní nejvýše stojící Madona s dítětem na levé ruce a žezlem v pravé ruce. Čestná místa v postranních věžičkách zaujímají největší figurální dílka na monstranci: patroni mělnického kostela sv. Petr a Pavel se svými atributy klíčem a mečem. Na konzolách pod gotickým baldachýnem jsou umístěny postavy sv. Václava s napolo taseným mečem, štítem a kopím a sv. Víta s mučednickou palmou. Figurální výzdobu doplňují ještě drobné postavičky andělů a šest chrličů v podobě malých draků. Vzhledem k honosnosti díla je jisté, že se jednalo o velmi nákladnou zakázku. V té době však ani mělnická kapitula ani město Mělník nemohly být zadavatelem této práce. Kostel neměl dostatek vlastních zdrojů a město se podílelo na financování přestavby kostela. Z těchto a dalších důvodů se proto za dárcе tohoto vzácného díla považuje manželka krále Jiřího z Poděbrad Johanka z Rožmitálu. Předpokládáme-li, že donátorkou díla byla královna, je třeba hledat jejího autora mezi zlatníky, kteří pracovali pro královský dvůr. Při porovnání některých prací se lze domnívat, že autorem mělnické monstrance byl královský zlatník mistr Martin – František PURŠ: *K problematice mělnické pozdně gotické monstrance a dalších uměleckých památek města*, Zprávy památkové péče 1979/39, s. 133–139 a s. 160. Prostředky na její pořízení Johana disponovat mohla, víme například, že v roce 1475 prodala vápenici na Novém Městě pražském za 310 kop pražských grošů – V. V. TOMEK, *Dějepis VIII*, s. 161.

grošů, často slyšíme, že právě z nich byla financována pozdější přestavba, ale dědic syn Hynek vyplatil pouhou třetinu a to ještě po letitých průtazích.⁵⁴

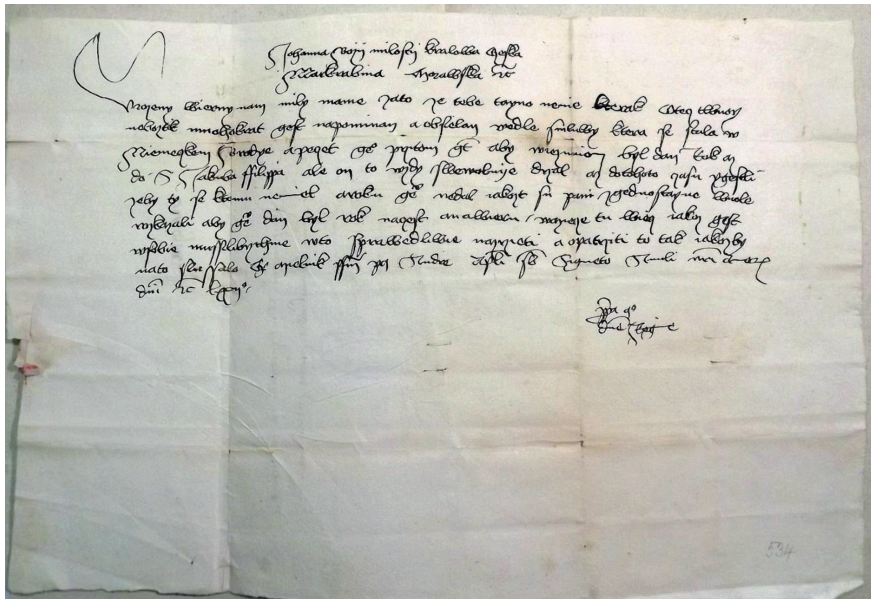
Johana z Rožmitálu zemřela na mělnickém hradě dne 12. listopadu 1475. Podle svého přání (již to je dokladem vztahu k Mělníku) byla v úterý 14. listopadu byla pochována v tamním (tj. proboštském) kostele sv. Petra a Pavla. Bohužel nejsou známy žádné informace o průběhu pohřbu a jeho účastnících. Stejně jako u Barbory Celské nastupuje motiv převezení jejího těla do Prahy a uložení v katedrále sv. Víta po boku krále Jiřího, tento krok inicioval její syn Hynek, ovšem tam dnes není a je otázkou, kde vlastně tělo bývalé královny nakonec spočinulo. Vedle kostela sv. Vavřince se nabízí se i staroměstský chrám Panny Marie před Týnem, kde bylo podle přání krále Jiřího uloženo jeho srdce. S jistotou lze pouze prohlásit, že nezůstalo v mělnickém kostele.⁵⁵

54 *Odkázala tisíc kop grošů kostelu, ale její syn, kníže Hynek, nedal všechno, ale jen část, a to ještě pod nějakou podmínkou.* “*Ze starých letopisů českých*”, s. 226. Ke sporům o naplnění Johaniny závěti ve vztahu k proboštskému kostelu Robert ŠIMŮNEK, *Mělník jako rezidenční město a dějiště sakrální reprezentace*. Confluens. Vlastivědný sborník Mělnicka 7/2010, s. 21–24.

55 Datum Johanina úmrtí *Ze starých letopisů českých*, s. 226. K témuž i Somersberg in *Scriptores rerum Silesiacarum I*, Breslau 1835, s. 1036, F. BENEŠ, *Královna Johana*, s. 200–201. Téhož roku v neděli po sv. Martinu, na den sv. Pěti bratrů (12. listopadu) zemřela v Mělníku česká královna Johana, manželka krále Jiřího, a v úterý (14. listopadu) byla pochována v tamním kostele (tj. děkanském, proboštském kostele sv. Petra a Pavla. Informaci o převozu těla královny Johany do Prahy jejím synem Hynkem viz Georgius AELURIUS, *Glaciographia oder Gläzische Chronica*, Leipzig 1625, s. 419, který uvádí „in der Kirchen Sanct Laurentii begraben worden“ (patrně míněn kostel na Malé Straně – Otto RUTERLE, *Kostel sv. Vavřince pod Petřínem na Měním městě pražském v minulosti a v budoucnosti*, Praha 1935).

I. List Barbory Celské Oldřichovi z Rožmberka z 11. září 1448,
SOA Třeboň, Historica, inv.č. 1390, sg. 1052

II. List královny Johany Jindřichovny z Rožmberka z 1. prosince 1472,
SOA Třeboň, Historica, inv.č. 2279 a

Court of the queen dowagers Barbara of Cilli and Joanna of Rožmitál in Mělník

The study is focused on the historiography of the lesser followed last segment of the lives of two queens, which they spent in the dowry town of Mělník. Barbara of Cilli resided here in 1441–1451 and Castle Mělník became the abode of Joanna of Rožmitál in 1471–1475.

At the times of both queens, their Mělník residence had the form of a two-wing one-storey palace, the first floor of the palace tract of which was divided according to traditions of the Early Gothic and offered six spacious living quarters and a chapel of St. Ludmila situated in the northwest corner.

Aeneas Silvius Piccolomini described the court, which Barbara of Cilli created here, as the centre of vice and the queen dowager as an entirely immoral and impious person, but the real image of life at Mělník was very far from that form. The Mělník residence repeatedly served as the venue and coulisse of the political negotiations of the Ptáček and Poděbrady stream.

Both Utraquist leaders influenced the composition of the operation of the court. The fragmentary nature of the sources does not, unfortunately, allow a more precise reconstruction of the court; the names of several of the members of the lower Utraquist nobility are preserved and the famous Vaněk Valečovský of Kněžmost started his political careers here as Barbara's underchamber (subcamerarius) of the dowry towns and chancellor. Only a torso of the writings that came out of the chancellery here have been preserved. The deeds and correspondence kept with the dowry towns testifies to the growing lack of money. Barbara's attempt to implement politically gain back the extensive properties in Hungary collapsed completely and Barbara gradually resigned even on the effort to influence actively the life of the dowry towns.

Her successor Joanna of Rožmitál wanted to keep Mělník as a quiet base; she did not want to organize congresses and important political negotiations here, but the tense situation in the land forced her to enter public events again.

We know the personnel composition of her Mělník court to a substantially greater extent than with her predecessor, Joanna's Mělník court had its master of the household (hofmeister) and Underchamber of the dowry towns (Aleš of

Dubá) and marshal. A part of the names in the category of the service personnel has also been preserved. The agenda of the Mělník chancellery run by the capable Aleš Berka of Dubá was much more extensive with Joanna and with high likelihood also greater than at the time of Barbara of Cilli and moreover produced substantially more than has been preserved. Even though Joanna was politically active, she even had to represent the sovereign shortly at the time of the war of the three kings, Queen Joanna approached the administration of her holdings more actively and besides the extensive correspondence also meetings are documented with the captains of the estates and administrative officials at Castle Mělník.

Just like in the case of Barbara of Cilli, financial difficulties became the limiting factor for Joanna's court in Mělník, but she managed to deal with the situation better than her predecessor.

SASKÝ DŮM NA MALÉ STRANĚ V PRAZE (Č. P. 55/III)

Příspěvek ke genezi jeho architektury a k otázce stavebníka*

FRANTIŠEK ZÁRUBA

Saxon House in Lesser Town in Prague (House No. 55/III). A contribution on the genesis of its architecture and on the question of the builder:

The article deals with the appearance of Saxon House in Lesser Town in Prague (house No. 55/III). Special attention is paid to the question of the typological categorization and genesis of its architecture, which demonstrates numerous French and Italian analogies. This is also connected with the question of the builder, who with the greatest likelihood was the Bohemian ruler John of Luxembourg or the young Charles IV.

Key words: medieval architecture, urban palaces, medieval Prague, Rudolf of Saxony, John of Luxembourg, Charles IV

Saský dům, situovaný v těsné blízkosti menší Mostecké věže na Malé straně, patří k poměrně známým památkám, do obecnějšího povědomí se dostal zejména díky své pozdně renesanční podobě. Jádro domu přitom tvoří gotická palácová stavba, objevená již v 60. letech minulého století, přičemž tento nález byl podrobněji publikován až v následujícím deceniu H. Ječným.¹ Již z letmého pohledu na současnou a nejnovější literaturu je nicméně patrné, že skutečný význam tohoto objevu zůstává nadále nerozpoznán. Například v Uměleckých památ-

* Tato studie vznikla na základě referátu proneseného na Sjezdu historiků v Olomouci 13.–15. 9. 2017., v rámci panelu Dvorský výzkum, který připravilo Výzkumné centrum Dvory a rezidence ve středověku Historického ústavu AV ČR.

1 Jan MUK – Olga NOVOSADOVÁ, č. p. 55/III, *Pasport SÚRPMO*, rkp. Praha 1964, s. 32; poprvé byla krátká nálezová zpráva publikována Hubert JEČNÝ, *Nové výzkumy v Praze, Saský dům*, in: *Staletá Praha I*. Praha 1965, s. 129–130; podrobněji Hubert JEČNÝ, *Středověké paláce v Praze*, in: *Staletá Praha V*, 1971, s. 64–75.

kách Prahy – Malá Strana není studie H. Ječného vůbec citována,² v jiných publikacích je tato historická stavba zmiňována buď jen okrajově, nebo vůbec.³ Malostranský nálezný, jak se zdá, totiž nejspíše zastínil jen o málo později objev domu U kamenného zvonu na Staroměstském náměstí, který ovšem velmi úzce souvisí i se Saským domem. Na tomto neuspokojivém stavu se patrně podepsal způsob prezentace gotické etapy – zatímco průčelí domu U kamenného zvonu bylo odhaleno a objekt byl rekonstruován do gotické podoby, Saský dům si ponechal renesanční průčelí.⁴ Přitom již v roce 1964 J. Muk ve svém hodnocení domu nešetřil superlativy: „*Gotický palác, který zde byl zjištěn, se nám jeví nejen jako nejvýznamnější památka středověké profánní architektury v našich zemích, ale i jako důležitý článek evropské gotické tvorby vůbec*“. A je nutně říci, že jeho hodnocení je zcela oprávněné.⁵

Stojí tedy před námi prvohradá památka, s níž se ovšem pojí řada nejasností. Dosavadní bádání zatím pouze nastolilo mnoho otázek, nad kterými je nutné se vážně zamyslet, a další otázky jaksi samy od sebe vyplynou z podoby domu samého. V následujícím článku si připomeneme podobu Saského domu a zaměříme se především na otázky spojené s genezí jeho architektury a dále na osobu jeho stavebníka.

-
- 2 Pavel VLČEK (ed.) a kolektiv, *Umělecké památky Prahy – Malá Strana*. Praha 1999, s. 195–196.
 - 3 Jako první dům zmiňuje Václav Mencl, který byl osobně seznámen s nálezem architektury v průčelí, Václav MENCL, *Praha*. Praha 1969, s. 82; Další literatura: Václav HLAVSA – Jiří VANČURA, *Malá Strana – Menší Město pražské*, Praha 1983, s. 43 se zabývají především dějinami domu, jeho popisu je věnována pouze poznámka 25. D. Líbal pouze v krátkosti konstatuje, že šlo o palác, Dobroslav LÍBAL, *Architektura*, in: *Praha středověká*, Emanuel Poche (ed.), Praha 1983, s. 283. Relativně podrobný popis celého domu přináší P. VLČEK (ed.) a kolektiv, *Umělecké památky Prahy – Malá Strana*, s. 195–196, jeho středověké podobě je však věnováno minimum prostoru. K podrobnějšímu výkladu srov. Pavel KALINA – Jiří KOŤÁTKO: *Praha 1310–1419*. Kapitoly o vrcholné gotice, Praha 2004, s. 148, zde se snad poprvé objevuje úvaha o zahraničních analogiích. Ty autoři hledají především v Itálii, konkrétně uvažují o objektu Palazzo Appino v Pise či o domu katedrálního hnutí nebo paláci rodu Guinigi v Luce.
 - 4 Nůvody tohoto rozhodnutí uvádí již SHP z roku 1964: „*je jisté, že celkovou podobu paláce nebude možné rekonstruovat pro nedostatek vnitřního řešení*“ J. MUK – O. NOVOSADOVÁ, č. p. 55/III, s. 43.
 - 5 *Ibidem*, s. 43.

Dějiny domu a jeho areálu

Saský dům je vystaven na konci Malostranské ulice v těsné blízkosti Juditiny věže. Šlo o prestižní adresu, přes ulici se nacházel Biskupský palác a Mostecká ulice patřila k nejfrekventovanějším komunikačním tepnám soudobé Prahy. Místo bylo nadto důležité i ze strategického hlediska. Končil zde původní Juditin most a v této souvislosti se dozvídáme, že okolí Juditiny věže bylo často obsazováno vojskem, či opevňováno. Poprvé nás o tom prameny informují k roku 1249,⁶ kdy si strategický význam tohoto opěrného bodu během povstání Přemysla Otakara II. snad uvědomil Václav I., a nejspíš proto byl roku 1252 hradbou obehnaný sousední Biskupský dvůr i johanitský klášter.⁷ Přemysl Otakar II. poté nechal vystavět nové opevnění kolem celé Malé strany, do kterého zahrnul i Juditinu věž s Mosteckou branou.⁸ Tuhé boje o Mosteckou bránu a nástup na most se odehrály roku 1309. Tehdy Juditinu věž obsadil Jindřich z Lipé, který se opevnil jak proti Hradu, tak i proti Starému městu. Poté úspěšně vzdoroval vojsku Jindřicha Korutanského, které útočilo z prostoru Malé strany.⁹

Ve světle těchto událostí se zdá, že okolí Juditiny věže bylo nezastavěné a nacházelo se zde nějaké lehčí, nejspíše provizorní, opevnění.¹⁰ Tato skutečnost nám může posloužit jako datum *ante que*, protože k zastavění takto strategicky důležité plochy jakoukoliv, natož tak mohutnou stavbou, jakou bezpochyby Saský dům byl, by značně omezilo obranyschopnost Juditiny věže. Proto lze o stavbě reálně uvažovat až v době po zklidnění poměrů v zemi, tedy až za vlády Jana Lucemburského. Dalším důležitým momentem je otázka vlastnictví. Juditina věž i s přilehlým okolím totiž patřila panovníkovi. Z toho je zřejmé, že starší úvahy o existenci jakéhosi kupeckého domu či dvora (což je odvozováno z pojmenování domu Vlašský dvůr, k němuž se ještě vrátíme), nejsou přesvědčivé.¹¹

6 Příběhy krále Václava I., FRB II, Josef Emler (ed.), s. 306.

7 *Letopisy české 1196 – 1278*, FRB II, Josef Emler (ed.), s. 290.

8 *Ibidem*, s. 290–291.

9 Petra Žitavského kronika zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), s. 131–132; František HEŘMANSKÝ – Rudolf MERTLÍK, *Zbraslavská kronika*, Praha 1976, s. 176–179.

10 K dějinám a stavebnímu vývoji Juditiny věže nejnověji Jan VESELÝ – Michal PATRNÝ, *Románská věž na malostranském konci Karlova mostu v Praze*, Průzkumy památek XV/2, 2008, s. 3–38.

11 Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy II.* Praha 1871, s. 111.

V písemných pramenech se s domem, nazývaným Vlašský dvůr, poprvé setkáváme roku 1348, kdy jej Karel IV. daroval saskému vévodovi Rudolfovi. Ten patřil k předním dvořanům českého krále a velmi často pobýval na jeho dvoře v Praze: „*Proto dáváme mu a jeho dědicům ... dům v Menším Městě pražském, který se jmenuje Vlašský dvůr, který je položen při mostě přes Vltavu u kostela Panny Marie se vším a tamtéž co k domu přináleželo a patřilo, který on a jeho dědicové mají držet, obývat a užívat a dáváme mu moc, že může dům se vším příslušenstvím prodat, převést, předat, vyměnit nebo zcizit a tak činit o svobodné vůli a bez překážek, jako se svou vlastní držbou a svým právoplatným dědictvím.*“¹² Teprve poté se vžil označení Saský dům, které je poprvé doloženo roku 1367 (*curia ducis Saxoniae*) a také roku 1381 (*domus ducis Saxoniae*).¹³

Z darovací listiny Karla IV. se tedy zdá, že saský vévoda získal dům již postavený, mladší tradice 16. století, zachycená saským kronikářem Georgem Fabriciem, nicméně za stavebníka označuje právě Rudolfa Saského: „*Následující císařský palác, staví dům nákladný v Praze, v kterémž to (jak píše Olomoučtí) nechal provést ohradu skleněnou, tak aby byly patrné hrající se ryby.*“¹⁴ Tuto zprávu následně převzal Veleslavín ve svém Historickém kalendáři: „*a za tou příčinou, že téměř vždycky při dvoře býval, dal sobě vystavěti dům na menším městě Pražském, blíž Mostu, kterýž až posavad Saský slove / a na něm Rybník skleněný uděliti / tak že zdůlu Ryby w něm plowajcí spářiti býti mohly.*“¹⁵ tuto informaci později zopakoval i Beckovský, ovšem s tím rozdílem, že ryby měly být vidět „*od mimo jdaucých z ulice.*“¹⁶

12 IDEM, *Základy starého místopisu pražského II*, Malá Strana, Praha 1872, s. 22; František Martin PELZEL: *Kaiser Karl der Vierte, König in Böhmen*: Band I., Enthält die Jahre 1316–1355, Praha 1780, s. 67; nejspíše poprvé je tato listina zmíněna již roku 1729: Christian Gottlieb WOLFF, *Tractatus iuris publici continens iura Vicariatus Imperii Archidrotsatto et Archimareschallo vindicata*, Zhořelec 1729, s. 115.

13 V. V. TOMEK, *Základy*, s. 22.

14 Georg FABRICIUS, *Rerum Misnicarum Libri VII*: Electorum saxoniae, Lipsko 1569, s. 18.

15 Daniel ADAM z Veleslavína, *Kalendář historický*, Praha 1590, s. 142.

16 Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých, aneb kronika česká*, svazek I, Praha 1700, s. 554. Podle H. Ječného se zmínky o proskleném „rybníku“ vztahují k pojetí oken v prvním patře domu, což je ale v rozporu s původní zprávou Fabricia, který s odvoláním na jakési „Olomoucké“ píše o něčem, co bychom bezpochyby mohli nazvat akváriem, H. JEČNÝ, *Středověké paláce*, s. 74.

Ponecháme-li stranou jistě mimořádně zajímavou kuriozitu o akváriu, nenacházíme v těchto zprávách žádné podrobnosti, jež by údajnou stavbu domu nějak blíže datovaly, chybí rovněž zmínka o darování Karla IV. Pozoruhodné je jen Fabriciovo konstatování, že dům měl být vystavěn podle Starého královského paláce. Tuto informaci je ale nutné brát s jistou rezervou jako superlativ, jenž měl spíše dokládat nákladnost stavby, než skutečnou podobnost. Ostatně v době, kdy Fabricius psal, byl Saský dům v dezolátním stavu a Starý královský palác byl výrazně přestavěn za Vladislava II. Jagellonského. Je proto možné tyto zprávy označit za mladší tradici, vzdálenou historickým událostem doby kolem poloviny 14. století.

Dále je nutné se zastavit u původního pojmenování dvora – „*Walhen hof*“. Obvyklý překlad coby „vlašský dvůr“ či „dvůr Vlachů, je sice správný, problémem je ovšem význam slova vlašský. Adjektivum walhisch (welhisch, walsch, welsch) je v současné době vcelku jednotně chápáno jako archaické synonymum k pojmu italský, což je ale výklad, který je do jisté míry problematický. Nejspíše v tomto významu chápal výraz V. V. Tomek, jenž jméno domu překládá jako „*Dvůr Vlachů*“, který měl patřit kupcům.¹⁷ Naproti tomu O. Novosadová navrhovala překlad Francouzský dvůr,¹⁸ zatímco H. Ječný k této otázce zaujal neutrální stanovisko.¹⁹ V. Hlavsa se s J. Vančurou později opět přiklonili k překladu Francouzský dvůr, ovšem s tím, že „Vlašský“ je chybný překlad, což je ale zjevný omyl.²⁰ Překlad slova Walhen jako vlašský je správně. Jeho význam je ovšem poměrně komplikovaný, což platí i pro jeho etymologii. Slovo bylo převzato z němčiny a je nejspíše odvozeno od protogermánského (*w(e)alb/walbaz/walbiskaz*) označení Volků/Tektoságů (*Volcae*), tedy konfederace keltských kmenů, užívaného ale všeobecně jako souhrnné označení všech „Keltů“. Později se tento pojem přenesl i na Římany a další cizince.²¹ Ve středověké němčině, zvláště ve starších dobách, je adjektivum *walbisch* užíváno k označení něčeho „cizího všeobec-

17 V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy II*, s. 111.

18 J. MUK – O. NOVOSADOVÁ, č. p. 55/III, s. 1.

19 H. JEČNÝ, *Středověké paláce*, s. 70.

20 V. HLAVSA – J. VANČURA, *Malá Strana*, s. 43.

21 Johannes HOOPS – Heinrich BECK, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde XXXIII*, Berlin 2006, s. 319–321.

ně románského, tedy italského, francouzského, nebo i jiného původu“.²² V tomto významu se užívání výrazu přeneslo i do slovanských jazyků, byť později převládá význam italský. Vzhledem k nejstaršímu výskytu výrazu „*Walben hof*“ se tedy můžeme spíše přiklonit k výkladu vlašský, čili italský dvůr.²³

Saští vévodové dům vlastnili až do roku 1407, kdy jej Rudolf III. Saský vyměnil se Starým Městem pražským za Názovský dům č. p. 356 v ulici na Perštýně a tuto výměnu schválil rovněž král Václav IV.²⁴ Tehdy se připomíná původní jméno domu „*Walbenhoffe*“ a připojen je i opis původní darovací listiny Karla IV. z roku 1348.

Staroměstští si od této výměny nejspíše slibovali ovládnutí druhé strany Karlova mostu, který spravovali. To ovšem vyvolalo spory s Malou stranou, protože součástí poměrně rozsáhlého areálu byly rovněž Mostecké věže, menší branka uzavírající dnešní Saskou ulici a celnice ležící východně od Juditiny věže. Rudolf III. proto musel roku 1409 vydat zvláštní list, ve kterém dosvědčuje, že „*naši předkové a také my dříve zmíněné obě věže na obou stranách brány ležící, stejně tak pokoj nad branou, jsme drželi bez odporu a bez překážky, a dále dříve zmíněnou menší věž i s pokojem nad branou jsme pronajímali*“.²⁵

Počátek husitských válek znamenal nedozírnou pohromu. V důsledku tuhých bojů lehla popelem prakticky celá Malá strana. Saský dům se záhy podařilo obsadit Staroměstským, a jen díky náhodě byl ušetřen zničení. Jeho zkázu přinesl až požár roku 1503, „*shořely krovové na branných věžích, jeden skřídličný velmi ušlechtilý a druhý cihelný, Saský dům veškeren, lázeň*...“²⁶ Nicméně se zdá, že byl

22 Matthias LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch III*, Leipzig 1878, s. 651; Johann Andreas SCHMELLER, *Bayerisches Wörterbuch: Sammlung von Wörtern und Ausdrücken*, Stuttgart – Tübingen 1837, s. 69–71.

23 Antonín MATZENAUER, *Cizí slova ve slovanských řečech*, Brno 1870, s. 89–90.

24 V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 106; CIM I, s. 197.

25 CIM I, s. 199–200. Menší věží se srubem je zjevně myšlena menší brána uzavírající dnešní Saskou ulici do prostoru dnešní Kampy, která je velmi pěkně zobrazena na perokresbě Rolanda Saveryho z doby kolem roku 1610. Především spory o tuto branku trvaly i po sto letech, takže týž problém byl řešen roku 1506: „*A také že oni Malostranští tu bránu, kteráž jest od lázně při domu Saském jich Staroměstských, pro svú potřebu a pro nebezpečenství zamikati, otevřiti i klíče ot nie mievati mají, než oni Staroměstští srubu na té bráně užívati k své potřebě i toho v držení dědičském k domu Saské, tak jakož od starodávna bylo*...“ CIM I, s. 327.

26 Jaroslav PORÁK – Jaroslav KAŠPAR, *Ze starých letopisů českých*, Praha 1980, s. 282.

obnoven. Na vedutě v tzv. Würzburgském albu z doby kolem roku 1536 jej najdeme již se sedlovou střechou, a to na rozdíl od Juditiny věže, která je zobrazena bez krovu (obr. 2).²⁷ Saský dům ani přilehlé okolí nebylo patrně výrazně zasaženo ani požárem z roku 1541. Tak to alespoň uvádí Václav Hájek z Libočan ve svém popisu požáru Malé strany.²⁸ Nicméně na vedutě Kozla a Petrleho z roku 1562 jej nalezneme bez střechy (obr. 3). Pokud je tedy vyobrazení ve Würzburgském albu věrné, tak někdy po jeho vzniku (kolem roku 1536) Saský dům musel přijít o střechu. To se mohlo stát například během válečných událostí v létě roku 1547, kdy Malou stranu a Saský dům s koncem mostu obsadilo vojsko Ferdinanda I.²⁹ Nicméně otázka, zda Saský dům chátral od roku 1503 nebo 1547 není až tak důležitá, podstatné je to, že byl po roce 1547 opuštěn a ocitl se v podstatě v ruinách. Tento neutěšený stav trval až do samého sklonku 16. století, kdy byl po roce 1592 konečně renesančně přestavěn Malostranskými.³⁰

Stavební podoba Saského domu

Saský dům dnes zcela vyplňuje stavební parcelu, která je ohraničena ulicemi Mosteckou na severu, na západě Lázeňskou a Saskou na jihu, na východě pak stojí Juditina věž. Renesanční stavba měla dvoutraktovou dispozici s hlavním křídlem orientovaným do Mostecké ulice, západním křídlem při Lázeňské ulici a menším východním křídlem, jež přiléhalo ke starší šikmé nejspíše hradební zdi ze 13. století. Na jihu se pak nacházel dvorek, který měl přibližně stejnou šíři jako hlavní severní křídlo, nádvorní zeď tedy probíhá středem parcely. V první

-
- 27 K tomu blíže Martin JEŽEK, *Česká města na foliích Würzburgského alba (II. část)*, Průzkumy památek IV/II, 1997, s. 19–47, zde s. 24, který k Saskému domu uvádí, že se nemusí jednat o „bezpečné svědectví oprav po ničivém požáru Saského domu v roce 1503, neboť cílem německého umělce nebylo dokumentovat realitu a stopy aktuálních událostí zpravidla pomíjel“. Naproti tomu lze namítnout, že sousední Juditina věž je zobrazena bez krovu. Vysvětlením by snad mohl být poněkud volnější přepis viděné reality, který se projevil v podání řady detailů.
- 28 Václav HÁJEK z Libočan, *O nešťastné příhodě, kteráž se stala skrze oheň v Menším Městě pražském a na hradě svatého Václava i na Hradčanech léta 1541*, Praha 1541, s. 3r.
- 29 Cyril MERHOUT, *Dům u mosteckých věží*, Praha 1947, s. 19.
- 30 K peripetii kolem Saského domu v 16. století blíže C. MERHOUT, *Dům u mosteckých věží*, s. 18–31.

polovině 19. století došlo k přestavbě menšího východního křídla, nádvořního pavlačového traktu, který spojil tyto tři křídla, a také byla vystavěna nižší budova kolny při Saské ulici (obr. 5).

Středověké zdivo bylo zaznamenáno prakticky v celém obvodu budovy, a to s výjimkou části jižní strany v místech mladší kolny z 19. století (obr. 8). Nicméně i zde je stav před touto přestavbou dokumentován plánem přízemí z roku 1826. Původně se zde nacházela mohutná zeď, která se při východním křídle výrazně zužovala (obr. 5). Rovněž ve sklepech v těchto místech pozorujeme výrazné zmenšení šíře severní zdi a dodnes je na severní fasádě patrné jemné zalomení, které naznačuje, kde končila středověká budova. Východní gotická zeď domu se dochovala jen v úrovni sklepa. V prostoru sklepa v severní zdi při Mostecké ulici byly také nalezeny druhotně zazděné velké otvory. Práh prvního od východu se nachází ve výšce 305 cm nad úrovní sklepního terénu, tedy poměrně vysoko, a je tedy přibližně 1,2–1,5 m pod dnešní úrovní ulice. Důležité je pak zjištění, že původní terén zde v polovině 14. století byl zhruba o 2 m níže, než tomu je dnes, takže zmíněný portál patřil již přízemnímu podlaží a dokonce se nacházel mírně nad úrovní uliční dlažby.³¹ Na vnitřní straně tohoto otvoru bylo nalezeno pískovcové ostění s výžlabkem na hraně. Další nika se nachází přímo pod portálem, která je až renesanční a další zazděné otvory byly nalezeny západně. První otvor měl práh asi 60 cm nad úrovní terénu ve sklepě, druhý je zakryt renesanční příčkou a jeho záklenek se nachází 2,5 m nad úrovní podlahy sklepa. Tyto otvory se tedy jistě vázaly ke spodnímu sklepnímu podlaží domu a sloužily k jeho odvětrávání.³²

O rozmístění oken či dveří v úrovni přízemí prakticky nic nevíme, a to pouze s výjimkou výše zmíněného otvoru, dnes situovaného ve sklepě – pravděpo-

31 Jarmila ČIHÁKOVÁ, *Mostecká ulice*, in: Zdeněk Dragoun a kol., *Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996*, Pražský sborník historický XXX, 1998, s. 251–291, zde konkrétně s. 258–259. Úroveň povrchu lokační cesty ze 13. století tvořené valounovou dlažbou se v Mostecké ulici na křižovatce s Josefskou nachází v úrovni 191,00 m n. m. a směrem k východu postupně klesá na 190,10 m n. m. před Saským domem. Někdy v průběhu vrcholného středověku došlo k jednorázovému navýšení terénu suti zhruba o 2,5 m, přičemž vrstva suti směrem ke Karlovu mostu mírně slábla. Současná výška terénu se při Saském domě pohybuje kolem 192 m n. m. Tato závážka není spolehlivě datována a snad souvisí s dokončením Karlova mostu.

32 J. MUK – O. NOVOSADOVÁ, *č. p. 55/III*, s. 29–30.

dobně původního vstupu do domu. Tato etáž byla totiž několikrát přestavována a byla prolomena velkými otvory pro obchod v přízemí.

Podstatně lépe se dochovalo první patro. Právě zde byla při opravách v roce 1964 nalezena šestice symetricky rozmístěných velkých oken, jejichž šíře činila 4,85 m, zatímco meziokenní pilíře byly široké jen 1 m.³³ Meziokenní pilíře byly vyzděny z precizně opracovaných kvádrů kladených do řádků vysokých 25–41 cm. Okna vyrůstala z průběžné podokenní římsy, která přecházela v široký podokenní bankál. Římsa byla při renesanční přestavbě osekána a stejně tak došlo k prolomení archivoly oken a zboření horní části zdiva. Zachováno je rovněž bohatě profilované boční ostění oken, které se skládalo ze štíhlého hruškovce, za nímž následovala řada drobných oblounů a výžlabků. Je zřejmé, že část profilace patří archivoltě oken a část vnitřnímu členění oken. Okna byla jistě víceosá, nejpravděpodobněji čtyř nebo pětiosá a zakončená ve vrcholu nejspíše kružbami. Boční profilace stoupá bez přerušení až k patě archivoly a do archivoly pokračuje jen vnější část profilu, vnitřní část patřící kružbám byla bezesbýtku odlámana (obr. 7). V dolní části oken se nad bankálovou římsou dochoval úsek stěny, která pokračovala i výše do bočních os oken. Z toho je zřejmé, že boční osy oken byly slepé.³⁴ Přesná rekonstrukce vzorce okenních kružeb není možná.

Mezi archivoltami oken byly nalezeny mělké niky rámované prutem a reliktý odsekaných náročněji zdobených konzol. Konzoly byly zdobeny vegetabilním dekorem, který v podobě pásu pokračoval na stěně k samotným oknům.³⁵ Niky byly bezpochyby ukončeny baldachýny, možná i s fiálami. Dochována je jen jejich spodní část. Podobně bylo řešeno i jižní průčelí, kdy bylo nalezeno jedno okno téhož typu jako v průčelí. V západní zdi okna zjištěna nebyla.³⁶ Koruna zdiva se nedochovala.

Mezi Saským domem a Juditinou věží zůstala úzká ulička, která byla do Mostecké ulice uzavřena branou nalezenou ve zdivu domu. Ulička byla již v rám-

33 K nálezu blíže J. MUK – O. NOVOSADOVÁ, č. p. 55/III, s. 32; H. JEČNÝ, *Středověké paláce*, s. 70–72.

34 Tento motiv je v menším provedení znám z paláce hradu Dražice, který si na přelomu 30. a 40. let nechal přestavět biskup Jan IV. z Dražic. Okno je ale zmíněnou slepou kružbou opatřeno jen do interiéru.

35 H. JEČNÝ, *Středověké paláce*, s. 71.

36 J. MUK – O. NOVOSADOVÁ, č. p. 55/III, s. 32.

ci blíže středověké přestavby zrušena a Saským dům byl prodloužen k Juditině věži.³⁷

K dokreslení rekonstrukce domu nám pomáhají dobové veduty Prahy, na nichž je Saský dům, vzhledem ke své mohutnosti, dobře zachycen. Již na nejstarší vedutě Prahy od Michaela Wolgemuta z roku 1493 ze Schedelovy kroniky je Saský dům zobrazen jako výrazně vystupující stavba s valbovou střechou a velkými okny na jižní straně (obr. 1). Proporce jsou zjevně přehnané a dům je také ve vztahu k Malostranské mostecké věži špatně umístěn vpravo, tedy na opačné straně. Nicméně vlevo od Saského domu je zobrazena další zástavba. Jedna z budov je opatřena cimbuřím, což by mohla být Juditina věž a zachycen je zde i dům č. p. 56/III. Jižně před Saským domem je také zobrazena nižší věžová stavba s jehlancovou střechou, kterou bychom snad mohli považovat za dnes již zbořenou branku v Saské ulici. Podstatně důležitější je veduta v tzv. Würzburgském albu z doby kolem roku 1536 (obr. 2). Zde je Saský dům umístěn vedle Juditiny věže a opět jsou na jižní straně patrná velká okna, kterých bylo nejspíše šest – zobrazená jsou pouze čtyři. Zbylá jsou v zákrytu za věží kostela Panny Marie pod řetězem. Dvěma čárkami jsou snad naznačeny niky pro sochy i na jižní straně, ale celkové pojetí veduty ve vztahu k rozmístění oken je všeobecně značně volné. Dům je opatřen valbovou střechou, korunní římsa není nijak zvýrazněna. Sousední Juditina věž je bez krovu. Druhým významným pramenem je tzv. Vratislavský prospekt Prahy z roku 1562 od Jana Kozla a Michaela Peterleho (obr. 3), který Saský dům zobrazuje bez krovu a stropů. Patrné jsou tři zdi, ukončené jakousi atikou nebo lépe balustrádou s kružbami či pletenci – podobně je zobrazena sousední Mostecká věž. V severní zdi je dobře patrná řada šesti velkých oken, nad nimiž běží jakási arkáda a částečně jsou okna zobrazena i na jižní straně. Východní zeď paláce není zobrazena vůbec a stejně tak nejsou patrné ani případné dělicí příčky. Velmi dobře je naopak patrná Juditina věž, u níž ovšem poněkud překvapivě stojí stíhlá budova s roubeným patrem a sedlovou střechou, která je vklíněna mezi Saský dům a pokračuje šikmo k větší Mostecké věži. Snad jde o neumělé zobrazení mostecké brány nebo je tento objekt chybně situován na opačnou stranu a jde o dnešní východní křídlo domu s gotickým jádrem, jež uzavíralo nevelký dvorek před Juditinou věží z jihu. V mírné modifikaci totéž zob-

37 H. JEČNÝ, *Středověké paláce*, s. 71.

razuje veduta Franze Hogenberga z roku 1572, která ovšem vychází z výše zmíněné veduty Jana Kozla a Michaela Peterleho. Mladší veduty po roce 1600 (veduta Prahy od J. Willenberga z roku 1601 a Sadalerův prospekt Prahy z let 1606/1618) již zobrazují renesanční stav domu po přestavbě, nejsou tedy pro náš kontext relevantní.

Saský dům – městský palác, ale komu patřil?

Z výše uvedeného rozboru stavby je možné si objekt Saského domu představit jako poměrně mohutnou stavbu. Spodní sklepní podlaží, nebo lépe suterén, vyplňovalo nejspíše celý rozsah budovy, ale dodnes se sklepy dochovaly především v severní části při Mostecké ulici, odkud byly odvětrávány okny a pod západním křídlem. Středem budovy v úrovni sklepa procházela zeď, která by mohla poukazovat na dvoutraktové řešení. Sklepy byly s největší pravděpodobností kryty plochými stropy, čemuž odpovídají úrovně oken ve sklepě a nalezený otvor zazděného vstupu v úrovni tehdejšího terénu, mezi nimiž nebyl dostatek místa pro klenbu, a její zbytky také nebyly nalezeny.

O něco méně víme o podobě přízemí, které bylo oproti okolnímu terénu mírně vyvýšené a jistě obsahovalo vstup umístěný mimo střední osu budovy. Neznáme však ani přesnou podobu tohoto vstupu, ani případné rozmístění dalších okenních či dveřních otvorů.

Nejvíce informací o podobě domu máme z prvního patra, které jak se zdá, obsahovalo jeden velký sál o rozměrech 35 x 22 m.³⁸ Nelze sice vyloučit, že tato etáž mohla být členěna lehčími příčkami, o nich ale nemáme žádné informace. Nicméně zcela symetrické rozmístění šesti mimořádně velkých oken, jak na severní tak i pravděpodobně na jižní straně, dokládá, že šlo o jeden velký prostor. Podoba zastropení sálu není známa. Vzhledem k jeho šíři je možné předpokládat střední podpory, i když některé italské, francouzské nebo anglické analogie podobných rozměrů se často obešly bez nich. Zvážit tak musíme nejen obvyklé plochostropé řešení, ale i nějakou formu bedněné neckové klenby, které jsou dobře

38 Ibidem, s. 72.

známé jak z Francie, tak ze severní Itálie i ze střední Evropy.³⁹ Méně pravděpodobná se jeví varianta, že by prostor sálu zůstal otevřený do krovu, podobně jak je to běžné u některých italských, anglických nebo severských analogií.⁴⁰

S výše uvedenou otázkou zastropení sálu je spojena podoba střechy. V případě dvojpodlažního řešení připadají v úvahu dvě nižší paralelní sedlové střechy, doložené například na Grand-Salle pařížského paláce de la Cité z přelomu 13. a 14. století nebo na paláci Gürzenich v Kolíně nad Rýnem z let 1441 až 1447.⁴¹ Nicméně jak na nejstarší veduté Prahy z roku 1493 v Schedelově kronice, tak i ve Würzbuském albu, je Saský dům zobrazen s valbovou střechou (obr. 1 a 2). To v podstatě vylučuje dvoulodní řešení a je tak nutné zvažovat plochostropé řešení s řadou středních podpór nebo nějakou formy bedněné neckové

39 V Čechách se s jednoduchými bedněnými klenbami občas setkáme v kostelech, a to již od 13. století. Příkladem může být kostel sv. Michaela v Praze Podolí, sv. Vít v Havlíčkově Borové a kostel Panny Marie ve Skutči. Tyto stropy nicméně známe jen z relikvií a otisků omítek v krovu. Někjaká forma bedněné klenby se předpokládá na dolním paláci hradu Žebrák, kde měla krýt dřevem zateplenou světnici. Ve Francii bylo takové zastropení zcela běžné. Příkladem může být Grand-Salle pařížského paláce de la Cité na přelomu 13. a 14. století o rozměrech 63 x 27 m, který byl koncipován jako dvoulodí hala; velký sál hradu Montargis z konce 70. let. 14. století o rozměrech 58 x 17 m nebo sál arcibiskupského paláce du Tau v Remeši z přelomu 15. a 16. století. Srov. Herveline DELHUMEAU, *Le palais de la Cité*. Du Palais des rois de France au Palais de Justice, Paris 2011; Jean MESQUI, *Châteaux forts et fortifications en France*, Paris 2000, s. 190–192. V Německu za pozornost stojí tzv. Rytířský sál na hradě Straubing, jehož krov pochází z let 1421/1422 nebo Hanzovní sál v Kolíně nad Rýnem dokončený kolem roku 1360 o rozměrech 28 x 7,25 m; Hans AGSTEINER, *Herzogschloss Straubing*. Der Rittersaal im Herzogschloss zu Straubing, Strubing 1995; Lucia HAGEN-DORF-NUßBAUM – Norbert NUßBAUM, „Der Hansasaal“, in: Köln, Das gotische Rathaus und seine historische Umgebung, Walter Geis – Ulrich Krings (ed.), Köln 2000, s. 337–386.

40 Příkladem může být velký sál hradu Winchester z první poloviny 13. století o rozměrech 33,5 x 16,8 m, který je ovšem pojat jako trojlodní bazilika, síň paláce Penshurst v Kentu z 14. století; velký sál Westminsterského hradu o rozměrech 73,2 x 20,7 m z konce 14. století, velký sál skotského hradu Stirling, z doby kolem roku 1500 (42 x 14,25 m), nebo rekonstrukce Haakonovi síně na norském hradě Bergenhus z poloviny 13. století atd. Lise E. HULL, *Britain's medieval castles*, London 2006, s. 85–90; k hradu v Bergenu nejnověji: Ingvid ØYE, Anne ÅGOTNES, *Fra kongsette til kulturminne*, Håkonshallen og Bergenshusområdet gjennom 750 år. Bergen 2011.

41 Herveline DELHUMEAU, *Le palais de la Cité*; Yvonne LEIVERKUS, *Köln*, Bilder einer spätmittelalterlichen Stadt, Köln 2005, s. 151–156.

klenby (obr. 10). Pokud budeme takovou střechu rekonstruovat, tak s přihlédnutím k běžně používaným sklonům střech (ty se mohly pohybovat mezi 45°–60°, přičemž sklon 60° je v době vzniku Saského domu zcela běžný) a velké šíři budovy (zhruba 25 m), zde vychází mimořádně vysoká konstrukce (obr. 9). Hřeben střechy se tak mohl nacházet o 9 m výše než je tomu dnes, tedy zhruba 35 m nad úrovní tehdejšího terénu, což by ze Saského domu činilo výraznou dominantu Malé Strany.

Mezi okny sálu byla umístěna sochařská výzdoba, což je další moment, který známe jen z těch nejprestižnějších staveb. V domě U kamenného zvonu byly v zadržkách nalezeny relikty výzdoby průčelní fasády, a proto víme, že se zde nacházely trůnící postavy královského páru, tedy Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny, jež doprovázely postavy rytířů.⁴² Sochařský program Saského domu mohl být obdobný.

Budova byla ukončena nejspíše výraznou římsou, nad níž se nacházela snad kružbová atika. Obdobný motiv v Praze nalezneme opět na domě U kamenného zvonu, ale nejen tam. Další příklad představuje Staroměstská radniční věž a snad také Západní křídlo Starého královského paláce na Pražském hradě.⁴³

Architektonická podoba Saského domu se tedy velmi vymykala tomu, co běžně známe z měšťanského prostředí a bezpochyby jej můžeme označit za palác. Tomu ostatně odpovídá i výpověď písemných pramenů. Nicméně je nutné konstatovat jednu zásadní anomálii, postrádáme totiž oddělenou obytnou složku, tedy prostory určené pro každodenní život. Velký sál o podobných rozměrech mohl být využíván jen příležitostně a rozhodně nemohl sloužit k celoročnímu obývání. Podobně velké prostory totiž nebylo možné efektivně vytápět a běžně se tehdy setkáváme alespoň s dvojdílným schématem „bytu“ (sín a vytápěná komnata), který zajišťoval alespoň základní komfort.⁴⁴

42 K problematice a koncepci sochařské výzdoby průčelí domu U kamenného zvonu nejnověji Mateusz GRZEŃDA, *Façade of the House at the Stone Bell and a new Paradigm of Representation*, Umění LXV/3, 2017, s. 214–225.

43 K domu U kamenného zvonu podrobně Klára BENEŠOVSKÁ, *Dům U kamenného zvonu jako městská královská rezidence*, in: Královský sňatek, Praha 2010, 62–68; K podobě západního křídla Starého královského paláce František ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, Praha 2014, s. 112–114.

44 Toto schéma je běžné především u méně náročných hradu a tvrzí. Běžnější jsou větší sestavy obytných a reprezentativních prostor.

Obytnou funkci by mohl částečně nahrazovat dům č. p. 56/III, patřící později do komplexu budov spolu se Saským domem, Juditinou věží a menší branou. Jeho obvodové zdi se dosud částečně dochovaly v hmotě současného domu, ale nejsou zde patrné žádné podstatné architektonické detaily. Nicméně tento dům je velmi pěkně zachycen na perokresbě Rolanda Saveryho z doby kolem roku 1610 (obr. 4), sice již po proběhlé renesanční přestavbě (stejně jako sousední celnice), ale poslední patro nejspíše obsahovalo roubenou světnici, čemuž by odpovídalo i specifické uspořádání oken a mohlo by se tak jednat o pozůstatek staršího stavu. Přesné stáří tohoto domu neznáme. Mohl by být až pozdně gotický, čemuž by odpovídala první písemná zmínka z roku 1452, která navíc zmiňuje jeho stavbu nebo přestavbu.⁴⁵ Tento stav opět potvrzuje v podstatě absenci obytných prostor, které se tak nejspíše omezily jen na interiér Juditiny věže. Tu ale sašti vévodové pronajímali.⁴⁶ V úvahu by snad mohlo připadat, že dodatečná přestavba vyplňující uličku mezi palácem a Juditinou věží by mohla řešit tento nedostatek, ale o této části máme k dispozici jen naprosté minimum informací. K řešení této otázky se ještě vrátíme.

Pokud tedy přijmeme tezi, že budova zahrnovala především velký sál, stojí před námi palácová budova, která je německou terminologií označovaná poněkud volnějším novodobým termínem „*Saalbau*“, otrocky přeloženo sálová stavba. Čestina pro tento typ budovy nemá samostatný zavedený termín a nevhodnější se jeví jej označovat jako palác, respektive jako sálový palác.⁴⁷

Kořeny tohoto stavebního typu sahají hluboko do pozdní antiky a byl rozvíjen po celý středověk, a to především na území někdejší Říše římské. Občas se s ním setkáme i jinde, vesměs ale jde o import tohoto stavebního typu. Klasický

45 TOMEK, *Základy* II, s. 22; ke stavební podobě domu blíže: J. MUK – O. NOVOSADOVA, č. p. 56/III, s. 196–197.

46 CIM I, s. 199–200.

47 Stručná definice pojmu „*Saalbau*“: Horst W BÖHME – Reinhard FRIEDRICH – Barbara SCHOCK-WERNER, *Wörterbuch der Burgen, Schlösser und Festungen*, Stuttgart 2004, s. 220; K architektonické podobě a vývoji velkého sálu v hradním prostředí: Cord MECKSEPER, *Saal, Palas, Kemenate*, in: *Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch*, band. I., Stuttgart 1999, 265; Małgorzata CHOROWSKA, *Palas und Saal im mittelalterlichen Schlesien: Architektur, Ausstattung, Vorbilder, Ursprung*, Architectura XXXVI, 2006, s. 3–24; František ZÁRUBA, *Aula Magna – velký sál královských hradů v předhusitských Čechách*, MHB 19/2, 2016, s. 75–114.

příklad paláce zahrnujícího velký sál představuje pro období pozdní antiky Konstantinova bazilika v Trevíru, jež výrazně ovlivnila podobu obdobných staveb v karolinské době, např. falce v Cáchách nebo Ingelheimu.⁴⁸

Také v pozdější době, tedy především v 13. a 14. století, jsou na výše uvedeném území jižní a západní Evropy tyto stavby zcela běžné. V Itálii můžeme jako příklad uvést venkovské paláce papeže, a to ve Viterbu ze 70. let 13. století, v Rieti z 80. let 13. století nebo Palazzo Soliano v Orvietu, který byl postavený někdy kolem roku 1300.⁴⁹ Pozadu za papežskými stavbami nezůstávaly ani paláce biskupů, mezi nimiž vyniká například Palazzo Vescovile v Parmě, který byl výrazně přestavěn ve 30. letech 13. století, kdy získal současnou jednotnou fasádu.⁵⁰

Ve Francii byl podobný typ sálového paláce rovněž obvyklou součástí řady významných hradů. Příkladem může být palác hrabat v Poitou, postavený na přelomu 12. a 13. století, jehož velký sál má rozměry 50 x 17 m.⁵¹ Nicméně nejvýznamnější památku tohoto druhu představoval Velký palác – Grand-Salle pařížského Paláce de la Cité. Jeho stavba byla zahájena na přelomu 13. a 14. století Filipem IV. Sličným, který ale zemřel roku 1314 před jeho dokončením. Přestože byl palác těžce poškozen požárem roku 1618 a následně roku 1630 byl výrazně přestavěn, jeho podobu známe z vyobrazení Jeana Pelarina z roku 1505 a Jacquesa Androueta du Cerceau z roku 1560.⁵² Velmi vzácný dobový popis nově dokončeného sálu přináší Jean de Jandun ve svém spisu *De laudibus Parisius* z roku

48 Wilhelm Albert DIEPENBACH, „Palatium“ in spätrömischer und fränkischer Zeit, Giessen 1921; Eberhard ZAHN, *Die Basilika in Trier. Römisches Palatium – Kirche zum Erlöser*, Trier 1991; Judith BANGERTER-PAETZ, *Saalbauten auf Pfalzen und Burgen im Reich der Staufer von ca. 1150–1250*, Disertační práce, Universität Hannover, Hannover 2005; Dieter BARZ, *Aula – domus – turris: dominante Bauten der frühen mittelalterlichen Burgen in Mittel- und Westeuropa*, in: *Symbole der Macht?* In: Beihefte zur Mediaevistik 17, Olaf Wagener (ed.), Frankfurt nad Mohanem 2012, s. 33–52.

49 Pierre-Yves LE POGAM, *De la «Cité de Dieu» au «Palais du Pape»: Les résidences pontificales dans la seconde moitié du XIIIe siècle (1254–1304)*, Rome 2005, s. 76–87, 345–406, 95–170.

50 Maureen C. MILLER, *The Bishop's Palace. Architecture and Authority in Medieval Italy*, New York 2000, s. 108.

51 Jean MESQUI, *Châteaux forts et fortifications en France*, Paris 2000, s. 297–298.

52 Herveline DELHUMEAU, *Le palais de la Cité, Du Palais des rois de France au Palais de Justice*, Paris 2011.

1323, který nešetří obdivem a oceňuje také sochařskou výzdobou zobrazující francouzské krále.⁵³

Šlo o mimořádně rozměrnou stavbu, která v prvním patře obsahovala velký sál o rozměrech 63 x 27 m. Sál byl koncipován jako dvouloďná hala zaklenutá dvojicí bedněných hrotitých kleneb. Střed sálu rozdělovala řada pilířů vynášejících hrotitou arkádu, na níž spočívaly zmíněné klenby. Stěny sálu po celém obvodu prolamovala prakticky souvislá řada velkých hrotitých oken s kružbami umístěnými v nikách s bočními sediliemi. Akcentována byla kratší čela sálu, navíc opatřená rosetami, a při západním průčelí byl panovníkovi vyhrazen mramorový stůl. Hlavním motivem výzdoby byly výše zmíněné sochy francouzských králů, které se nacházely na pilířích mezilodní arkády a také mezi okny. Sál byl opatřen rovněž čtyřmi velkými krby, které ale jen stěží mohly vytopit tak velký prostor.

Podobný palác vznikl o něco málo později za Karla V. v letech 1376 až 1379 na hradě Montargis.⁵⁴ Opět zde celé první patro paláce vyplňoval velký sál o rozměrech 58 x 17 m, který byl koncipován jako jednotný prostor zaklenutý bedněnou valenou klenbou. Nicméně ani tento palác se dodnes nedochoval v původním stavu, naštěstí je jeho podoba známá z grafiky již výše zmíněného Jacqua Androueta du Cerceau. Jako pozdní ukázkou sálového paláce můžeme uvést Velkou síň hradu Koudenberg v Bruselu, která byla v letech 1452 až 1460 vystavěna burgundským vévodou Filipem III. Dobrým.⁵⁵

Ve většině výše uvedených případů byl sálový palác prakticky vždy situován v rámci většího areálu a v jeho sousedství se nacházely další palácové budovy s obytnými prostory. Ty ovšem v případě Saského domu postrádáme. Nicméně i pro tuto variantu existují analogie, převážně v Itálii. Zde se totiž běžně setkáváme s komunálními stavbami, které se obvykle nazývají Palazzo della Ragione

53 Roux de LINCY – L. M. TISSERAND, *Paris et ses historiens aux XIVe et XVe siècles / documents et écrits originaux recueillis*, Paris 1867, 48; Překlad tohoto popisu: F. ZÁRUBA, *Aula Magna*, s. 73. K sochařské výzdobě paláce blíže: Uwe BENNERT, *Art et propagande politique sous Philippe IV le Bel: le cycle des rois de France dans la grand'salle du Palais de la Cité*, in: *Revue de l'art*, 1992, s. 46–59; Danielle GABORIT-CHOPIN (ed.), *L'art au temps des rois maudits. Philippe le Bel et ses fils (1285–1328)*, Paris 1998, s. 74 a následující.

54 J. MESQUI, *Châteaux forts*, s. 190–192.

55 Vincent HEYMANS – Laetitia CNOCKAERT – Frédérique HONORÉ, *Le palais du Coudenberg à Bruxelles*. Du château médiéval au site archéologique, Bruxelles 2014.

(ekvivalentem je radnice nebo lépe palác městské vlády/rady), jež známe z řady měst. Kromě budov, které se strukturou a funkcí velmi blíží našim radnicím, se zde setkáváme také se zvláštním stavebním typem volně stojící budovy s obchodními prostory v přízemí a velkým reprezentativním sálem v prvním patře. Příkladem může být Palazzo della Ragione v Padově (vystavěný před rokem 1218, významná přestavba proběhla v letech 1306–1309 a znovu roku 1420), Miláně (vystavěný roku 1228, další stavební úpravy pocházejí z let 1233, 1773), Mantově (kolem poloviny 13. století, znovu upravován roku 1475), nebo popřípadě také Palazzo del Capitano del Popolo v Orvietu (vystavěn kolem roku 1315) a další.⁵⁶

Sály těchto budov byly mimořádně rozměrné. Největší z nich byl sál v Padově s rozměry 82 x 27 m, což z něj činí největší profánní prostor evropského středověku. Rozměrné radniční sály najdeme také severně od Alp, za všechny můžeme uvést Norimberskou radnici postavenou v letech 1332 až 1340 s velkým radničním sálem o rozměrech 40 x 12 m. Norimberskou radnici nicméně nemůžeme považovat za přímou analogii, její dispozice je totiž odlišná.⁵⁷ Saský dům nicméně nebyl radniční budovou a navíc jeho architektura, podobně jako u domu U kamenného zvonu, vykazuje spíše francouzskou orientaci.

Právě zmíněné stavby, jakkoliv jsou různého stáří a rozdílné provenience, spojuje charakteristické pravidelné rozmístění oken, které dokládá, že i za jednotně řešenou fasádou Saského domu se nacházel jeden velký sál. Tato specifická

56 Jürgen PAUL, *Die mittelalterlichen Kommunalpaläste in Italien*, Köln 1963; Elisabetta CORTELLA, *Il Palazzo della Ragione di Padova*: definizione di un'architettura del potere. Disertační práce, Dipartimento di Storia delle Arti visive e della Musica, Università degli Studi di Padova, Padova 2012, zvláště s. 26–37. Z dalších obdobných staveb můžeme uvést, kromě již v druhé poznámce zmíněného domu katedrálního hnutí Palazzo Appino v Pise, palác rodu Guinigi v Luce či Palazzo della Ragione v Bergamu nebo případně Palazzo dei Trecento v Trevisu.

57 Za pozornost stojí také Kupecký dům v Kostnici vystavěný v 80. letech 14. století sice jako sklad, jenž ale později proslul tím, že se zde konal kostnický koncil. Budova v prvním patře obsahuje plochostropý sál rozdělený sloupky do tří lodí a jeho celkové rozměry jsou 50 x 23 m. Nicméně jeho architektonická podoba je spíše nenáročná, ostatně se nemělo jednat o reprezentativní stavbu. Caroline BLECKMANN – Michaela JANSEN, *Bauen, gebaut, abgerissen*: die bauliche Entwicklung am Konstanzer Kaufhaus, Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees CXXXIII, 2013, s. 3–31.

podoba architektury a prostorového řešení nás zákonitě musí přivést k otázce účelu takového paláce, a také k odpovědi, kdo byl jeho stavebníkem.

Na základě výše uvedeného musíme konstatovat, že podoba paláce neodpovídá běžné měšťanské architektuře a ani jej nemůžeme označit za městský palác v pravém slova smyslu, protože zde postrádáme obytnou složku. S největší pravděpodobností šlo o specializovanou palácovou budovu obsahující velký sál, která měla nejspíše sloužit k příležitostnému pořádání festivit, nebo hoštění návštěv či přijímání poselstev. Na základě této skutečnosti je nutné se domnívat, že saský vévoda Rudolf nebyl stavebníkem paláce, ale získal jej darem již hotový (spolu s Juditinou věží, menší brankou atd.), tedy přesně ve znění darovací listiny z roku 1348. Navíc musíme hypoteticky předpokládat, že pokud chtěl palác využívat k obytným účelům, tak musel provést stavební úpravy, které by zajistily obyvatelnost paláce. Za stavebníka tak musíme považovat Jana Lucemburského nebo mladého Karla IV., kteří jako jediní mohli disponovat Juditinou věží a využít její okolí k zástavbě.

Velmi zajímavou analogii představuje jiný doložený dar Karla IV. V témže roce 1348 Karel IV. totiž daroval Fridrichovi II. Míšeňskému městský palác č. p. 647/I na Starém Městě pražském, považovaný v dosavadní literatuře za sídlo Jana Lucemburského. Znovu bylo dědicům zmíněného Fridricha toto darování vydáno roku 1361.⁵⁸ Zdá se tedy, že se Karel IV. snažil své spojence co nejvíce připoutat k Praze, jako ke svému rezidenčnímu městu a také ke svému dvoru.⁵⁹ Proto jim poskytl pokud možno adekvátní bydlení a daroval jim bezpochyby nákladné královské městské paláce, které sám již nechtěl užívat, protože prefero-

58 V. V. TOMEK, *Základy I*, s. 146.

59 K otázce Prahy jako rezidenčního města v době lucemburské: Peter MORAW, *Zur Mittelpunktfunktion Prags im Zeitalter Karls IV.*, in: Europa slavica – Europa orientalis, Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag, 1980, s. 445–489; Franz MACHILEK, *Praga caput regni. Zur Entwicklung und Bedeutung Prags im Mittelalter*, in: Studien zum Deutschtum im Osten (Stadt und Landschaft im deutschen Osten und Ostmitteleuropa 17, 1983), s. 67–125; Hans PATZE, *Die Hofgesellschaft Kaiser Karls IV. und König Wenzels in Prag*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 114, 1978, s. 733–774; Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské*. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Opera historica 7, 1999, s. 29–70.

val Pražský hrad nebo eventuálně Vyšehrad, jež nechal nákladně přestavět.⁶⁰ Nicméně i v případě, že přijmeme tezi, že se jednalo o královský palác Jana Lucemburského nebo mladého Karla IV., opět postrádáme obytnou složku, nicméně tu mohly plnit jiné domy nebo paláce v Praze.

Jako časový rámec vzniku Saského domu se nejpravděpodobněji jeví pozdní doba vlády krále Jana Lucemburského. Impulzem pro stavbu mohla být absence takového sálu v tehdejší Praze. Jen pro připomenutí zde můžeme uvést skutečnost, že korunovační hostina Beatrix Bourbonské roku 1337 se musela odehrát v refektáři minoritského kláštera u sv. Jakuba, v jehož sousedství se nacházel královský palác.⁶¹

Druhou možností je, že se mohlo jednat o palác mladého Karla IV., který od svého návratu do Čech zastával úřad moravského markrabího a vedl samostatná politická jednání. Potřeba podobného prestižního objektu, dostatečně vzdáleného od sídla otce, s nímž měl vždy poněkud komplikované vztahy, se tudíž nabízí sama od sebe.⁶² Tomu by odpovídalo i umístění této stavby na Malé Straně. Sousedství Biskupského dvora na jedné z nejfrekventovanějších cest je sice adekvátní významu paláce, nicméně i přesto je tato poloha zvláštní. Palác totiž byl situován mimo lokality, kde bychom tradičně očekávali panovníka – areál Pražského hradu či případně okolí Týna na Starém Městě pražském (dům

60 F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 87–137, nejnověji k palácovému okrsku na Vyšehradě: Petr ULÍČNÝ, *Vyšehrad v době Karla a Václava IV.*, Staletá Praha XXXIII/1, 2017, s. 120–143.

61 *Zbraslavská kronika*, s. 415.

62 Podle Zbraslavské kroniky Karel IV. po svém návratu do Prahy roku 1333 bydlel „v domě své matky skoro dva měsíce, potom se přestěhoval na Pražský hrad, v němž se až dodnes zdržuje se svým dvorem“, *Zbraslavská kronika*, s. 394. Následně Karel IV. zahájil obnovu Královského paláce, kterou jak se zdá později převzal pod svůj patronát Jan Lucemburský, jak je zjevné ze znění téže kroniky k roku 1335 „král Jan dal mnoho stavěti na Pražském hradě, tak ve Větším Městě na domě svého obydlí a též ve slohu francouzském pracovati, ale ty domy, které se nyní stavějí na hradě, začal dříve markrabě Karel“ *Zbraslavská kronika*, s. 412. Probíhající radikální přestavba trvala jistě poměrně dlouhou a do jejího dokončení palác mohl být užíván jen omezeně. Nejprve bylo dokončeno západní křídlo s obytnými prostory, k tomu viz F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 99. Dokončení paláce dobové prameny bohužel nezmiňují a lze jej klást nejpravděpodobněji do první poloviny 40. let 14. století.

U kamenného zvonu nebo dům č. p. 647/I na rohu Jakubské a Malé Štupartské).⁶³

Také později se setkáváme s praxí, že nevládnoucí členové lucemburské dynastie si staví v Praze svá sídla. Téměř současný příkladem může být palác markraběte Jana Jindřicha v Husově ulici, na jehož místě dnes stojí Clam-Gallasův palác. Podobu toho paláce známe z tzv. Křížovnického plánu Starého Města z let 1660–1675, kde je zobrazen velký obdélný palác s hlavním obytným a reprezentativním podlažím v druhém patře. Zde se podle H. Ječného měl nacházet sál o předpokládaných rozměrech 30 x 13 m. Nicméně vzhledem ke stavu dochování a ne zcela průkaznému zobrazení, to můžeme brát jen jako jednu z variant. K paláci na jižní straně přiléhala vysoká věž s arkýřem, snad kaplí. Další zástavba se nacházela kolem vnitřního dvora.⁶⁴ Pro doplnění můžeme uvést, že se podobné stavby objevily později také na Novém Městě pražském. Příkladem zde může být palác Jana vévody Opavského, na jehož místě se dnes nachází barokní Mladotovský palác (č. p. 502/II) na dnešním Karlově náměstí⁶⁵ nebo také Hrádek na Zderaze, o kterém se zvažuje, že by mohl být původním sídlem Jana Zhořeleckého.⁶⁶

Po dokončení přestavby Starého královského paláce na Pražském hradě a poté, co se Karel stal králem, ztratily Saský dům, stejně tak i Janův palác u sv. Jakuba svůj původní účel a staly se nepotřebnými.

Datace Saského domu nejspíše spadala do druhé poloviny 30. až první poloviny 40. let 14. století, čemuž, jak se zdá, neodporuje ani uměleckohistorické datování, které je ovšem limitováno skutečností, že nejlépe datovaný prvek představují poměrně netypické okenní profily.⁶⁷ K přesnějšímu datování by pomohla znalost okenních kružeb, které se ovšem nedochovaly. Tento problém se týká

63 Nejnověji se otázce panovnické rezidence na Starém městě věnoval J. Vítkovský, nicméně jeho závěry je třeba podrobit důkladné revizi, Jakub VÍTKOVSKÝ, *Zeměpanská kurie s panovnickým trůnem, Eberlinovou mincovnou a palácem Přemyslovců a Jana Lucemburského na Starém Městě pražském*, Průzkumy památek XIII/1, 2006, s. 110–146.

64 H. JEČNÝ, *Středověké paláce*, s. 68, 72.

65 V. V. TOMEK, *Základy II*, s. 12–13.

66 F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*, s. 259–264; Lenka BOBKOVÁ – Tomáš VELIČKA, *Jan Zhořelecký*. Třetí syn Karla IV., Praha 2016, s. 58.

67 Podobné profily se nacházejí na katedrále, a to na částech stavěných po smrti Matyáše z Arrasu a před příchodem Petra Parléře, konkrétně v horních částech kaple sv. Anny. Nicméně

rovněž přesnějšího určení proveniencie architektury paláce, respektive původu jejího architekta. Nejpravděpodobněji se jeví spojení paláce s vlnou francouzské architektury, která byla svázaná s dvorským prostředím. Tu reprezentuje již vícekrát zmíněný dům U kamenného zvonu. Některé vlivy francouzské gotiky najdeme také na nejstarší etapě přestavby Starého královského paláce. Velmi zajímavý se jeví také stavební okruh biskupa Jana IV. z Dražic, spojený s osobou mistra Viléma z Avignonu. Tento francouzský vliv vyvrcholil příchodem Matyáše z Arrasu a stavbou katedrály, která vykazuje všechny znaky jihofrancouzské architektury a trval ještě do šedesátých let, kdy byl postupně vystřídán jihoněmeckou parléřovskou architekturou.

Otázka, zda byl stavebním Jan Lucemburský či jeho syn Karel IV., přičemž pravděpodobnější se jeví druhá varianta, je vzhledem k absenci písemných zpráv neřešitelná. Palác po svém dokončení nejspíše plnil svou funkci jen krátce, pokud vůbec. V obou případech je zjevná skutečnost, že stavebník byl důvěrně seznámen jak s italským tak i francouzským prostředím. Zde jsou podobné stavby běžné, a to na rozdíl od střední Evropy. Jedná se tak o záměrný import, který se projevil jak na vnější podobě domu, tak i na jeho prostorovém uspořádání. Netradiční podoba paláce se nejspíše promítla také v dobovém pojmenování Vlašský dvůr.

soubor nalezených kamenických značek na Saském domě se neshoduje s velmi početným souborem z katedrály. Za sdělení děkuji Petru Chotěborovi.

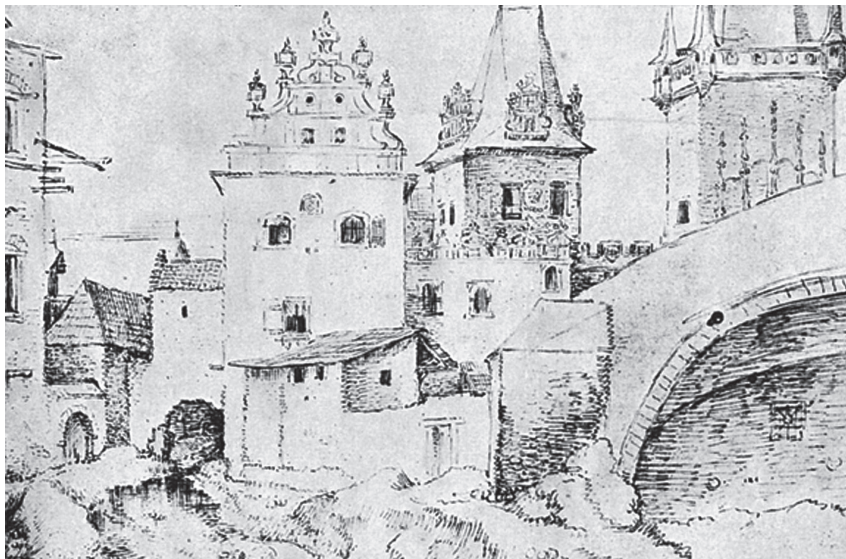
Veduta Prahy ze Světové kroniky Hartmana Schedela
a Michaela Wolgemuta a Wilhelma Pleydenwurffa z roku 1493, výřez

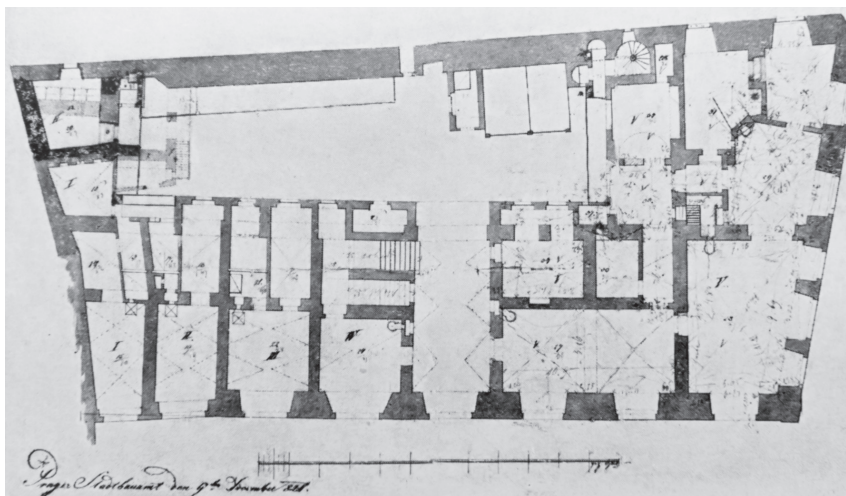
Veduta Prahy z Würzburgského alba z roku 1536, výřez

Vratislavský prospekt Prahy od Jana Kozla a Michaela Peterleho
z roku 1562, výřez

Kresba Rolanda Saveryho z roku 1610 zobrazující Malostranské mostecké věže, dům č. p. 56/III a menší branku v Saské ulici

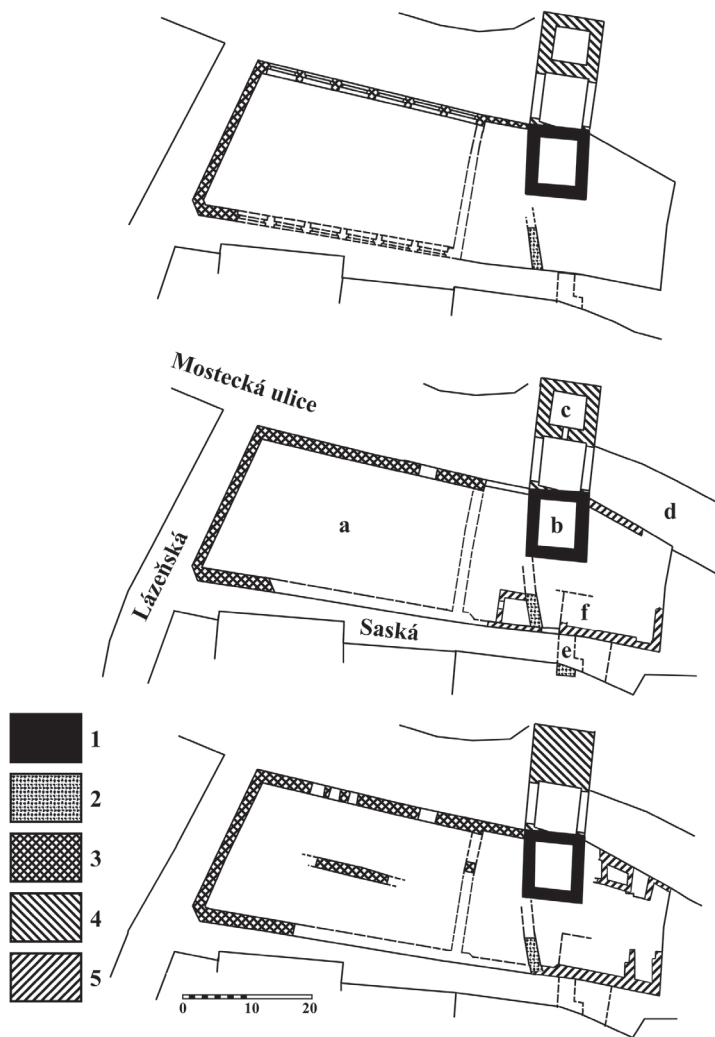
Půdorys Saského domu z roku 1826 (sever dole)

Saský dům, celkový pohled od západu

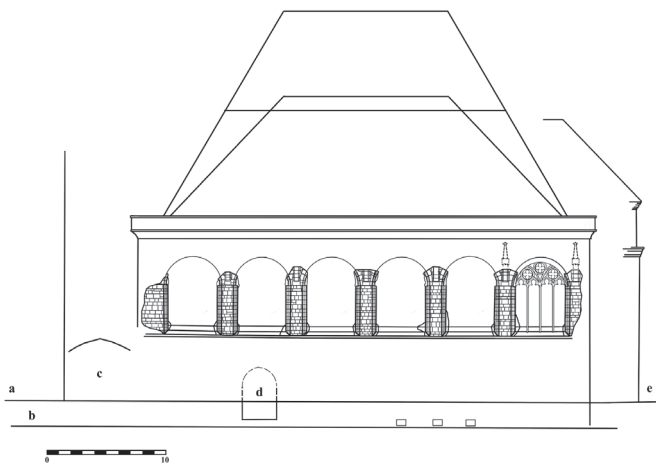

Saský dům, Relikty oken nalezených při opravě domu v roce 1964

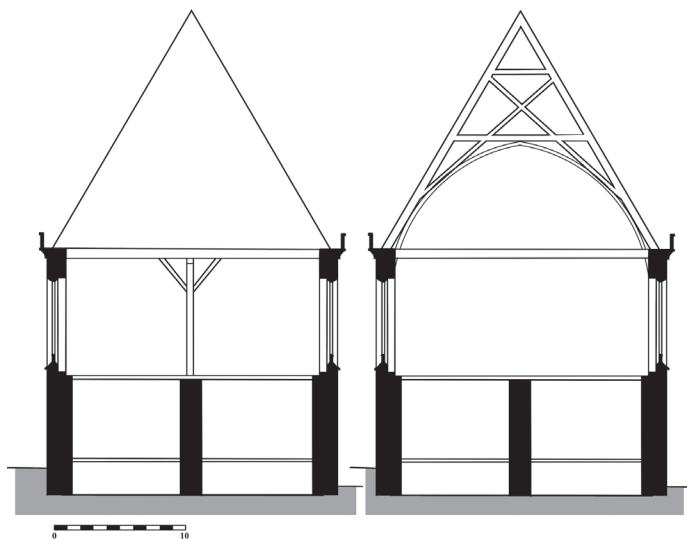

Pokus o rekonstrukci půdorysu středověkého stavu:

- a) Saský dům č. p. 55/III b) Juditina věž c) Malostranská mostecká věž d) průběh Karlova mostu
 (Juditin most vedl šikmo od severu) e) místo dnes zbořené menší branky
 f) místo domu č. p. 56/III. Legenda k vyhodnocení zdiva 1) románské zdivo 2) zdivo snad
 patřící hradbě ze 13. století 3) zdivo Saského domu 4) mladší gotické zdivo z druhé poloviny
 14. nebo 15. století 5) zdivo Malostranské mostecké věže z doby Jiřího z Poděbrad.

Saský dům, pokus o rekonstrukci severního průčelí paláce:
 a) dnešní úroveň terénu b) středověká úroveň terénu c) místo brány do dvora
 d) hlavní vstup do domu e) srovnání s dnešním stavem.

Saský dům, pokus o rekonstrukci prostorového uspořádání prvního patra s velkým sálem,
 vlevo varianta s rovným stropem, vpravo varianta s bedněnou klenbou.

Saxon House in Lesser Town in Prague (House No. 55/III)

A contribution on the genesis of its architecture
and on the question of the builder

Saxon House in Lesser Town (house No. 55/III) was along with the house At the Stone Bell in Old Town one of the most interesting Prague palace buildings. Currently, its medieval architecture is hidden beneath the Renaissance façade from the end of the 16th century. It is likely for this reason that Saxon House has been unjustly ignored and has not yet been devoted sufficient research attention. The palace is first proved for 1348, when Charles IV donated it to Duke of Saxony Rudolf, whose descendants owned the house until 1407. The authors of the earlier literature believed based on the later, modern tradition that the builder of the house should have been Duke Rudolf, but an analysis of the architectures shows that it was a specialized palace construction (Saalbau), which contained a large hall measuring 35 x 22 m on the first floor, illuminated by a series of exceptionally large windows on the southern and northern sides. On the other hand, the existence of living quarters is quite problematic and most likely was added retrospectively. At that time, it was also the largest profane hall in Bohemia. These facts show that the palace builder was a Bohemian monarch, namely John of Luxembourg or the young Charles IV and Rudolf received it already built as a gift from Charles IV. Charles IV similarly donated the urban palace house No. 647/I in Prague's Old Town, which had previously served as the seat of John of Luxembourg, to Frederick II of Meissen. The question of whether the builder was John of Luxembourg or his son Charles IV cannot be resolved because of the absence of written reports. After its completion, the palace most likely fulfilled its function only for a short time, if at all. In both cases, it is an obvious fact that the builder was intimately familiar with both the Italian and French milieus. Similar buildings are common there, unlike in Central Europe. It is thus a deliberate import, manifested both in the exterior appearance of the house and in its spatial arrangement.

REZIDENCE, *STOLICE*, REZIDENČNÍ MĚSTO

Príspevek k reprezentaci Nového Města pražského v pozdním středověku

MARTIN ČAPSKÝ

Residence, "stool", residential Town. A contribution on the representation of Prague's New Town in the Late Middle Ages:

The study deals with the representation of Prague's New Town in the Late Middle Ages. The intellectuals connected with the municipal office derived the identity of the town from the person of its founder – Emperor Charles IV. The town scribes and preachers called Prague's New Town the "residential town of Emperor Charles". The study's author progressively handles several questions. He first deals with the term *stolice* (*stool* – residential town) and its use in medieval Czech. In the second part of the study, examples are mentioned of the relations between the royal residence and the town. The third part of the study deals with the royal representation in the urban milieu and the political communication of Prague's New Town, which had to defend its economic, legal and power independence from Prague's Old Town.

Key words: Late Middle Ages, towns, political communication, residence, representation, Prague

V první třetině 16. století doplnil neznámý novoměstský literát starší rukopisný kodex o nové záznamy. Kniha založená novoměstským písařem Prokopem obsahovala právní památky vztahující se k osudům a právním poměrům Nového Města pražského a několik historických textů z českých dějin. Její původní redakce pocházela přibližně z poloviny 15. století. Nově zde přibyla stížnost na sjednocení Starého a Nového Města pražského a stručné analýy sahající až do čtyřicátých let 16. věku. Hned v prvním bodu „stížnosti“ autor použil argument, s jehož obdobou se v novoměstských pramenech setkáváme na více místech. Odvolával se na vůli císaře Karla IV., který se sjednocením Starého a Nového Města pražského (údajně) nepočítal. Ponecháme-li stranou spekulace o skutečných záměrech vladaře z lucemburského rodu, může nás zaujmout argumentace vedená proti spojení obou sousedících měst:

„... byla proti právu a výsadám Nového Města pražského té slavné stolice císaře Karla.“¹

Staročeský výraz „stolice“ se v souvislosti s pražským souměstím objevuje opakovaně, přičemž nejčastěji královská kancelář užívala tento výraz ve vztahu ke Starému Městu pražskému.² V latinské podobě „*sedes et caput regni nostri Bohemiae*“³ jej používal i císař Zikmund Lucemburský a v německé „*stul und hawpt*“ zase jeho mladší bratr Václav IV.⁴ Výrazy *hlava, stolice* neoznačovaly přímo lokality zajišťující zázemí pro fungování panovnického dvora. V případě Starého Města pražského vyjadřoval výraz „stolice“ mimořádné postavení obce mezi ostatními královskými městy Českého království a nahrazoval označení „první“ město království. Ukázka z novoměstských pramenů nás však přivádí ještě k dalším možným výkladům. Novoměstští nehájili své postavení v relaci k zemské obci jako jejich staroměstští sousedé, kteří své politické ambice odvozovali od postavení prvního města v království. Novoměstská obec budovala svůj sociální kapitál spojováním svých osudů, právního vymezení, stavební podoby atp. s konkrétním vladařem. Nové Město pražské bylo prezentováno coby stolice císaře Karla. Karel IV. přitom nikdy na Novém Městě pražském nesídlil, ani nelze doložit, že by s podobným plánem počítal. Před dnešní badatele tak novoměstští literáti postavili problém, nakolik lze pozdně středověký pojem „stolice“ spojovat s moderním termínem „rezidence“, nebo při jeho analýze používat adjektivum rezidenční apod. Jinak řečeno, musel být pojem stolice v očích

1 Národní knihovna, *Kronika starodávních všelijakých příběhů v království českém*, sign. XIX C 19, fol. 261r. Nové Město pražské představovalo podle závěrů polského badatele Marka Sloně mezi tzv. „novými městy“ evropský fenomén: U žádného jiného z porovnávaných příkladů ze západní a střední Evropy nelze hovořit o takové míře profilace kolektivní identity příslušné obce a udržení, resp. rozvinutí prvků samosprávy „nezávislé“ na původním centru jako tomu bylo právě u Nového Města pražského. Autor považuje Nové Město za „bránu“ k poznání jiných nově vysazených lokací. Blíže Marek SŁOŃ, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Warszawa 2010, s. 244.

2 Lenka BOBKOVÁ, *Civitas Pragensis, sedes et caput regni nostri Bohemiae*, in: V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám, Kateřina Jišová (ed.), Praha 2007, s. 51–68 a Petr ČORNEJ, *Praha – hlava království*, in: Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup, *Husitské století*, Praha 2014, s. 108–130.

3 CIM I, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1886, s. 221–222, č. 137.

4 Ibidem, s. 208–209, č. 131.

současníků naplněn reálným obsahem, nebo můžeme počítat s více variantami vazeb k zeměpanskému dvoru?⁵

Při rozvíjení výše uvedených úvah a pochybností nelze pominout krátký jazykovědný exkurs objasňující kontext, ve kterém se sledovaný termín vyskytoval. Slovo „*stolice*“ (pokud budeme brát do úvahy pouze oblasti spojené s mocí nebo veřejným působením) nejčastěji nacházíme ve spojeních variujících židli, lavici, křeslo nebo trůn. Pozdně středověká čeština užívala termín v řadě odvozených významů – např. kazatelská *stolice*, soudní *stolice*, biskupská *stolice* apod. Pro úvahy o vztahu termínů *stolice* a *rezidence* má největší význam výskyt slovních spojení typu „Jeruzalém, *stolice* Božie“, „Antiochie, první *stolice*“ nebo výtka adresovaná biblickému králi „točíš své králové *stolice*“, kterou si můžeme vykládat jako narážku na časté změny panovníkových sídel.⁶ Vybraná slovní spojení pocházející z pozdně středověkých biblických textů ukazují na dvě skutečnosti. Termín „*stolice*“ býval ve vysokém procentu případů používán jako synonymum pro určitý úřad nebo instituci.⁷ Mohl také označovat jedinečnou lokalitu, přičemž ona jedinečnost byla dána spojením s autoritou. Příkladem může být líčení ztráty pozice Antiochie vůči Římu. Antiochie ztrácející své postavení centra křesťanství je ve staročeském textu uvedena slovy: „první *stolice* časem byla“. Do nové éry už vstupovala oslabena a „*stolici*“ se díky aktivitě apoštolů stával Řím.

Termín „*stolice*“ použitý ve slovním spojení s městem hierarchizoval urbánní prostředí. Označoval zpravidla centrální lokalitu, a to v různých druzích vztahových sítí.⁸ Deklarování vlastního města coby *stolici* království či panovníka je tak pro nás znamením vědomé politické komunikace obrácené jak dovnitř vlastní komunity, tak i vůči jejímu okolí. Sebereflexe novoměstské obce coby komunity spojené s císařským zakladatelem nebyla samoučelná. Opakující se pasáže o „slavné *stolici* císaře Karla IV“, které v novoměstském rukopise zaznívají, pře-

5 Pojem reprezentace, se kterým budu v tomto textu pracovat, užívám ve smyslu, který představila Milena BARTLOVÁ, *Reprezentace*, in: *Kultura jako téma a problém dějepiscetví*, Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (edd.), Brno 2006, s. 63–70.

6 <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB> (11.8.2018)

7 <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (11.8.2018)

8 František GRAUS, *Prag als Mitte Böhmens 1346–1421*, in: *Zentralität als problem der mittelalterlichen Stadtgeschichtsforschung*, ed. Emil Meynen, Köln 1979, s. 22–47.

kračují rámeček vazby „ad personam“. Nejsou pouhým rétorickým přihlášením se k zakladateli. Svým zařazením do kontextu politické komunikace přisuzují obci určitou kvalitu, v tomto případě královského/císařského rezidenčního města. Sami o sobě jsou tak svědectvím, že přízeň zeměpána představovala hodnotu, kterou současníci nejen oceňovali, ale současně i užívali při strukturování svého okolí.⁹

V následujícím textu se proto budu zabývat doklady vypovídající o konstruování identity novoměstské obce. Pokusím se doložit, že úhelným kamenem kolektivně sdílených představ byla postava zakladatele města – Karla IV. Sekundárně se pozornost městských intelektuálů přesouvala na celý lucemburský rod. Oslavné glosy na adresu fundátora tak doplnily i pozitivní zmínky o Václavovi IV. i Zikmundovi Lucemburském. A to navzdory někdejšímu příkrým odsudkům husitů na adresu císařskou korunou ověnčeného Karlova potomka. Na oba syny Karla IV. písař Prokop nazíral prizmatem jejich rozhodnutí ve prospěch Nového Města pražského, zejména ve sporech s jeho staroměstským sousedem. Není od věci připomenout, že vedle potomků císaře Karla IV. se kronikářovy pozornosti dostalo i jeho dědovi císaři Jindřichovi VII. Prokop, který si valně nevšímal zahraničních událostí, obsírně popsal smrt císaře Jindřicha VII., otce „krále Jana Slepého“. Za pobytu v Itálii jej měl údajně otrávit jeden z dominikánů, když zbožný císař přistoupil k přijímání z kalicha. Vrah měl ukrytý jed a vstříkl jej císaři do nádoby. Vyprávění o smrti císaře současně Prokopovi vytvořilo prostor k další poznámce o rodu císaře Karla IV. Prokop představil manželský svazek krále Jana s Eliškou Přemyslovnou a vylíčil i jeho uvedení do Čech. Dějiny Nového Města pražského tak byly navázány na osudy lucemburského rodu.¹⁰

S oslavnými pasážemi vyzdvihujícími kroky Karla IV. se setkáváme na řadě míst sledovaného rukopisu. Explicitní formulace zdůrazňující vazbu Nového Města pražského k císaři použil v jeho první části už zmiňovaný písař Prokop. Ve

⁹ <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB> (11.8.2018)

¹⁰ Písař Prokop historiku doplnil sdělením o trestu, který papež uložil na celý řád. Od zmíněné doby smí přijímat svaté přijímání pouze z levé ruky. *Kronika starodávních všelijakých*, fol. 125r. Spojení dějin města/země s osudy panující dynastie získávaly osudy sledované komunity srozumitelnou časovou osu, prestiž i možnost propojení s kolektivní pamětí kultivovanou na zeměpanském dvoře. Blíže například Stefan DICKER, *Landesbewusstsein und Zeitgeschehen. Studien zur bayerischen Chronistik des 15. Jahrhunderts*, Köln 2009.

fabulativně podaných počátcích města, jež zdůvodňovaly novou lokaci předpovědí obrovské povodně, která zničí dosavadní osídlení, vylíčil kroky Karla IV. slovy: „... *založil jest Nové Město pražské, a to svým jménem jmenovati kázal, aby slulo Karlovo město Civitas Caroli.*“¹¹ Navzdory oběma tvrzením se přitom v intravilánu novoměstských hradeb nevypínala Karlova panovnická rezidence a také pojem „Civitas Caroli“ marně hledáme v Karlových listinách adresovaných pražskému souměstí. Písař Prokop a celá řada jeho bližších či časově vzdálenějších souputníků přesto variovali konstrukty novoměstské identity spojené s Karlem IV., a tato idea se významově posouvala až ke zmiňovanému obrazu města jako zeměpanské stolice.¹²

Interpretačně bohatý text rukopisu můžeme analyzovat z řady úhlů. Lze jej nahlížet jako příklad konstruování identity urbánního společenství, využívat jej ke studiu permanentní politické komunikace odehrávající se v určitém politickém poli či jej vnímat jako pramen k úrovni historického myšlení v polovině 15., resp. 16. století. Možností je celá řada. Rád bych však upozornil na další možný směr interpretace Prokopova díla, a to ve vazbě na rezidenční bádání. Dosavadní rezidenční výzkum se často soustředí na rozlišování typů rezidenčního města.¹³ Jeho shrnutí a reflexi založenou na analýze pozdně středověkých pramenů představil v nedávné době Robert Šimůnek, který se přiklonil k jednoduché, ale výstižné charakteristice „rezidenčního města“ coby sídelního typu. Označuje tak ty lokality, které byly *konceptně budovány v návaznosti na panskou rezidenci.*¹⁴ V případě vrchnostenských měst, kterým zmíněný autor věnoval pozornost, předpokládá existenci základní, obecně sdílené představy souboru elementárních znaků charakteristických pro rezidenční město. Tyto zahrnovaly reprezentativní architekturu, vrchnostenskou hrobku, klášter, hradby, reglementaci vnitřního života města s ohledem na potřeby dvora a další prvky, které společně utvářely komplex šlechtické rodové reprezentace. Měšťanská komunita rezidenčního města se v řadě oblastí podílela na symbolické komunikaci své vrch-

11 *Kronika starodávních všelijakých*, fol. 11r.

12 Viz pozn. č. 1.

13 Na příkladu rodu Rožmberků charakterizovali typ rezidenčního města Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, České Budějovice 2011, s. 65–78.

14 Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 44

nosti, stejně jako zajišťovala řadu povinností, jejichž plnění bylo často dané pouze verbálně předávanou tradicí.¹⁵

Vzeme-li do úvahy modelové úvahy Roberta Šimůnka, je zřejmé, že Nové Město pražské do popisované kategorie nespadlo. A to i s pominutím odlišností mezi královským a vrchnostenským městem. Z pohledu rezidenčního bádání je zajímavý jiný aspekt. Sledujeme komunitu, jejíž intelektuálové rozvíjeli představu „Karlovy stolice“, aniž by naše dosavadní zjištění potvrzovala existenci rezidenčního sídla císaře. Dokonce ani novoměstští literáti s touto variantou nepracovali. Jejich verze byla sofistikovanější. Klíčovou postavou při jejím konstruování byl novoměstský radní písař Prokop. Vedle jiných rukopisů tento literát sestavil právně-historický sborník, spojující různé typy písemných památek. Na prvních stranách rukopisu předložil novoměstskou verzi pražských dějin a zúročil tak své působení ve zdejší radní kanceláři. Karel IV. údajně vyslechl od svého hvězdáře mistra Havla předpověď o konjunkci vodních planet, která povede k zatopení Starého Města pražského. Aby předešel škodám, nechal založit Nové Město, které mělo nést jeho jméno „Civitas Caroli“. Do vínku mu pak dal shodná privilegia, jaká užívalo Staré Město. Obě města pak spojil v jedno, aby nesla společné jméno a lépe čelila nepřítelům. Do nové obce také převedl řadu řemesel a trh odehrávající se na svátek svatého Víta. Nově povstálý celek císař nazýval „rozkošnou zahradou“ a jeho existenci (údajně) předpověděla už mytická kněžna Libuše, která jej přirovnávala ke slunci. Přesto král nadále choval v srdci Nové

15 Ibidem, s. 46–47. Robert Šimůnek přinesl ve své knize pregnantní zhodnocení přístupů staršího rezidenčního bádání. Za všechny shromážděné příklady, kterými dokládá platnost svých tezí, je možné uvést komplex rezidencí vybudovaných rodem pánů z Pernštejna ve východních Čechách, na jejichž čele stály Pardubice. Vedle řady už zmíněných prvků rodové reprezentace je důležité zmínit i cíleně vedenou komunikaci vrchnosti s veřejným prostorem prostřednictvím zobrazování rodové pověsti o přemožení zuba zakladatelem rodu. Upevňování identity městské obce čerpající z blízkosti k rezidenčnímu sídlu vrchnosti napomáhala i určitá stereotypizace zobrazování rodové pověsti (zakladatel rodu vedoucí na houžvi zuba, kterému se chytá setnout hlavu) tak, aby byla obecně srozumitelná. Páni z Pernštejna se mohli opřít i o intelektuální zázemi svého východočeského sídla, jak svědčí tzv. Burianova báseň. Jedná se o veršovanou skladbu, která vyzdvihuje Viléma z Pernštejna coby „druhého zakladatele města“, ale neopomíjí ani další z rodových příslušníků. Adorace vrchnosti je psána z perspektivy vedení města a spojuje jeho vyzdvihovanou výstavnost s modelovým zobrazením vrchnosti jako spravedlivého a dobrého vládcе. Blíže Vladimír HRUBÝ – Petr VOREL, „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice, in: Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 161–190.

Město. Vážil si ho nad jiná české městské obce. Miloval jej jako dílo svých rukou. Také vystavěl šest klášterů, jejichž komunity každodenně vyprošovaly obci Boží přízeň. Konkrétně se jednalo o Slovanský klášter, klášter svatého Ambrože, karmelitánský klášter při kostelu Panny Marie Sněžné, klášter svaté Kateřiny augustiniánek, klášter svatého Karla Velikého a klášter řádu servitů na Botiči. Vedle nich povstaly i nové farní kostely. Písař Prokop spojil se sceleným městem i vznik univerzity. Důkazy císařovy přízně, jako například přesun části řemeslníků na Nové Město či zásahy do jejich cechovních regulí, kronikář obratně kombinoval s nařízeními určenými celému souměstí, interpretoval je však jako novoměstský úspěch. Zručné řemeslníky, proslulé intelektuály, zbožné duchovní, o kterých se dozvěděl, císař lákal do Prahy a údajně jim přiděloval ubytování (opět) na Novém Městě. Své dílo pak nechal obkroužit hradbami s věžemi a zajistil jej proti nepřátelům, napsal novoměstský písař.¹⁶

Na čtenáře/posluchače musela pozitivně působit i sama slovní spojení, které Prokop používal: „zbožné paměti císař Karel“, „císařská velebnost“, „slavný císař Karel“, „slavné paměti Karel“, „veliký císař“, „k jeho cti a slávě“. ¹⁷ Strategie použitá při vyprávění o nejstarších dějinách města je zřejmá. Písař si byl dobře vědom výsadního postavení Starého Města pražského. Snažil se proto svoji obec od staršího a větší vážnosti požívajícího souseda odlišit a zároveň využít obecného respektu, kterému se Karel těšil. Ve své době se ještě neuchyloval k údajnému Karlovu nesouhlasu se sjednocením souměstí. Ve své argumentaci byl mnohem obratnější. To dobré ze Starého Města – soubor výsad, univerzita, tradice – nevyhnutelný vývoj událostí přisoudil novoměstskému sousedovi. *Translatio* (*imperii/ regni/ urbi*) bylo myšlenkou, se kterou středověké myšlení často operovalo, a nyní jej písař aplikoval na městské prostředí. Městem, o kterém hovořila mytická kněžna Libuše a které mělo být nejskvělejším z českých měst, se postupně mělo stát Nové Město pražské. Povodeň symbolizovala osudovost zásahu přírodních sil. Nové Město bylo naopak předurčeno k záchraně a to i díky promyšlenému založení šesti klášterů, jejichž komunity svými modlitbami chránily celou obec. A opět se

16 *Kronika starodávní všelijakých*, fol. 11r.–12v. Prostor určený k vysazení Nového Města pražského měl za sebou dlouhou historii sídelních aktivit a nově vyměřený areál zahrnul i řadu (dříve) předměstských osad s příslušnými kostely. Blíže Vilém LORENC, *Nové Město pražské*, Praha 1973.

17 *Ibidem*.

tak ke slovu dostávala vlídnost a prozřetelnost, s jakou se svým městem nakládal Karel IV.¹⁸

Hledáme-li rozvinuté doklady podobně konstruované městské paměti vstupující do politické komunikace, musíme se obrátit mimo české prostředí k říšským městům. Inspirovat nás mohou například úvahy věnované středověkému Wormsu, které Gerold Böhnen publikoval v rámci sborníku věnovanému utváření urbánní kolektivní identity. Mezi nejvýznamnější z jeho závěrečných tezí lze zařadit poukaz na neustálé (re)konstituování kolektivně sdílených mýtů a předstev. Vztažné body sociální paměti spojované se světcem farního kostela ustoupily v době nástupu humanismu spojení (jakkoli fabulativnímu) počátků města s antickou tradicí. Německý historik zdůraznil, že identita města, resp. její reprezentace prostřednictvím široké palety médií nebyla statickým, jednou utvořeným korpusem znaků, ale byla v permanentním pohybu určeném politickou komunikací uvnitř městské obce a především v několika částečně se prolínajících politických polích. Mezi ně lze řadit vazbu k panovníkovi, poměr k okolním říšským městům (a jeho neustálé vyhodnocování) i k církevním a světským knížatům, do jejichž rukou přešla faktická říšská moc. Médii instrumentalizace městské paměti se pak stávaly městské historie, chvály měst, stejně jako právní písemné památky, vizualizace vztažných bodů městské paměti prostřednictvím ikonografické výzdoby, sfragistických památek i jejich připomínání verbálním projevem.¹⁹

Identita wormské městské obce nebyla utvářena pouze na základě vnitřních podnětů. Jak už bylo řečeno, neméně důležitý byl permanentní komunikační proces zajišťující vyhodnocování postavení mateřské obce vůči okolním říšským městům. V procesu spolupráce i rivality tak mohl Worms pro své potřeby využít sdílenou představu o návaznosti Trevíru (považovaného za nejstarší z německých měst) na někdejší římské osídlení a začlenit ji i do svých vlastních mýtů.²⁰ K podobným závěrům dospěl na základě analýzy urbánní sítě v jižním Švábsku

18 K myšlence translace aplikované na různé subjekty více Jacques Le GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991, s. 179–180.

19 Gerold BÖHNEN, *Wormser Stadtmythen im Spiegel spätmittelalterlicher Überlieferung*, in: *Städtische Mythen*, Bernhard Kirchgässner – Hans-Peter Becht (edd.), Ostfildern 2003, s. 9–28.

20 Ibidem.

i Rolf Kießling. Soupeření zdejších měst se v daném případě promítalo do snahy o uzurpaci označení za hlavní město země. Augsburg, Memmingen i Ulm přitom své nároky opíraly o odlišné zdroje představ. Mezi jejich argumenty figurovaly římská tradice, váha a role města zastávaná v době vlády štaufské dynastie nebo současná politická aktivita v řečené urbánní síti.²¹ Nejběžnějším médiem politické komunikace říšských měst se stávaly radnice, resp. jejich výzdoba. Do kamene vtesaná reprezentace města se obracela vůči třem výše definovaným okruhům adresátů.²² Úzká vazba mezi radnicí coby primárním symbolem městské samosprávy a vizualizací městské identity potvrzuje současné představy o mocenských aspektech formování kolektivní paměti zahrnujících kontrolu nástrojů i procesu komunikace. Využíváním říšské symboliky dávaly městské rady najevo loajalitu vůči centrální moci i svoji roli při jejím zastupování vůči domácí komunitě. Výkon moci byl v hierarchicky uspořádaném systému založen na její delegaci *caput regni* a jednotlivé instituce hájily své nároky prostřednictvím spektra legitimizačních nástrojů.²³

Do neustálého soupeření odehrávajícího se na lokální i zemské úrovni se promítaly i odlišné představy o zdrojích moci. Pro některá města jim mohla být (údajně) moc pocházející od Boha svěřená zeměpánovi, v pozdním středověku se můžeme častěji setkávat i se zdůrazňováním pozice zemské reprezentace. Kolem roku 1500 tak mohl norimberský pisář užívat pro své město označení *aula regia, regni fida filia*. Sami Norimberští se považovali za příslušníky nejvýznamnějšího říšského města a své postavení neváhali označovat jako výraz Boží auto-

21 Rolf KIESSLING, *Strukturen südwestdeutscher Städtelandschaften zwischen Dominanz und Konkurrenz*, in: *Städtelandschaft – Réseau urbain – Urban Network. Städte im regionalen Kontext im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Holger Th. Gräf – Katrin Keller (edd.), Köln 2004, s. 65–90.

22 Ralph ANDERSSON, *Obrigkeit und Architektur – Reichsstädtische Rathäuser in politisch-kommunikativer Funktion*, in: *Stadt und Land in der Geschichte Ostschwabens*, Rolf Kießling (ed.), Augsburg 2005, s. 73–130.

23 Shrnutí přístupů k výzkumu kolektivní paměti nedávno představili Jiří Šubrt – Štěpánka Pfeiferová, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, *Historická sociologie*, 2010, č. 1, s. 9–28. K identitě utvářené prostřednictvím institucionální paměti blíže Jean-Marie MOEGLIN, *Land, Territorium und Dynastie als Bezugsrahmen regionalen Bewußtseins am Beispiel Flanders*, in: *Spätmittelalterlichen Landesbewußtsein in Deutschland*, Matthias Werner (ed.), Ostfildern 2005, s. 17–52.

rity. Neodvozovali jej však od panovníka (podobně jako Staré Město pražské) ale od svého postavení v politické mapě říše.²⁴ Existovala zde podobná situace jako v polském Krakově těsně sousedícím s královským okrskem na Wawelu. Polský král Jan Olbracht označoval město jako *civitas regni praecipua* a za zdroj legitimacy jeho účasti na zemských záležitostech tak opět označoval zemi/království. To však nijak nebránilo tomu, aby se nejvýznamnější kláštery, farní kostel či radnice nepodílely na zvyšování splendoru panovnického dvora, s nímž byli krakovští měšťané spojeni mnohačetnými vazbami. Panovnické reprezentaci napomáhal i podobně těsný kontakt s dvořany, jaký si udržovali mistři krakovské univerzity. Vizualizace předání univerzity do ochrany krále je ostatně k vidění na bráně Collegia maius dodnes.²⁵

Obdobným dokladem vizuální politické komunikace, který nás přivede zpět do lucemburských Čech, může být výzdoba Staroměstské radnice v Praze. Jádrem komplexu sestávajícím ve své vrcholné podobě z několika postupně přikupovaných měšťanských domů se stal věžový dům bohatého měšťana Wolfina. K budování radnice bylo přistoupeno po roce 1338 a tak se její výzdoba mohla přirozeně prolnout s představami o panovnické reprezentaci uplatňovanými Karlem IV.²⁶ Vedle dalších prvků ozdobily vnější stěnu radniční kaple tři řady erbů. Pro posílení dynastického splendoru měla primární význam řada první. Erbovní znamení zde uváděla svatováclavská orlice, která se vypínala na nároží budovy. Další erby se rozbíhaly do obou stran a spojovaly lucemburský český i říšský program. Původně byly zakončeny erby pražského arcibiskupství a vyšehradské kapituly. Ve spodních řadách se pak nacházely nejprve erby příslušníků pražského patriciátu a následně řemeslnických cechů. Volba říšské orlice a červené lucemburské lvice, jejichž protipólem se stali český lev a moravská orlice, byla jen ztěží výběrem pražských měšťanů. Lze předpokládat, že zapojení těchto symbolů do výzdoby Staroměstské radnice moderoval někdo blízký panovnickému

24 Carla MEYER, *Die Stadt als Thema. Nürnbergs Entdeckung in Texten um 1500*, Ostfildern 2009, s. 262–265.

25 Jerzy WYROZUMSKI, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich, T. 1.*, Kraków 1982, s. 514.

26 Ke stavební podobě blíže Karel KIBIC, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska I. díl*, Praha 2009, s. 19–20, Rostislav NOVÝ, *Nejstarší heraldické památky Staroměstské radnice v Praze*, Pražský sborník historický 22, Praha 1989, s. 33–64.

dvoru. Radnice, naproti níž se nacházel nárožní dům U zvonu přebudovaný (a fungující po určitý čas) jako městský palác krále Jana Lucemburského, plnila vedle městské i královskou reprezentační funkci. Tento aspekt zesílil během a po husitských válkách, díky nimž se Staroměstská radnice stala jedním z nejdůležitějších politických prostorů v zemi. V jejich stěnách proběhla dvojitá královská volba Albrechta Habsburského a Jiřího z Poděbrad, konaly se zde po jistou dobu zemské sněmy ap. Kontrola radnice posilovala i politické ambice staroměstské obce. Na přelomu třicátých a čtyřicátých let 15. století vyhotovil některý z písařů soupis fiktivních tzv. Soběslavovských práv, jejichž úvodní pasáže posouvaly staroměstského purkmistra na první místo v zemi při řešení interregna. I když tato ustanovení nikdy nemohla vejít v platnost, představovala určitý politický program podílu na moci v Českém království. Staré Město pražské se nejspíše od počátku 14. století prezentovalo jako „hlavní město“ země. Termíny „*stul und haupt*“, které se objevují v pramenech, se tak týkaly zemského politického pole. Staroměstští na rozdíl od svých novoměstských sousedů nespojovali svoji identitu s osobou konkrétního vladaře a neprezentovali se coby jeho rezidenční město, ačkoli řada českých panovníků počínaje Václavem II. užívala pohodlí zdejších městských rezidencí. Jejich ambice byly celozemské, ne-li celokorunní.²⁷

Byla to právě aktivní účast na utváření politického pole, která mohla být rozhodujícím impulsem pro rozvíjení městské reprezentace. Na rozdíl od Starého Města pražského nemáme doklady o tom, že by k podobně rozvinuté politické komunikaci dospěla moravská zeměpanská města. Pokud hledáme další příklady, musíme se obrátit severním směrem a zastavit se u konglomerátu slezských knížectví. Dělení knížecích linií, moc českého krále, konflikty s polskými vladaři i střety knížat utvářely poměrně komplikovaný politický prostor. Naši pozornost musí přitáhnout především Vratislav, které se dařilo opakovaně ovládnout úřad

27 Fiktivní, tzv. Soběslavovská práva editoval i s německým překladem Rudolf SCHRANIL, *Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte. Ein Prager Stadtrechtbuch aus dem 15. Jahrhundert*, München – Leipzig 1916. K postavení Prahy v koncepci vlády prvních Lucemburků L. BOBKOVÁ, *Civitas Pragensis*, s. 51–68 a Martin ČAPSKÝ, *K postavení Vratislavi v českých korunních zemích v pozdním středověku*, ČČH 115, 2017, s. 346–383. O nejstarších lucemburských rezidencích v Praze blíže Klára BENEŠOVSKÁ, *Příchod Jana a Elišky do Prahy v prosinci roku 1310*, in: Královský snátek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310, Klára Benešová (ed.), Praha 2010, s. 54–69.

vratislavského hejtmanství. I její ambice přesahovaly tento rozměr a město se pokoušelo vydobýt si výhodné postavení i v rámci celoslezské politické reprezentace. Důležitým prvkem reprezentace vratislavských městských rad byl přitom poukaz na spojení s královskou mocí. Městská rada a někdy i přímo panovnická moc zadávaly umělecké zakázky zpřítomňující svrchovanost českých králů v knížectví, potažmo ve Slezsku. Vrcholem vizualizovaného programu delegace moci je dodnes zachovaná výzdoba jižní fronty radnice i hlavního radničního sálu. Stranictví Vratislavských spojené s postavou uherského a českého krále Matyáše Korvína nalezlo svůj výraz i v opakované připomínce jeho rodového erbovního znamení. Ani v tomto případě se však nejednalo o prosté spojení identity města s postavou protihusitského válečníka, ale Korvín byl především vnímán jako protivník krále-heretika Jiřího z Poděbrad, jako spolubojovník při obraně Kristova učení. Město, tak jak se můžeme dočíst v kronice Petra Eschenloera, považovalo samo sebe za „vyvolenou Boží obec“ a svoji identitu opíralo o konstrukt po staletí probíhajícího boje proti nepřítelům křesťanstva.²⁸

28 Vratislavská obec tak ve svých představách postupně čelila nájzdům Mongolů, husitů a posléze bylo výrazně akcentováno pronikání Turků z Balkánského poloostrova do střední Evropy. K vratislavské ikonografii více Stanisław SOLICKI, „Historia ducis Henrici“ – odnaleziona źródło legendy tatarskiej z baumgartenowskiej edycji „Żywota św. Jadwigi“, *Śląski kwartalnik historyczny* Sobótka 56, 1992, č. 3–4, s. 449–455 a Romuald KACZMAREK, *Umění ve Slezsku, umění v českých zemích a lucemburský mecenát: Mezi svízelným sousedstvím a bezvýhradným přijetím*, in: *Slezsko perla v české koruně. Historie – kultura- umění*, Mateusz Kapustka a kol. (edd.), Praha 2007, s. 115–147. S řadou vypjatých interpretací Bogusław CZECHOWICZ, *Między katedrą i ratuszem. Polityczne uwarunkowania sztuki Wrocławia u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008 a IDEM, *Böhmische Erbfolge und Breslau in den Jahren 1348–1361. Kunst und Geschichte auf Wegen und Holzwegen der Historiographie*, Červený Kostelec 2013. Ke kronice Petra Eschenloera více Gundhild ROTH, *Zwischen Pflicht und Kür. Der Stadtschreiber Peter Eschenloer als Botschafter, Übersetzer und Chronist. Mit drei Anhängen zu Gesandten, Prokuratoren und Boten des Breslauer Rates*, in: *Stadt, Kanzlei und Kultur im Übergang zur Frühen Neuzeit*, Rudolf Suntrup – Jan R. Veenstra (edd.), Frankfurt am Main 2004, s. 15–46. K politické komunikaci v době vrcholících střetů s husity Andreas RÜTHER, *Predigstuhl, Zunfistube, Ratsbank: Orte politischer Kommunikation im spätmittelalterlichen Breslau*, in: *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, Heinz Hundsbiçhler (ed.), Wien 1992, s. 141–166 a Martin ČAPSKÝ, *Město pod vládou kazatelů. Charismatictí náboženští vůdci ve středě s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích*, Praha 2015, s. 79–103.

K představě „vyvolené obce“ doprovázené odpovídající reprezentací mohlo dojít pouze za výjimečných podmínek. A tak se v sousedních slezských knížectvích můžeme setkat s méně vypjatými modely spojení zeměpanské a městské reprezentace než ve Vratislavi. Přesto však může jít o pozoruhodné doklady. Svidnické a Javorské knížectví spojila v roce 1346 vláda jednoho zeměpána a jejich osudy se už nadále odvíjely společně. A to přesto, že formálně fungovaly obě země odděleně a vzájemně je poutala pouze osoba knížete a později králem jmenovaného hejtmana. Při příležitosti nebo při výročí svého sňatku s Anežkou, dcerou Leopolda Habsburského, nechal (patrně) Bolek II. Svidnický zhotovit sérii soch, které byly umístěny na radniční věži. Korpus soch se bohužel nedochoval a tak můžeme pouze odhadovat osobu zadavatele a ideový cíl celého díla. Vodítkem k jeho odhalení mohou být stručné poznámky o dalších osudech radničního cyklu. V redakcích svídnických análů lze dohledat zprávy o požáru radniční věže, na níž byly ale po opravě v roce 1547 opětovně umístěny kamenné sochy knížat. Soudobé autory bohužel více zajímal osud vězních hodin, než samotných soch, natož jejich identifikace. Přesto se dochovalo několik návodných zpráv. V roce 1577 spadl z radniční věže kamenný obraz (dosl. Bild) Jana Lucemburského. V témže roce se zřítily i jedna ze soch, která následně prorazila střechu kupeckého domu a roztržila se. A konečně v roce 1579 postihl podobný osud i sochu nejmenovaného rakouského vévody. Můžeme předpokládat, že se jednalo o zobrazení Leopolda Habsburského. Současné umístění obrazu Jana Lucemburského, sochy rakouského vévody a soch dalších knížat, ve kterých můžeme tušit Bolka II. Svidnického a další zástupce jeho rodu, je dost překvapivé. Sochy na věži a obraz Jana Lucemburského (pokud jej kronikář identifikoval správně) si ve své výpovědi protirečily.²⁹

V našich interpretacích se můžeme oprít pouze o hypotézy. Je pravděpodobné, že se ve výzdobě radnice sešly dva na sobě nezávislé ikonografické programy.

29 K výzdobě svídnické radnice se stručně vyjádřili někteří domácí autoři. Viz Archiwum Państwowe we Wrocławiu, fond: Akta miasta Świdnicy, sign. 742 Fragment Kroniky miasta Świdnicy, zápisy kronikarskie XIII–XVIII w.; ibidem, sign. 722 Schweidnitz Annales oder Jahr-Geschichte darinnen Stadt Schweidnitzanfang aufnehmen und zufalle beschrieben werden; ibidem, sign. 327 (Rodzaj kronik księstwa świdnickiego i jaworskiego, odpisy dokumentów, statuty, ...). První shrnutí osudů svídnické radnice opřené i o dnes ztracené prameny představil KALLINICH, *Bemerkungen über den Rathsturm der Stadt Schweidnitz nach Zeitgeschichten und Urkunden*, 1822. Nové zhodnocení Rafał CZERNER – Czesław LASO-TA, *Blok ratuszowy w Świdnicy do połowy XVI w.*, Wrocław 1997.

Výzdoba věže více než samotného Bolka II. Svidnického vyzdvihovala prostřednictvím připomínky dohodnutého sňatku splendor celé knížecí dynastie. Kamenný obraz Jana Lucemburského zpětně korigoval toto sdělení a byl už spojen s érou přímé vlády českých panovníků. Připomeňme, že král Jan Svidnické knížectví nikdy nezískal. Mohlo snad jít o součást rozsáhlejšího cyklu adorujícího rodový původ Karla IV. / Václava IV.? Vraťme se však k postavám na věži. Indicií k jejich určení se zachovalo zoufale málo. Pokusy o přesnou identifikaci všech knížecích postav proto postrádají smysl. Z hlediska vazby mezi radnicí a zeměpanskou reprezentací je daleko významnější upozornění na relativně skromné zázemí v podobě knížecího hradu, který měl Bolek II. ve Svidnici k dispozici. V takové chvíli rostla váha radniční budovy, jejíž reprezentativní vzhled se stával společným zájmem knížete i městské obce. Radnice i s přilehlým rynkem náležela mezi politické prostory s celozemským dosahem, její výzdoba se stávala současně garancí legitimacy vladařů i nároků Svidnických na centrální pozici v knížectví. Tyto programy variovala i výzdoba v podobě nástěnných maleb uvnitř radniční budovy opět založená na zobrazeních svídnických vládců.³⁰

Výkon moci udrženy po několik generací v ruku jednoho vládnoucího rodu byl důležitým prvkem ukotvující dané společenství v čase i v prostoru. Svým trváním potvrzoval platnost vzorců vzájemného jednání a chování zeměpána i jeho poddaných. Vizualní komunikace oslovovala širší okruh recipientů, než dokázala písemně fixovaná paměť. „*Spojenectví moci a vzpomínky*“³¹ přitom záviselo na sdílení záchytných bodů vzpomínání či míst paměti³² a na jejich zpřítomňování prostřednictvím symbolického jednání. Jednalo se o oboustranný

30 K obrazovým cyklům blíže Wojciech MROZOWICZ, *Historia na ścianie. Treści i funkcje monumentalnych przekazów annalistycznych (garsé przykładów śląskich)*, Acta Universitatis Wratislaviensis, No. 2478, Historia 161, 2002, s. 251–262.

31 Srov. Jan ASSMANN, *Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001, s. 60. Podobným zúsobem přistoupila ke svým úvahám i Jeannette RAUSCHERT, *Herrschaft und Schrift. Strategien der Inszenierung und Funktionalisierung von Texten in Luzern und Bern am Ende des Mittelalters*, Berlin 2006, s. 9–24, která se zaměřila na relace mezi proměnou komunikačních modelů a rolí publika, jehož existenci posouvá už do staršího období.

32 „*Každá skupina, která se jako taková chce zkonsolidovat, se snaží vytvořit si a zajistit místa, která neslouží pouze jako scény pro jejich formy interakce, nýbrž poskytují symboly její identity a záchytné body jejího vzpomínání.*“ Jan ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 39.

vztah. Zdůrazňovaná kontinuita byla jednou z klíčových hodnot, o kterou se opírala legitimita zeměpanské moci. Sled střídajících se knížat či králů ale současně představoval „referenční body vzpomínání“ nezbytné pro identitu daného společenství. Studium prezentace zeměpanské moci ve veřejných prostorech měst tak před nás staví otázku, zda lze symboly kontinuity vlády (například ve formě erbovnic galerií) spojovat více se zájmy dynastie či obce. Troufám si říci, že ve většině případů by podobné oddělování nebylo smysluplné, byť i na symbolickém poli přirozeně docházelo k rivalitám.³³ Úvahy nad komunikačním potenciálem ikonografických programů tak zahrnují nejen identifikaci samotných symbolů (médií komunikace) a jejich umístění v prostoru, ale především otázku publika a jeho očekávání. Právě předpokládané publikum mělo nejvýraznější vliv na volbu komunikačních prostředků. Obraz plný jemných narážek mohl být srozumitelný především zasvěceným a tomu odpovídalo i jeho umístění, zatímco erbovní galerie měla mnohem širší okruh recipientů. Opět však musíme konstatovat, že se můžeme setkávat s ikonografickými programy, kde se oba přístupy prolínají a při jejich interpretaci můžeme zvažovat různé výkladové roviny.³⁴

Jedním z nejvýraznějších dochovaných dokladů vazby mezi rezidencí a komunikací ve veřejném prostoru v českých korunních zemích je sled postav umístěných na oktogonu radniční věže ve slezském Javoru. Na jednom místě se nám prolínají zeměpanské prvky, reprezentace zemské obce i reprezentace města. Štíty soch rytířů dnes nenesou žádná znamení. Ocenit lze proto opatrnost polského badatele Jacka Witkowského, s jakou tyto postavy odmítl ztotožňovat s konkrétními rody. Pro pochopení kompozice je klíčová postava ozdobená královskou korunou. Král symbolicky hledí směrem k javorskému hradu a patrně zobrazuje Václava IV. – dědice javorského knížectví. Doplnuje jej dvojice knížat ozdobená knížecí čapkou. Přijmeme-li tezi, že se zde setkáváme s programem

33 Před zjednodušenou opozicí budov spojených se zeměpanskou mocí a městskou samosprávou opakovaně novější výzkumy varovaly. Srov. Christopher R. FRIDRICH, *Das städtische Rathaus als kommunikativer Raum in europäischen Perspektive*, in: *Kommunikation und Medien in der Früher Neuzeit*, Johannes Burkhardt – Christine Werkstetter (edd.), München 2005, s. 159–174.

34 Srov. Karel HRUZA, *Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit im Mittelalter*, in: *Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit (11.–16. Jahrhundert)*, Karel Hruza (ed.), Wien 2002, s. 9–25.

prezentujícím kontinuitu vlády v knížectví, jedním z knížat bude svídnický a javorský kníže Bolek II. Malý a druhým zeměpánem byl jeho předchůdce na stolci javorských knížat Jindřich II. Javorský. Koncept galerie vznikl až po smrti (r. 1392) kněžny Anežky Svidnické, její vdovská vláda je zde zcela pomínuta a v programu nenarušeného předávání moci vrcholícím korunovaným vládcem pro ni nezbylo místo. Mimořádná kamenická práce nepřestává vzbuzovat otázky. Její symbolika je adresována zemské obci javorského knížectví, která se prostřednictvím (snad záměrně anonymních) postav rytířů stává i její součástí. Svidnické a Javorské poměry nabízejí další modelový vztah mezi zeměpanskou rezidencí a městskou komunitou. Zvláště v případě Svidnice, jejíž zeměpán dlouho rezidoval mimo městské hradby na hradě Książ, rostl význam radnice coby prostoru s výrazným vlivem na zemské záležitosti. Obě města, Javor a Svidnice, přitom čelily důsledkům odchodu knížecího dvora a následné proměně politické komunikace, v níž zeměpána zastupoval králem jmenovaný hejtman.

Uvedené příklady by bylo možné dále množit. Vzdálili bychom se však cíli předložené studie, jimž je sledování dokladů „těsnějšího“ spojení mezi císařským dvorem Karla IV. a Novým Městem. Uvedené městské obce, jejichž radnice nesly výzdobu se zeměpanskou symbolikou, byly současně centrálními městy království/knížectví. I proto se na jejich půdě odehrávala řada politických jednání leckdy přesahujících rámec samotné země. Nové Město pražské však nesloužilo jako místo četnějších politických jednání. Dosavadní bádání věnované lucemburskému umění není sto doložit výraznější pokus o vizuální komunikaci mezi císařem/lucemburským rodem a publikem realizovanou prostřednictvím dominance v určité části veřejných prostorů. Výjimku tvoří „pouze“ každoroční ukazování říšských korunovačních klenotů na Dobytčím trhu (dnešní Karlovo náměstí). Reflexi výsostného spojení říšského a českého prostředí však v pohusitských konstruktech novoměstské identity hledáme marně.³⁵

35 Mimořádně rozlehlý prostor umožňoval masivní pohyb poutníků kolem císařem vystavěné kaple Božího těla. Je však s podivem, že tuto skutečnost písař Prokop ve svém „úvodu“ do novoměstských dějin vůbec nezmiňuje. Můžeme pouze spekulovat, zda se do opomíjení tradice založené Karlem IV. promítla více reflexe postojů novoměstských měšťanů nebo dispute odehrávající se na pražské univerzitě již na přelomu 14. a 15. století. Písař byl přitom katolík a lze předpokládat, že nesdílel odsudky vůči ostatkům, které zastávali jeho kališníci sousedé. Srov. Karel STEJSKAL, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978, s. s. 141 a Ota HA-

Nápadná je rovněž absence monumentálních forem vizuální reprezentace vazby mezi zakladatelem města a novoměstskou obcí. Už proto, že nejpozději na počátku 16. století se zakladatelská role Karla IV. stala natolik zobecněným argumentem, že po něm sahali ve svých promluvách i kazatelé. V době jednání o sjednocení Starého a Nového Města pražského: „mistr Jíra Sovka při svém kázání na Slovanech se mezi jinými prosbami zmínil nakonec i o tom sjednocení, nazval to ďáblovou jednotou a řekl: ... vzpomeňte si na císaře Karla, který toto město založil a zvelebil. Když to učiníte, budete Vy i vaši potomci pykat po mnoho let. Měl bych vám o tom ještě něco říci víc, ale už přestanu, protože se to protáhlo. Mistr Martin u sv. Štěpána mluvil podobně a dokládal to Písmem svatým. Drž to, co máš, ať Ti žádný nevezme korunu Tvou, totiž slávu tohoto Nového Města.“³⁶

Nejvýznamnějším dokladem vizuální reprezentace zakladatelské role Karla IV. tak dosud zůstává sled novoměstských pečeti.³⁷ Už nejstarší typář užívaný

LAMA, *Otázka svatých v české reformaci*, Brno 2002, s. 26–64 a nejnoveji Jan HRDINA, *Slavnost ukazování odpustků (ostensio reliquiarum) na Dobyčtím trhu Nového Města pražského aneb co víme o procesích s relikviemi a věži ostatků*, in: Jan Hrdina, *Relikvie odpustky poutní odznaky. Čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy*, Praha 2015, s. 11–33. V Prokopově právně-historickém rukopisu se ocitly i texty řady novoměstských privilegií. Trh se dřevem se například podle listiny z roku 1372 odehrával na Dobyčtím trhu v prostoru od věže, kde se svátostiny ukazují až po Slovaný. Centrální kaple se samostatně stojící věží mohla být už v době císaře Karla IV. vnímána jako „pouhý“ bod v městské topografii. Srov. *Kronika starodávních všelijakých*, fol. 41r–42r. Absence politické role Nového Města pražského v zemských záležitostech vyplývá i z analýzy korespondence procházející městskou kancelář, kterou přeložila Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Písemná komunikace mezi českými královskými městy v době předbélhorské na příkladu Nového Města pražského a polabského pětíměstí*, Praha 2011.

- 36 V dostupnější verzi *Ze Starých letopisů českých*, Jaroslav Kašpar – Jaroslav Porák (edd.), Praha 1980, s. 296–297. Srov. též rukopisnou předlohu, kterou uchovává Knihovna národního muzea v Praze, *Staré letopisy české – Text L*, sign. III B 12, fol. 147v–148r. Autor této větve *Starých letopisů českých* bývá spojován s novoměstským prostředím a do svého textu promítá nejen stanovisko městského stavu, ale své líčení koncipuje právě z pohledu Novoměstských. Blíže Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Nový kronikář český. Kritický příspěvek k Starým letopisům českým*, ČČH 16, 1910, s. 191–200.
- 37 Toto konstatování platí pro urbáně veřejné prostory. Ve Slovanském klášteře, ve východní části klenby hlavní lodi, se nacházela erbovní galerie Karlem IV. spravovaných zemí a na ostění císařské kaple malíř vymaloval variace českého lva a říšské orlice. Zůstává otázkou, zda bychom se s podobnou (a dnes nedochovanou) výzdobou mohli setkat i v dalších sakrálních stavbách, jejichž založení Lucemburk inicioval. Stejně tak jako míra exkluzivity, resp. míry,

v městské kanceláři zobrazoval postavu s atributy českého a římského krále a na tento vzor navázaly i další užívané velké pečeti. Po epizodickém spojení se staroměstským sousedem završeným opětovným rozdělením obou měst v roce 1377 nechali radní vyhotovit nové reprezentativní pečetidlo o průměru 75 mm. I na tomto typáři vyrůstala postava krále Karla IV. vybaveného říšskými i českými odznaky moci z nízké hradby a držela žezlo a říšské jablko. Za výmluvné lze označit i zobrazení užitá na sekretní pečetí (patrně z konce Karlovy vlády). Podobizna krále s korunou na hlavě, taseným mečem a říšským jablkem s křížkem opět vyrůstala z nízké hradby a tento prvek se udržel i v dalších verzích typáře. Navzdory úpravě městského praporce v době husitských válek charakterizované použitím postavy rytíře s taseným mečem, zůstaly stávající pečetidla součástí výbavy novoměstské kanceláře. V poslední třetině 15. století proniklo na sekretní pečet písmeno W. Václav Vojtíšek se domníval, že šlo o reflexi vlády Vladislava II. Jagellonského. Nejednalo se o jedinou změnu, k níž došlo v průběhu 15. století. Podpora, jakou zpočátku své vlády poskytoval císaři král Jiří z Poděbrad, nalezla svůj odraz i v erbovních privilegiích vydaných císařem Fridrichem III. Z novoměstské pečeti „zmizel“ král Karel IV. a nahradil jej (patrně) ozbrojenec s taseným mečem. Otisky tohoto typáře, stejně jako zlatého pečetidla, které si novoměstští nechali z prestižních důvodů vyhotovit, se bohužel nezachovaly.³⁸ Musíme připustit, že novoměstská kancelář dále užívala i starší typáře. Této tezi by odpovídal i další bod stížnosti proti sjednocení. Jan Pašek z Vratu, purkmistr a faktický pán sjednocené Prahy, údajně nechával negativní rozhodnutí spojené obce (např. nařízení proti pikhartům) pečetit „Karlem“, kdežto pozitivní nařízení přinášející užitek „Libuší“. Tento druhý typář měl být původně v držení Staroměstských. Problém nastává, jestliže začneme pátrat po reálné existenci „Libuše“ a „Karla“. U někdejší novoměstské kanceláře máme hledání mnohem jednodušší. Jednalo se o výše popsanou pečet s postavou císaře Karla IV. V přehledu

s jakou dokázaly vstupovat do interakce se širším publikem. Blíže K. STEJSKAL, *Umění na dvoře*, s. 152.

38 Václav VOJTÍŠEK, *O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých měst*, Zprávy památkového sboru Hlavního města Prahy 8, 1925, s. 161–164. Z hlediska diskuse o „pojmenování Nového Města pražského“ jsou důležitá Vojtíškova konstatování stran opisů pečeti, které neuznávají verzi „Civitas Caroli“. Autor soudí, že si toto označení novoměstská obec postupně přisvojila.

staroměstských typářů však pečetidlo s aluzí na bájnou zakladatelku Prahy kněžnu Libuši sfragistici nezmiňují. Nabízí se jediné vysvětlení. Příslušníci nyní sjednocených kancelářů obou měst používali pro typáře neoficiální, byť zaužívané (?) názvy, jež reflektovaly postavou (údajného) zakladatele. Do dnešní doby se také nezachovala rukojeť pečetidla, o které se dá předpokládat, že byla bohatě zdobena. Hodnota „starobylosti“ byla kompenzována „císařskou hodností“ Karla IV. Rivalita obou sousedících měst pronikala i do kancelářského žargonu a pro nás je dalším důkazem o sdílení novoměstské, pozdně středověké identity.³⁹

Dynamizujícím impulsem posilujícím vazby mezi královským dvorem a urbánním prostředím by jistě bylo zřízení královské rezidence v okruhu městských hradeb. Míru, s jakou by nový prvek ovlivnil městské prostředí, můžeme odhadovat na základě říšských příkladů. V roce 2009 vyšla monografie Matthiase Meinhardta, který se zaměřil na proces přetváření Drážďan v rezidenční město saských kurfiřtů. Autor si v úvodu položil otázku, nakolik (a zda vůbec) docházelo ve sledovaném období k prolnutí sociálních polí obou klíčových institucí daného prostoru – města a dvora. Podle Meinhardtova závěru se v případě Drážďan setkáváme na konci 16. století sídelním typem nové kvality. Už nikoli „města u rezidence“, ale se skutečným „rezidenčním městem“, jehož vnitřní dynamiku spoluurčuje každodenní blízké soužití se zeměpanským dvorem. K takto formulovanému závěru dochází Matthias Meinhardt srovnáním obrazu města v 15. století, v době, kdy se Wettinové zdržovali ve svých dalších rezidencích, a jeho sociálně-topografických proměn ve věku následujícím. V českých zemích postrádáme podobný příklad proměny vrcholně či pozdně středověkého zeměpanského města do rezidenční podoby. Práce saského historika pro nás může být užitečnou inspirací. Už proto, že obratně spojuje přístupy historické topografie, prosopografické analýzy založené na rozboru rozsáhlých datových souborů a historické biografie.⁴⁰

Inspirace prací Matthiase Meinhardta by byla o to důležitější, že převážná část domácích příspěvků věnovaná rezidenčnímu bádání pomíjí městské prostředí a naopak. Vypjatým příkladem podobného přístupu je nedávno vydaná

39 V. VOJTÍŠEK, *O pečetech*, s. 146–147 a 161–164.

40 Matthias MEINHARDT, *Dresden im Wandel. Raum und Bevölkerung der Stadt im Residenzbildungsprozess des 15. und 16. Jahrhunderts*, Berlin 2009.

monografie města Mělníku – jednoho z měst spojovaných se zajištěním věna českých královen. V druhé třetině 15. století hned dvě královny Mělník držely a pobýval zde i jejich malý dvůr. Autoři knihy však o vztahu města a rezidence, ba dokonce o rezidenci samotné prakticky mlčí.⁴¹ Omezím-li se jen na nejnovější publikace, smím konstatovat, že s málo uspokojivým přístupem se můžeme setkat i v interdisciplinárně koncipovaných dějin středověkého Brna. Tomáš Baletka, který se ujal pasáží věnovaných rezidenční fáze dějin města spojené s přítomností markraběcího dvora na hradě Špilberku v těsném sousedství městských hradeb, bohužel volil konzervativnější přístup než jeho kolegové. Ve stručném přehledu Baletka seznámil čtenáře s privilegií vydanými zeměpánem, finančními vazbami či údajnou „péčí“ markraběte o město. V podstatě se ale nic nedozvídáme o překrytí markraběcího dvora a města. Byl to přitom Tomáš Baletka, jehož výzkumy dvora markrabat či olomouckých biskupů stály u zrodu obnoveného zájmu české historiografie o studium pozdně středověkého dvorského prostředí a spolu s příspěvky Ivana Hlaváčka představovaly výchozí metodologické body rezidenčního bádání.⁴²

Druhý proud českého rezidenčního bádání vychází z oblasti dějin umění. Klára Benešová před nedlouhým časem shrnula stav výzkumu o raných lucemburských rezidencích v době vlády Jana Lucemburského. Autorka se neomezila na samotnou architekturu, ale zajímala ji panovníkova sídla zasazená do řady kontextů. Ke slovu se tak dostaly prostorové vztahy v městské topografii, itineráře panovníka i různé varianty ad hoc utvářených mentálních map. Trasa koruno-

41 Blíže Jan KILIÁN a kol., *Mělník*, Praha 2010., s. 98. Autor příslušné kapitoly věnuje pozornost jen majetkovým a politickým záležitostem souvisejícím s držbou rezidence. Zůstává přitom otázkou, zda mělnické dochované prameny vůbec umožňují sofistikovanější rozbor vztahu města a rezidence.

42 Tomáš BALETKA, *Sídelním městem lucemburské sekundogenitury*, in: Libor Jan a kol., *Dějiny Brna 2*, Brno 2013, s. 101–119. Současně je třeba zmínit autorovy podrobnější a tematicky sevřenější příspěvky. Srov. IDEM, *Důr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, SAP 46, 1996, s. 259–536 a IDEM, *Šlechtická nemovitost v Brně v době markraběte Jošta (1375–1411)*, ČMM 114, 1995, s. 235–256. Z řady studií druhého ze zmíněných autorů zmiňuji na tomto místě koncepční příspěvek Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346*, Opera historica 7 (=Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku), 1999, s. 29–70.

vačního průvodu mladého královského páru nebo vazba mezi panovníkovou městskou rezidencí v Domě U zvonu a hlavním městským tržištěm představovaly záchytné body paměti i podněty ke každodennímu fungování urbánního společenství.⁴³

Karel IV. definitivně spojil své pobyty s Pražským hradem, ale už jeho syn se opět vrátil do městského prostředí. Díky podrobné rekonstrukci disponujeme modelovou podobou „králova dvora“ v místě dnešního Obecního domu na pomezí Starého a Nového Města pražského. Král opustivší Pražský hrad nezůstal omezen pouze na jednu městskou rezidenci. Po určitý čas obýval městský palác na začátku Dlouhé třídy, který nesl název U černé orlice. Do svého držení získal dědictvím i pražský dům svého bratrance markraběte Jošta. Tohoto paláce se však vzdal ve prospěch svojí manželky. Větší význam pro úvahy o Novém Městě pražském a jeho vztahu k lucemburskému rodu ale mělo jiné dědictví. Pravděpodobně po smrti nejmladšího bratra Jana Zhořeleckého připadla králi jeho rezidence na Novém Městě pražském, v místě zvaném Zderaz. Václav IV. nechal sídlo přestavět a už v roce 1402 v něm doložitelně pobýval. Opevněnému areálu dominovala mohutná pětipatrová věž (snad předjímající) panovníkovy obavy z dalšího zajetí. Václav IV. sice nepřenesl na Nové Město svůj stálý dvůr, ale jeho nový palác mu byl schopen zajistit bezpečné útočiště v prostorově blízké vazbě s Vyšehradem.⁴⁴ Tato pevnost oddělená od Nového Města pražského zářezem údolí říčky Botiče byla současně centrem královské manské soustavy. A konečně na prahu druhého decennia 15. století si král začal budovat ještě jedno sídlo – tzv. Nový hrádek (Wenzelstein) v Kunraticích. Místo na vysokém ostrohu nad nevelkou vodotečí nechal Václav IV. opevnit a zároveň jej využíval jako svůj soukromý prostor poblíž pražských hradeb. Svoji roli jistě sehrála i blízkost královského loveckého revíru. Není bez zajímavosti, že na budování královy „nejprivátnější fundace“, jak o ní hovoří Klára Benešovská, se rozhodující měrou podílela novoměstská stavební huť. V nejnovějším shr-

43 Blíž K. BENEŠOVSKÁ, *Příchod Jana a Elišky*, s. 54–69 a Zdeněk DRAGON, *Místo Domu u Zvonu a jeho okolí v nejstarší pražské minulosti*, in: ibidem, s. 70–79.

44 Mírnou časovou korekci obvykle udávaného pobytu Václava IV. ve zmíněném „Hrádku“ uvedl do literatury František ZÁRUBA, *Hrady Václava IV. Od nedobytného útočiště k pohodlné rezidenci*, Praha 2014, s. 260. Starší literatura operuje s Tomkovým vročením k roku 1399.

nutí dokonce táž historička umění razí tezi, že Nové Město pražské se v závěrečných desetiletích Václavovy vlády proměnilo v „královský okrsek“.⁴⁵

Znovu se tak dostáváme k tezí Matthiase Meinhardta, který zdůraznil, že proměna v rezidenční město musela být následována strukturální proměnou samotného urbánního celku. Byť musíme připustit, že v tak rozlehlém a lidnatém areálu, jaký Nové Město pražské představovalo, nemusely být očekávané změny výrazné. V sérii studií se k nalezení odpovědi stran platnosti úzkého spojení mezi králem a novoměstskou komunitou přiblížil Martin Musílek. Tento historik ve svých příspěvcích zabývajících se sociální topografií středověkých měst (zejména Prahy) zkoumá proměny urbánních společenství na úrovni celé komunity i kariér jednotlivců. I když svoji pozornost věnuje zejména Starému Městu, v příspěvcích sledujících rozložení šlechtických nemovitostí, nepominul ani jeho mladšího souseda. Martina Musílka zajímá především dynamika vlastnických změn městských nemovitých majetků a také prostorové aspekty šlechtické držby. Zakupování a koncentrace šlechtických sídel v městském areálu měla své gravitační body. Vedle královských rezidencí, kolem nichž se soustředili dvořané, lze mezi takové body počítat i dům zemských desk, v jehož blízkosti se zakupovali zemští úředníci. Na základě těchto zjištění předložil Martin Musílek tezi o zpožděném zájmu šlechty ohledně zakupování nemovitostí na Novém Městě pražském, přičemž za pomyslný mezník pokládá přelom 14. a 15. století. Teprve vybudování další královské rezidence na Zderaze přivedlo do její blízkosti panovníkovy dvořany.⁴⁶

45 Nejnověji Klára BENEŠOVSKÁ, *Pražská sídla Václava IV.*, in: Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy, František Šmahel – Lenka Bobková (edd.), Praha 2012, s. 389–396 a F. ZÁRUBA, *Hrady Václava IV.*

46 Blíže Martin MUSÍLEK, *Městská společnost a prostor. Problémy a možnosti využití sociální topografie při výzkumu středověkých měst*, Documenta Pragensia XXXII/2, 2013, s. 23–41; IDEM, *Šlechtické domy, dvory a paláce v předbusitské době*, in: V za(u)jetí malostranských stratigrafií. Sborník k životnímu jubileu Jarmily Čihákové, Praha 2015, s. 212–231; IDEM, *Stadtbevölkerung und Raum. Die soziale und räumliche Veränderung der Prager Altstadt im 14. Jahrhundert*, in: Cities and Their Spaces. Concepts and Their use in Europe, Michel Pauly – Martin Scheutz (edd.), Köln – Weimar – Wien 2014 (= Städteforschung, Rheie A: Darstellungen 88), s. 273–287. Martin Musílek mohl své úvahy opřít o solidní stav staršího výzkumu. Mezi badatele zajímající se o rozložení aristokratických nemovitostí náleželi už Hans PATZE, *Die Hofgesellschaft Kaiser Karl IV. und König Wenzels in Prag*, Blätter für

Tato teze si zaslouží další pozornost. V novoměstském areálu se setkali urození držitelé nemovitostí, jejichž existence byla spojena už s předlokační dobou, a nově přichozí dvořané.⁴⁷ Při analýze rozložení šlechtické nemovitosti v době vlády Václava IV., jsme zpravidla odkázáni na topografické zpracování Nového Města z pera Václava Vladivoje Tomka.⁴⁸ Už proto, že tento historik nemusel čelit následkům zničení části městského archivu na konci druhé světové války. Pouze ve vzácných případech se dochovaly série zápisů k jednomu objektu. Za příklad můžeme vzít korpus listin, kterou v polovině 15. století přeložil příslušné komisi Jan z Lobkovic, a dnes můžeme vycházet z jejich sekundárního opisu. Listiny se týkaly dvoru s domem a velkou věží, jenž ležel na terénní hraně při cestě opouštějící Dobytčí trh směrem na Vyšehrad. Pro tento text je důležité, že se jednalo o objekt v relativně blízkém prostorovém vztahu k panovníkově sídlu Na Zderaze. Jednalo se o jeden z původních dvorců doložených už v předlucemburském období, který si vysloužil označení „Na hrádku“. V této době byl součástí heterogenního sídelního pásu rozkládajícího se na vltavském pravobřeží až

deutsche Landesgeschichte 114, 1978, s. 755–764; Rostislav NOVÝ, *Šlechtická nemovitost v předhusitské Praze*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 7–26 a Ivan HLAVÁČEK, *Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. století*, ČČH 90, 1992, s. 33–42. K prostorovým a sociálním vztahům mezi příslušníky Václavova dvora a předními měšťany více Petr ČORNEJ, *30.7.1419 První pražská defenestrace. Krvavá neděle uprostřed léta*, Praha 2010, s. 25–31.

47 Miroslav MOUTVIC, *Dvorce přemyslovských družiníků a vývoj Prahy románského období*, Pražský sborník historický 22, 1989, s. 7–32. Mezi majiteli domů se objevuje velké množství dvorských nebo panovnických služebníků, u nichž se stejně jako u významných šlechtických dvorských hodnostářů a důvěrníků očekával denní pobyt v blízkosti panovníka. Praha sloužila jako sídlo zemské správy a zasedal zde zemský soud, ve městě se odehrávalo velké množství oficiálních slavností (korunovace, narození královského potomka, úmrtí v panovnické rodině, různá procesí, okazování ostatků apod.), při nichž byla vyžadována přítomnost předních šlechtických rodů. Díky všem zmíněným důvodům se zámožným šlechtickým rodům vyplácela držba stálé rezidence, v níž šlo celoročně přebývat. i proto je možno vysledovat kontinuitu v držení převážně u velkých rodů, například u pánů z Rožmberka, z Lipé nebo z Kunštátu a Poděbrad, které si mohly jednak tento nákladný přepych dovolit, jednak jejich členové kontinuálně zasedali v zemských nebo dvorských úřadech, a v pražském souměstí tedy sídlili nepřetržitě.

48 Wacław Wladiwoj TOMEK, *Základy pražského místopisu II. Nové město Pražské*, Praha 1870.

po vyšehradskou ostrožnu.⁴⁹ V lucemburské éře náležel dvorec do majetku pánů Zajíců z Házmburka a spolu s ostatními byl zahrnut do nově vyměřeného areálu obemknutého pásmem hradeb. V poslední třetině 14. století byl dvorec identifikován podle osoby vlastníka – „starého Zajíce“. V roce 1381 ale už patřil Ješkovi Hůrákovi z Lopuce a od něj se areál „domu s velkou věží“ dostal nejprve do rukou Václavova dvořana Konráda Krajíře z Krajku a od něj pak královského puškaře Konráda, který v něm mohl (snad) provozovat svoji dílnu. Prameny připomínají, že se někdejší dvorec nacházel mezi městskou rezidencí opavských vévodů (na jihozápadním nároží Dobyččího trhu) a Havlovým domem. Vedle tohoto méně výstavného domku jsou v literatuře uváděny další čtyři menší domy podtrhující svoji existenci nevyrovnanou kvalitou zdejší zástavby. Puškař nakonec prodal majetek staroměstskému měšťanovi Jindřichovi řečenému Náz. Ani v jeho rukou statek dlouho nezůstal. Král Václav IV. vystavil listinu, ve které potvrdil vykoupění „domu s velkou věží“ a také tvrže řečené Maisnarova se dvěma domy a vinicí, jež ležela naproti kláštera svaté Kateřiny – opět v blízkosti jižní fronty domů Dobyččího trhu. Václav IV. následně tyto majetky zapsal svému kuchyňskému písaři Petrovi z Holešova a jeho manželce. Tím však majetkové transakce nekončily. Sám král vydal po několika letech další listinu potvrzující držbu obou objektů nejvyšším královským písařem mistrem Hánou z Bamberku, aniž známe důvod této změny. K transakci došlo v roce 1405 a přes absenci pramenů může me připustit, že nebyla poslední.⁵⁰

V rozmezí cca 20 let „dům s věží“ opakovaně měnil své majitele a řada z nich náležela mezi Václavovy dvořany. Na velmi rychlé střídání majitelů pražských nemovitostí upozornil už Martin Musílek, byť své závěry opíral především o analýzu měšťanských majetků.⁵¹ V této chvíli nejsme sto rozhodnout, nakolik tato teze platila i pro předlokační období. Identifikace dvorce prostřednictvím

49 Blíže M. MOUTVIC, *Dvorce přemyslovských družiníků*, s. 7–32 a Jindřich TOMAS, *Problematika studia dějin Prahy v období raného feudalismu – vývoj pražské raně feudální městské aglomerace*, in: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*, Jan Klápště – Pavel Kotyza (edd.), Litoměřice 1999, s. 59–66.

50 AČ II., František Palacký (ed.), Praha 1846, s. 456–457. Též W. W. TOMEK, *Základy pražského místopisu II.*, s. 14–15 a IDEM, *Dějepis města Prahy II.*, Praha 1871, s. 240–241.

51 Blíže Martin MUSÍLEK, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015, s. 263.

majitelů – pánů z Házemburku – naznačuje, že v držení tohoto rodu mohl být delší dobu. Dynamizace změn vlastníků by tak započala později, možná až v poslední třetině 14. století a časově odpovídala přesunu panovníkova dvora na vltavské pravobřeží. Palác na Zderaze v této době pravděpodobně držel ještě nejmladší králův bratr Jan Zhořelecký. Zájem Václavových dvořanů o zakoupení se na Novém Městě tak dosud nemůžeme spojovat přímo s touto budoucí královskou rezidencí. Svoji roli v jejich rozhodování jistě hrála cena (zejména ve srovnání se staroměstským prostředím), poloha i podoba zakupovaných domů. Do zdejší majetkové situace dokonce zasáhl i sám vladař, když „dům s věží“ nejprve vykoupil a vzápětí světil svému služebníkovvi. Můžeme soudit, že jako náhradu za prokázané služby patrně diplomatického či finančního charakteru. Václav Vladivoj Tomek ve své novoměstské topografii upozorňuje i na další zdejší objekty v držbě Lucemburkových dvořanů. Okolí Slovanského kláštera tak tvořilo jednu z enkláv charakteristickou zvýšeným počtem šlechtických nemovitostí (a jejich směnou). Výčet jejich vlastníků a počet jimi držných domů se však neustále proměňoval. O to větší dynamiku musel tento prostor zažívat (a zde lze vyslovit souhlas s Martinem Musílkem) v době, kdy Václav IV. skutečně vybudoval na Zderaze svoji rezidenci.⁵²

Oblast mezi Zderazem a cestou vedoucí na Vyšehrad nebyla jediným místem, jehož sídelní infrastrukturu ovlivňovala panovníkova častá přítomnost. Ještě výraznější tlak vyvolávalo umístění panovnícké rezidence při kostele sv. Benedikta na pomezí Starého a Nového Města pražského. Vedle nároků na ubytování značného množství fluktuujících osob⁵³ se na pořad dne například dostávala i otázka jejich účasti na bohoslužbách, přičemž mezi nejbližší kostely náležely minoritský chrám svatého Jakuba, benediktýnský kostel svatého Ambrože ležící již na Novém Městě a patrně nejbližší ke králově rezidenci – kostel svatého Be-

52 Ne všechny nemovitosti přítom musely tak často měnit své majitele. Zcela opačný příklad setrvalosti nabízí pražská rezidence opavských knížat, která byla využívána pro vymezení polohy „domu s věží“. V rukou legitimizované linie potomků Přemysla Otakara II. zůstával objekt na jihozápadním nároží Dobyčtího trhu až do husitských válek a i po nich dokázala knížata obnovit vůči paláci své nominální majetkové vztahy. Postavě píše Prokopa a jeho literárnímu odkazu i majetkovému zázemí se věnovala Kateřina JÍŠOVÁ, *Novoměstský písař Prokop*, in: *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou: věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*, Praha 2016, s. 538–544.

53 K možnostem pražské infrastruktury I. HLAVÁČEK, *Z každodennosti Karla IV.*, s. 33–42.

nedikta při komendě řádu německých rytířů. O těsném vztahu Václavových dvořanů k blízkým sakrálním stavbám vypovídají i události ze samého sklonku panovníkova života. Po přímé výzvě římského krále Zikmunda Lucemburského, jenž vystoupil na obranu katolických kněží sháněných z jejich obročí stoupenci přijímání z kalicha, musel český vladař zamezit nejvýraznějším excesům. Oba posledně jmenované kostely se tak staly předmětem panovníkova rozhodnutí. Na konci zimy roku 1419 Václav IV. nařídil všem svým poddaným, aby nebránili návratu katolických kněží k jejich kostelům, odkud byli v minulých letech vyhnáni kališnickými duchovními. U svatého Benedikta, svatého Ambrože a také v novoměstském kostele Panny Marie Sněžné, však mohli i nadále probíhat bohoslužby vedené kališnickými duchovními, jejich kázání a podávání svatého přijímání podobají způsobou laikům – a to společně se zde sídlícími řeholníky, aniž by jedna či druhá strana opačnému táboru překážela.⁵⁴ Poloha komendy řádu německých rytířů i benediktýnského kláštera v sousedství Králova dvora naznačují, že za jejich předurčením pro kališnické bohoslužby stál především nátlak Husově okruhu nakloněných panovníkových dvořanů, kteří nepochybně využili jejich blízkosti. Ostatně za dílčí potvrzení spojení mezi pražskými reformisty a oběma kostely můžeme považovat neexistenci podobné série výpadů, jakými byly z rodící se kališnické strany postihovány například chrámy či bohoslužby dominikánů nebo menších bratří.⁵⁵

S panovníkovou návštěvou bohoslužeb je také spojen jeden z ikonických příběhů předhusitských Čech. V roce 1419 Václav IV. odebral Husovým stoupencům kontrolu nad většinou kostelů. Při návštěvě kolegiátního kostela svatého Apolináře však byl obklopen zástupem neurozených mužů a žen vedených Václavovým dvořanem Mikulášem z Husi, kteří požadovali revizi tohoto postupu. Král naoko souhlasil, ale vzápětí (už v bezpečí) nechal obměnit novoměstskou městskou radu a Mikuláše vypověděl z města.⁵⁶ Králova cesta přitom pravděpodobně vedla z Hrádku na Zderaze a po cestě ze svatého Apolináře nemohla minout Dobytčí trh. Panovníkova (byť občasná) přítomnost na Novém Městě tak vedle posílení motivace k zakoupení sídla některým z dvořanů přispívala

54 Srov. F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce, sv. 2. Kořeny české reformace*, Praha 1996, s. 310–311.

55 *Ibidem*, s. 287–288.

56 P. ČORNEJ, *30.7.1419 První pražská*, s. 106–111.

k utváření další mentální mapy zdejšího prostoru a také k proměnám, které nejsme na základě kusých dochovaných pramenů zachytit. Po ztišení aktivity stavební hutě představující Václavovu rezidenci na spojnici mezi Dobyččím trhem a vltavským břehem do její vrcholně gotické podoby, muselo nutně dojít k proměně mikroekonomiky daného místa, k zavedení určitého oběhu odebíraného zboží, řemeslníci získali do své blízkosti movitější klienty a z jiných příkladů známe například obrácení některých příjmů na bázi tržného, šrotovného aj. k zajištění nové stavby. Na druhou stranu bychom se neměli stále upínat k argumentům o absenci písemných pramenů. Nápadně podezřelé jsou přinejmenším dva aspekty. Václav IV. (navzdory existenci novoměstské rezidence) nebyl podobně výraznou postavou v paměti novoměstské komunity, jakou se stal jeho otec Karel IV. Zarážející je zejména srovnání se sousedním městským založením. Staroměstští měli Václavovu připomínku před očima na Staroměstské mostecké věži, v podobě erbovního znamení na radnici, v Týnském chrámu i na řadě domovních znamení. Na Novém Městě se navzdory tezi o „královském okrsku“ nedochovaly doklady podobného využití veřejné nebo měšťanské architektury a reprezentací Václavova panovnického splendoru.⁵⁷

Obloukem se tak dostáváme k úvodem zmíněným pasážím o „stolici královské“. Předně musíme konstatovat, že navzdory pozornosti, kterou císař Karel IV. věnoval své lokaci, navzdory promyšlenému urbanismu, rozmístění klášterů, proměně farní sítě apod. Lucemburk neplánoval povýšit Nové Město pražské na své rezidenční město. Ostatně žádný z Lucemburků na českém trůně neopomenul ve svých listinách zmínit přední postavení Starého Města pražského. Pro srovnání úsilí s jakým vladař ochoten přistoupit k budování „rezidenčního města“ můžeme využít pozdní Karlovu stavební a uměleckou iniciativu v braniborském Tangermünde, kam se císař uchýlil na sklonku svého života. Zeměpanský hrad ležící vně městských hradeb nechal císař radikálně přestavět a jeho ústřední prostory vyzdobit malbami vyzdvihujícími roli kurfiřtského kolegia. Malíři vytvořili i dynastické cykly předků. Dosavadní výzkum věnoval pozornost hlavně samotné rezidenci, předpokládáme však, že se Karel IV. prostřednictvím nástro-

57 K. BENEŠOVSKÁ, *Pražská sídla*, s. 395 a K. STEJSKAL, *Umění na dvoře*, s. 135–144.

ju vizuální politické komunikace pokusil uplatňovat představu legitimismu i ve veřejných prostorech strategicky položeného města.⁵⁸

Podobné doklady se však v novoměstském prostředí nedochovaly. Úzké spojení mezi postavou zakladatele a konstruktem novoměstské identity byly iniciativou novoměstských intelektuálů resp. městských rad, v jejichž službách často vystupovali. Konšelé pak odkaz na (údajnou) vůli Karla IV. využívali ve svých sporech se staroměstským sousem, který naopak vyzdvihoval svoji starobylost a čelné postavení mezi ostatními královskými městy. Znovu je třeba připomenout, že Staré Město pražské spojovalo s touto představou svůj politický program a odvozovalo i své místo na politické scéně. A panovníci, počínaje Janem Lucemburským, vycházeli těmto aspiracím deklarativně vstříc. Shodný přístup zastával Karel IV. i jeho nejstarší syn Václav IV. Také Zikmund Lucemburský po svém definitivním přijetí na český trůn označil Prahu za „sedes et caput regni nostri Bohemiae, metropolis et caput egregium“ a na jiném místě vyzdvihl, že je „caput omnium ciuitatum eiusdem regni“.⁵⁹ Současně je třeba připomenout, že týž Zikmund Lucemburský ve svých česky psaných listech adresovaných husitům na počátku dvacátých let uváděl jako „stolici království“ souběžně Vyšehrad poničený pražskými kališníky i Pražský hrad.⁶⁰ Jak nedávno upozornil Bogusław Czechowicz, ve stejnou dobu byla jako druhá stolice království oslovena Zikmundovou kanceláří i slezská Vratislav.⁶¹

58 Blíže Richard NĚMEC, *Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a rezidencích zemí Koruny české*, Praha 2015, s. 292–319 a Lenka BOBKOVÁ, *Hrady Karla IV. v Laufru a Tangermünde. Panovnícká reprezentace vepsaná do kamene*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Petr Sommer – Martin Nodl (edd.), Praha 2004, s. 141–157.

59 CIM I, s. 221–222, č. 137, s. 224–225, č. 138 a s. 228–229, č. 140. Blíže L. BOBKOVÁ, *Civitas Pragensis*, s. 51–68 a P. ČORNEJ, *Praha – hlava království*, s. 108–130.

60 *Vavřínek z Březové, Husitská kronika – Píseň o vítězství u Domažlic*, Marie Bláhová (ed.), Praha 1979, s. 237–238.

61 „... altera sedes et caput eiusdem regni est“. Srov. CDS XI, Hermann Markgraf – Otto Frenzel, Breslau 1882, s. 181–182, č. 39. Bogusław CZECHOWICZ, *Dvě centra v Koruně. Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*, České Budějovice 2011, s. 145–146 a IDEM, *Między katedrą*. Polský historik umění se přiklonil k výkladu vratislavských aspirací směřujících k převzetí úlohy „hlavní panovnícké rezidence“ českých korunních zemí. S polemikou k této tezi vystoupil M. ČAPSKÝ, *K postavení*

Shrneme-li shromážděné příklady, můžeme konstatovat, že středověcí intelektuálové s termínem „*stolice královská*“ zacházeli poměrně volně. Závěry opírající se o interpretaci jeho užití je třeba formulovat opatrně. Zvláště ve středověké Praze byla realita poměrně složitá. Ani tzv. Menší Město pražské (Malá Strana) ani Hradčany se k pozici reflektovaného rezidenčního města nepropracovaly. Jejich přímým sousedem byl přitom Pražský hrad. Hradčany navíc sloužily jako rezidenční zázemí řady zemských úředníků a příslušníků dvora. V panovnických listinách vystupuje jako „*stolice a hlava království*“ Staré Město pražské, které ostatní celky pražského souměstí převyšovalo svojí lidnatostí, ekonomickou vahou i podílem na politickém životě země. Staroměstská sebereflexe coby „*stolice a hlavy*“ království gradovala v době husitských válek. Městské rady se prosadily jako důležitý politický aktér v celozemském měřítku.

Úsilí novoměstské komunity vyjadřované užíváním termínu „*královská stolice*“ naopak postrádalo podobné politické ambice. Komunita sahala po termínu „*stolice*“ ve svých sporech se staroměstským sousedem. Deklarované spojení s císařem Karlem IV. navyšovalo symbolický kapitál obce, aniž by písemné prameny dokládaly reflexi novoměstské reprezentace ze strany Karlových následníků. Císař byl intelektuály vtahován do novoměstských dějin a sehrával roli autority, jejíž údajné „*záměry*“ se stávaly nástrojem politického soupeření. Znovu je tak třeba připomenout význam literárního díla pisáře Prokopa a jeho souputníků. Dokazuje nám, že dobový termín „*stolice*“ nelze automaticky ztotožňovat s moderním termínem „*rezidence*“. Označení za „*stolici královskou*“ mohlo být konstruktem, který si dotyčná komunita z prestižních důvodů dlouhodobě kultivovala a využívala jej jako politického argumentu.

Vratislavi, s. 346–386, který zdůraznil návaznost politické aktivity Vratislavských na zemské (slezské) politické pole.

Residence, “stool”, residential Town.

A contribution on the representation of Prague’s New Town in the Late Middle Ages

In the study presented, the author deals with the political communication of late medieval towns and the argumentation used. He devotes his main attention to the construction of town prestige derived from the existence of a royal residence or manifestations of royal care. Besides examples from the Silesian duchy, Moravian margraviate and analogies drawn from the conduct of some imperial cities, the axis of the presented text became an interpretation of the late medieval sources of Prague’s New Town. What are unique are especially the historical-legal manuscripts of the New Town scribe Prokop (Procopius) from the middle of the 15th century and his continuators. These sources are remarkable not only as a corpus but also in their linguistic details. For instance, in the labelling of the New Town as the “residential town of Emperor Charles IV”, the Old Czech term *stolice* (stool – residential Town) is usually identified with the word residence in modern medieval studies. This approach is justified in a number of cases. In the second third of the 15th century, evidence appears in the sources of Prague’s New Town of the cultivation of New Town’s memory related to Emperor Charles IV, without the emperor residing in the town or having erected a residential building for himself. All the evidence of the special relationship of Charles IV to the New Town come from the urban milieu. We have no evidence of similar reflection from the milieu of the court. It is possible to state that it was therefore a calculated construct fabulising Charles’s supposed ideas. The New Town conferred on itself the role of the successor of Prague’s Old Town. The terms “imperial residential town” or “residential town of Emperor Charles”, which appears in the New Town argumentation, were a construct of the scribes and other intellectuals in the services of the New Town. The most frequent reason for their initiatives was defence against the efforts of Prague’s Old Town to control or at least weaken the younger urban neighbour. When the Old Town councillors had to admit the independent existence of the New Town, they denied its burghers some of the rights granted by Charles IV and sought to join the two units together under favourable conditions for their town.

The study presented therefore follows first of all the interpretations of the terms “residential town”, “capital city”, “central town”, and “royal town”. In their explication, he relies (as already stated above) on analogies from the Silesian and German milieus. In the second phase, the author observes the relationship between residence, royal representation and the town. At the centre of the author’s interest was the evidence of political communication taking place at the “public places” of the medieval New Town, or its written or visual proof. The author shows that the use of the term *stolice* on the part of Prague’s New Town was a component of the political argumentation on a land-wide scale, when the people of New Town defended themselves with the reference to their position as the “residential town of Charles IV” against the steps of their Old Town neighbour. The declared connection with Emperor Charles IV increased the symbolic capital of the town, without the written sources proving the reflection of the New Town representation on the part of Charles’s successors. The emperor was pulled by the intellectuals into New Town’s history and played the role of the authority, whose supposed “plans” became the instrument of political competition. It is again necessary to recall the importance of the literary work of the scribe Prokop from the middle of the 15th century and his continuators. It proves for us that the term *stolice* cannot be automatically identified with the modern term “residence”. The designation as “royal residential town” could be a construct that the community in question has long cultivated for prestigious reasons and used it as a political argument. The term itself, however, indicated a closer tie to the sovereign – founder.

ZA OBZOREM NÁRODNÍHO PARADIGMATU

Dvory jagellonských monarchů přelomu 15. a 16 století ve vzájemných vztazích (prolegomena výzkumu)*

PETR KOZÁK

Beyond the horizon of the national paradigm: The courts of the Jagellonian monarchs at the turn of the 16th century in mutual relations (prolegomena of the research):

The study is devoted to the courts of the sovereigns from the dynasty of the House of Jagiellon with an emphasis on the turn of the 16th century when the Jagiellonian dynastic space was shaped by immediately several court centres. The late medieval Jagiellonian monarchs were analysed as mutually connected power centres of a single dynastic space. The emphasis was placed on the mobility of the courtiers between the Jagiellonian centres and also on the dynastic strategies of the upper and lower nobilities from the individual lands ruled by the Jagiellonians, when the representatives of a single family entered the services of various, at the given time contemporaneously appearing members of the ruling dynasty. The conducted analytical probes indicated the beginning of a process, which under certain circumstances could have led to the emergence of a collective elite of a wider, dynasty-wide defined space.

Key words: Jagiellonians, nobility, courts, mobility, Czech lands, Lithuania, Poland, Hungary

Výzkum středověkých dvorů a to nejen dvorů panovnických se delší čas těší zvýšenému zájmu historiků i badatelů z řad příbuzných oborů.¹ Toto povzbudivé konstatování platí rovněž v kontextu české historické vědy, což dokládají vedle zastřešujících aktivit Výzkumného centra Dvory a rezidence ve středověku při

Studie byla vypracována a publikována s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu „Účty dvora českého a uherského krále Vladislava Jagellonského“ (grant reg. č. 16-08176S). Vznikla na základě referátu proneseného na Sjezdu historiků v Olomouci 13.–15. 9. 2017., v rámci panelu Dvorský výzkum, který připravilo Výzkumné centrum Dvory a rezidence ve středověku Historického ústavu AV ČR.

1 Výběrový komentovaný přehled prací na dané téma, které byly zhruba od roku 2010 publikovány v nám blízkém (historicky i metodologicky) německém prostředí, nabídl Benjamin MÜSEGADES, *Raum – Gruppe – Quelle. Neue Forschungen zu weltlichen Fürsten und Höfen im spätmittelalterlichen Reich*, ZHF 43, 2016, s. 473–500.

Historickém ústavu AV ČR různorodé výstupy publikované badateli činnými na dalších pracovištích napříč republikou.² Bohužel, s dosaženými výsledky nemůžeme být vždy bezvýhradně spokojeni, což je ovšem vcelku přirozené. Vedle očekávatelných desiderat však po mém soudu narážíme i na problémy hlubšího rázu. Ale nepředbíhejme. Ve svém textu, jenž vychází z referátu předneseného na 11. sjezdu českých historiků v Olomouci, se zaměřím na dvory panovníků z dynastie Jagellonců. Důraz přitom položím na přelom 15. a 16. století, kdy byl jagellonský dynastický prostor utvářen hned několika dvorskými centry: česko-uherským dvorem krále Vladislava, polským dvorem krále Jana Albrechta, litevským dvorem velkoknížete Alexandra (později polsko-litevským dvorem téhož panovníka), ale také dvorem prince a budoucího polsko-litevského vládce Zikmunda, jenž se dočasně zařadil mezi slezská knížata, a dvorem kardinála Fridricha, hnězdenského arcibiskupa a krakovského biskupa. Je poctivé přiznat, že příspěvek nebude a s ohledem na současný stav poznání vlastně ani nemůže být ucelenou monografickou studií. Tomu ostatně odpovídal i diskusní charakter předneseného referátu. Smyslem bylo a je poukázat na některé badatelské perspektivy a jejich, doposud bohužel spíše tušený, potenciál.

Předkládané řádky budíž proto chápány coby prolegomena k výzkumu, který, hovoříme-li o českých poměrech, de facto ještě ani nezačal. Ohlášené perspektivy zkoumání budou přitom demonstrovány na konkrétním příkladu pozdně středověkých dvorů jagellonských monarchů, které budou účelově pojímány coby vzájemně propojená mocenská centra jediného dynastického prostoru. Důraz bude položen na mobilitu dvořanů mezi jagellonskými dvorskými středisky a také na rodové strategie nobility z jednotlivých Jagellonci ovládaných zemí, kdy zástupci jednoho rodu vstupovali do služby různých, v daném čase souběžně se vyskytujících členů panující dynastie. Je nasnadě, že vymezená látka nutí k bilančním úvahám obecnějšího charakteru, neboť implikuje potřebu široce založené komparace.

2 Srov. alespoň stále aktuální přehledy stavu poznání problematiky z pera D. Dvořáčkové a J. Zelenky. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K možností výzkumu panovnického dvora v pozdním středověku v českých zemích*, MHB 17, 2014, s. 7–16; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011, zejména s. 12–23.

Předpoklady studia dvorské problematiky lze po mém soudu shrnout do tří základních oblastí: 1. edice pramenů razící cestu systematickému zhodnocení pramenné základny; 2. detailní itineráře panovníků, jiných zástupců vládnoucí dynastie či důležitých osob stojících v jejich službách; 3. strukturálně-personální analýzy dvorů i zemsky ukotvených institucí. Třetí bod přitom považuji za zcela klíčový. Na myslí mám jak klasické archontologie, tj. vyčerpávající, geograficky a chronologicky definované seznamy osob zastávajících jednotlivé úřady, tak také využití metod, jež nabízí moderní prosopografie (v návaznosti na konkrétní situaci s proměnlivým akcentem na biografickou a statistickou složku prosopografických bádání).³ Inspirací by zde měly být široce založené databáze, mezi něž patří *Repertorium Academicum Germanicum*⁴ či projekt *Germania Sacra*.⁵ Samozřejmě, možnosti financování a personálního zajištění takovýchto databází jsou v kontextu české historické vědy spíše limitované. To však neznamená, že bychom měli na podobný typ práce zcela rezignovat – je třeba hledat možnosti mezinárodní kooperace a volit přiměřené, realizovatelné cíle. Teprve bezpečný základ daný sumou vstupních dat získaných výše vymezenými přístupy umožní pokročit dále a klást si metodologicky jemnější otázky po praktickém i symbolickém fungování panovnické (dynastické) moci a její distribuci skrze institut dvora.

Letmý pohled do kuchyně historiků z nám blízkých sousedních zemí ukazuje, že polští, litevští či maďarští kolegové si tento fakt dobře uvědomují. V Polsku, na Litvě i v Maďarsku se utěšeně rozvíjí ediční činnost zasahující prameny vznik-

-
- 3 K potenciálu i úskalím prosopografických bádání srov. alespoň bilanční stať Jiří STOČES, *Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět*, ČČH 110, 2012, s. 765–775, resp. i starší texty Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10.-12. září 1999, Jiří Pešek (ed.), Praha 2000 s. 146–149; Jana BO-ROVIČKOVÁ – Jiří STOČES, *Nové metody – prosopografie*, in: Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí, Hana Barvíková (ed.), Praha 2002, s. 47–61.
- 4 *Repertorium Academicum Germanicum* je stále budovanou databází vzdělanců z území Svaté říše římské z let 1250–1550. Aktuálně databáze obsahuje biografické informace o 49.000 osobách, z nichž 47.000 je dostupných online. Viz <https://rag-online.org/> [cit. 28. 11. 2017].
- 5 *Germania Sacra* je biograficky vystavěnou databází, která nabízí přehled o personálním zajištění jednotlivých církevních institucí na území bývalé Svaté říše římské. Viz <http://www.germania-sacra.de/>, resp. též online databázi <http://personendatenbank.germania-sacra.de/> [obojí cit. 28. 11. 2017].

lé ve 14. i 15. století a intenzivně se pracuje na itinerářích panovníků z doby vrcholného i pozdního středověku (tradičně slabým místem je pouze kartografický přepis nashromážděných dat).⁶ Na vysoké úrovni jsou rovněž archontologická bádání. Polští, litevští i maďarští kolegové tak mají k dispozici rozsáhlé databáze centrálních i regionálních úředníků. Archontologie středověkého Uherska je podstatným způsobem rozpracována,⁷ v případě polsko-litevské unie je k dispozici dokonce de facto téměř kompletní přehled nositelů světských úřadů a hodností od raného středověku po zánik šlechtické Rzeczpospolité na sklonku 18. věku.⁸ Polská historická věda disponuje rovněž po desetiletí systematicky budovaným biografickým slovníkem, jehož faktografická hodnota je

-
- 6 Maďarská historiografie má k dispozici itineráře králů a královen doby lucemburské i korvínovské, rozpracován je navíc svazek věnovaný vládě Vladislava Jagellonského, na kterém se autorsky podílí Tibor Neumann. Viz Pál ENGEL – Norbert C. TÓTH, *Királyok és királynék itineráriumai (1382–1437). Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Itinerarium Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437), Mariae (1382–1395) et Barbarae (1405–1438) reginarum consortum eiusdem, nec non Elisabeth reginae (1382–1386) relictae Ludovici I regis*, Budapest 2005; Richárd HORVÁTH, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*, Budapest 2011. Systematická práce na itinerářích panovníků byla nedávno reaktivována rovněž v Polsku založením ediční řady *Itineraria Jagiellonów*, v jejímž rámci byly doposud publikovány svazky Grażyna RUTKOWSKA, *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa 2014; Antoni GAŚSIOROWSKI, *Itinerarium króla Władysława Jagielly 1386–1434*, Warszawa 2015; Krzysztof PIETKIEWICZ, *Itinerarium króla Aleksandra Jagiellończyka 1492–1506*, Warszawa 2016. Studium itinerářů zde ovšem kvetlo rovněž v předchozích letech, jak dokládá např. práce Marek WREDE, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010. Ostatně důkladnou bilanční analýzu v tomto ohledu nabídl Piotr WĘCOWSKI, *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytnie. Przegląd badań i propozycje badawcze*, SŻ-C 37, 2000, s. 13–48.
- 7 Viz Pál ENGEL, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I.–II.*, Budapest 1996; Atila ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011; Norbert C. TÓTH – Richárd HORVÁTH – Tibor NEUMANN – Tamás PÁLOSFALVI, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók*, Budapest 2016.
- 8 Iniciátorem a neúnavným propagátorem myšlenky systematického archontologického výzkumu, jenž by pokryl území staré Rzeczpospolité byl po druhé světové válce A. Gaśiorowski, jenž sám vydal seznam velkopolských úředníků doby pozdního středověku, jak viz Antoni GAŚSIOROWSKI, *Urzednicy wielkopolscy 1385–1500*, Poznań 1968. V symbolické i praktické rovině tak stanul na počátku dvou vzájemně se doplňujících (a po stránce metodické analogických) sérií se zastřešujícími názvy *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku* a *Urzednicy wielkiego księstwa litewskiego*, jež po linii jednotlivých vojvodství (vedle svazků

mimořádně vysoká.⁹ Zvolna se také prosazuje myšlenka potřeby revize „národní“ perspektivy, kdy zvláště u velkých dynastií, jako byli Jagellonci, začíná být patrné, že tradiční uzavření se do hranic jednotlivých lokálních historiografií zásadně limituje možnosti poznání minulosti a snadno vede k jednostranným interpretacím. Vznikají tak mezinárodně obsazené či vzájemně kooperaci programově otevřené týmy, jakými jsou např. projekt The Jagiellonians běžící od roku 2013 pod Natalií Nowakowskou na univerzitě v Oxfordu,¹⁰ pracovní skupina soustředěná kolem Attily Baránye a Attily Györköse na univerzitním pracovišti v maďarském Debrecíně¹¹ či aktuálně vznikající skupina založená pod vedením Boženy Czwojdrak při Historickém ústavu Polské akademie věd.¹²

Bohužel, pohled do zákulisí české historické vědy v tomto ohledu příliš povzbudivý není. Zemsky definované seznamy úředníků nabídli pro dobu středověku naposledy před více než jeden a půl stoletím František Palacký (Čechy) s Antonínem Bočkem (Morava),¹³ v jistém smyslu pak na ně koncem 19. věku svým *Popisem úředníků a důstojníků světských i duchovních* navázal snad jen Václav Vladivoj Tomek.¹⁴ Moderní archontologie, která by systematicky pokryla území celku staré České koruny, neexistuje. Podobně o itinerářích bylo ledasco napsáno,¹⁵ k dispozici jsou však ve skutečnosti jen nesoustavné dílčí výstupy vy-

věnovaných centrálním úřadům Polského království a Litevského velkoknížectví) pokryly již téměř celé území rozlehlé polsko-litevské unie od středověku po její zánik roku 1795.

9 Monumentální *Polski Słownik Biograficzny* (dále jen PSB) vychází dodnes, jádrem jeho příspěvatelů byla a je elita polské vědy. První sešit vyšel roku 1935, dnes dílo čítá celkem 211 sešitů v 51 svazcích (aktuálně po heslo Świrski). Intenzivně se pracuje i na elektronické verzi slovníku.

10 Srov. <http://www.jagiellonians.com/> [cit. 28. 11. 2017].

11 Srov. <http://tortenelem.unideb.hu/lendulet.htm> [cit. 28. 11. 2017].

12 Srov. <https://ihpan.edu.pl/struktura/zespol-do-badan-nad-dworami-i-elitami-wladzy/> [cit. 28. 11. 2017].

13 František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských i dvorských ve království českém od nejstarších časů až do nynějška*, Praha 1832 (seznam později mírně doplnil Jaroslav Charvát v rámci vydávání souborného autorova díla); Antonín BOČEK, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství Moravském*, Brno 1850.

14 Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy IX*, Praha 1893, s. 253–264.

15 Za průkopníka lze v tomto ohledu označit Ivana Hlaváčka, jenž je autorem hned několika programových statí. Viz např. Ivan HLAVÁČEK, *Itinerář jako pracovní nástroj českého medie-*

cházející ponejvíce z vedení vysokoškolských seminářů a kvalifikačních prací.¹⁶ Prosopografie zacílená na dvory českých panovníků po vyměření hlavní (královské) linie rodu Přemyslovců rovněž není k dispozici a myslím, že lze říci, že na ní aktuálně téměř nikdo skutečně systematicky nepracuje,¹⁷ ačkoli zaklínání se její

visty, in: Cesty a cestování v životě společnosti. Reisen im Leben der Gesellschaft, Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), Ústí nad Labem 1995, s. 57–61; IDEM, *Überlegungen zur Erfassung und Erforschung des Raumes im Böhmen des 14. und 15. Jahrhunderts. Zu den Auswertungsmöglichkeiten der spätmittelalterlichen böhmischen Itinerare. Einige Glossen zum Problem*, in: Raum und Raumvorstellungen im Mittelalter, Jan A. Aertsen – Andreas Speer (edd.), Miscellanea mediaevalia. Band 25, Berlin 1998, s. 591–602; IDEM, *Itinerarium Georgii regis Bohemiae (Stručný souhrn problematiky)*, in: Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc., Praha 1999, s. 53–61; IDEM, *Bemerkungen und Überlegungen zu den hochadeligen böhmischen Itineraren im Spätmittelalter, besonders zu dem Ulrich von Rosenberg*, in: Adelige Welt und familiäre Beziehung. Aspekte der „privaten Welt“ des Adels in böhmischen, polnischen und deutschen Beispielen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert, Heinz-Dieter Heimann (ed.), Potsdam, 2000 s. 43–57. Srov. také výbor z jeho bohaté tvorby IDEM, *Höfe – Residenzen – Itinerare*, Praha 2011.

- 16 Itineráře vznikaly především na brněnském a opavském univerzitním pracovišti. Za poslední dvě až tři dekády tak srov. (dodávám, že bez nároků na úplnost) Martin WIHODA, *Itinerář moravského markraběte Vladislava Jindřicha*, SPFFBU-C 49, 2000, s. 5–45; Stanislav BĀRTA, *Itinerář moravského markraběte Přemysla (1209–1239)*, SPFFBU-C 54, 2006, s. 27–55; Robert ANTONÍN – Tomáš BOROVSÝ – Demeter MALAŤÁK, *Královský itinerář a královské slavnosti středověké Moravy*, SPFFBU-C 56, 2007, s. 99–120; Antonín KALOUS, *Itinerář Jana Filipce (1431–1509)*, AUPO. Facultas philosophica. Historica 34, 2008, s. 17–43; Jiří ŠMERAL, *Itinerář Ladislava Černoborského z Boskovic*, VLH 26, 2009, s. 157–178; Hana MIKETOVÁ, *Muž se špatnou pověstí. Itinerář vévody Jana II. Opavského a Ratibořského*, in: Historie 2008. Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference konané dne 5. a 6. března 2009 v Hradci Králové, Ústí nad Orlicí 2009 s. 37–58; EADEM, *Itinerář vévody Jana II. Opavsko-Ratibořského jako pramen k fungování pozdně středověké diplomacie*, ZHK 20, 2009, s. 62–69; Viktor POHANKA, „Item eynem bothen kein der Sweidenicz zu dem von Colditz...“. *K itineráři svídnicko-javorského hejtmána a hornolužického fojta Albrechta z Koldic v časech kalicha*, SlSb 112, 2014, s. 91–135; Petr KOZÁK, *Mezi centrem a periferií: Itinerář pozdějšího krále Zikmunda I. Starého z doby jeho pobytu v Uhrách a v českých zemích (1498–1507)*, in: Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku, Bożena Czwojdrak – Jerzy Sperka – Piotr Węcowski (edd.), Studia Jagiellonica 2, Kraków 2015, s. 117–171; David RADEK, *Itinerář Bolka V. Opavského*, Sobótka 71, 2016, s. 103–124.
- 17 Historikové věnovali – bohužel nevyváženou – pozornost především období vlády dynastie Přemyslovců, jak srov. Dana DVORÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA a kol., *Přemyslov-*

potřebou náleží v posledních desetiletích k tradiční mantře všech bilančních úvah nad stavem výzkumu dvorské problematiky. Výjimkou potvrzující pravidlo budiž pracovní skupina pod vedením Petra Elbla, jejíž aktivity na poli zkoumání okruhu osob obklopujících císaře a krále Zikmunda Lucemburského však symptomaticky zastřešuje brněnská pobočka mezinárodního projektu *Regesta Imperii*.¹⁸ Není proto divu, že u nás výzkum středověkých zeměpanských dvorů (opět až na několik málo výjimek, které reprezentují např. starší práce Tomáše Baletky či Pavla Trnky)¹⁹ vesměs nedokázal překročit stín roku 1306. Namísto neokázalé, dlouhodobé a tudíž (perspektivou rychle měřitelného úspěchu) i málo vděčné analytické práce se tak zhusta uchylujeme k aplikaci analogií odjinud a teoretických konstrukcí, jež však při nedostatečném poznání domácí situace mohou realitu místních poměrů spíše zastírat. Pohled na výsledky bádání nad dvorskou problematikou vrcholného (po odchodu Přemyslovců) a pozdního středověku taková tvrzení dokládá. Přistupme proto zkušebně alespoň za pomoci mechanického výčtu příkladů osob a rodů propojujících jagellonské dvory přelomu 15. a 16. století k demonstraci některých badatelských možností, jež nám prozatím spíše unikají.

Za příklad z nejnázornějších může posloužit malopolská rodina Szydłowických náležející do rozrodu Odrowążů.²⁰ Stanislaw Szydłowiecki dokázal v průběhu druhé poloviny 15. století proniknout do nejbližšího okolí polského krále a litevského velkoknížete Kazimíra IV. Panovník ho dokonce pověřil výchovou všech

ský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku, Praha 2014 či nedávno Libor JAN, *Václav II. Král na stříbrném trůnu*, Praha 2015, s. 377–418.

- 18 Srov. <https://is.muni.cz/lide/pracoviste?zobrazid=1421103210> [cit. 28. 11. 2017]. Petr ELBEL, *Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z českých zemí*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), MHB. Supplementum 2, Praha 2008 s. 231–244.
- 19 Zejména v českém prostředí bez nadsázky průkopnická studie Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*, SAP 46, 1996, s. 259–536; resp. rovněž IDEM, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*, SAP 54, 2004, s. 3–236 a Pavel TRNKA, *Složení dvora krále Vladislava Jagellonského v letech 1471–1490*, MHB 13, 2010, s. 111–145.
- 20 Faktograficky nejkomplexnější zpracování historie rodu Szydłowických představuje doposud klasická práce Jerzy KIESZKOWSKI, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki zygmontowskich czasów*, Tom I–III, Poznań 1912.

svých mužských potomků, které měl jeho oblíbený dvořan cvičit v praktických rytířských dovednostech. Stanislav se chopil příležitosti, a coby maršálek dvora princů Vladislava, Kazimíra, Jana Albrechta, Alexandra, Zikmunda i nejmladšího Fridricha obklopil královici svými vlastními, podobně starými syny.²¹ Mladí bratři Szydłowiecťi tak po dlouhá léta vyrůstali společně s budoucími jagellonskými vladaři, což přirozeně vedlo k utvoření velmi blízkých osobních vazeb na bázi skutečných přátelství. Bratři se těšili nebývalé důvěře svých jagellonských vrstevníků a zpravidla dosáhli oslnivých kariér.²² Zatímco otec Stanislav trávil podzim života u dvora nejmladšího ze svých někdejších svěřenců, krakovského biskupa a budoucího kardinála a hnězdenského arcibiskupa Fridricha Jagellonského, pohybovali se jeho synové Petr, Jakub a Mikuláš u panovnických dvorů Jana Albrechta a Alexandra a jejich sourozenec Kryštof si získal důvěru a přízeň prince Zikmunda, který ho učinil hofmistrem svého dvora. Po smrti polského krále Jana Albrechta vstoupili do Zikmundových služeb rovněž Mikuláš a mladičkový Martin a řady Szydłowieckých pohybujících se v nejbližším okolí královice, jehož hvězda na jagellonském dynastickém nebi začala nezadržitelně stoupat, rozhojnil po dokončení univerzitních studií v italské Ferrare ještě Pavel, jemuž byl svěřen úřad kancléře.²³ U dvora

21 K Stanislavovi srov. nejnověji hutný biogram Mariusz LUBCZYŃSKI – Jacek PIELAS, *Szydłowiecki Stanisław (1405–1493)*, in: PSB 49, Warszawa – Kraków 2014, s. 578–582.

22 Přehledně viz Mariusz LUBCZYŃSKI – Jacek PIELAS, *Szydłowiecki Krzysztof (1466–1532)*, in: PSB 49, Warszawa – Kraków 2014, s. 551–566; IIDEM, *Szydłowiecki Piotr (ok. 1470 – przed 8 I 1508)*, in: Ibidem, s. 576–578; IIDEM, *Szydłowiecki Jakub (ok. 1453–1509)*, in: Ibidem, s. 546–551; Stanisław A. SROKA, *Szydłowiecki Paweł (1478–1506)*, in: Ibidem, s. 574–576; Karol NABIAŁEK, *Szydłowiecki Mikolaj (ok. 1475–1532)*, in: Ibidem, s. 566–574.

23 K přítomnosti bratrů Kryštofa, Mikuláše, Pavla a mladičkého Martina Szydłowieckých u dvora prince Zikmunda Jagellonského srov. četné záznamy v dochované účetní materii. *Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507: Kritická edice pramene. Rationes curiae Sigismundi Jagellonici, ducis Glogoviensis et Opaviensis, Silesiae et Lusatiarum summi capitanei, de annis (1493) 1500–1507: Editio critica*, Petr Kozák (ed.), Praha 2014 (dále jen *Rationes curiae Sigismundi Jagellonici*), s. 12, 13, 15, 16, 23, 26, 30, 32, 34, 40, 42, 43, 46–49, 51, 54, 57, 66, 71, 75, 80, 85, 90, 92, 93, 95, 98–100, 103–105, 107, 110, 112, 115, 118, 119, 122, 123, 130, 133, 134, 139, 140, 142, 144, 146, 149, 150, 154, 158, 162–166, 168, 173, 175, 182, 183, 185, 190, 191, 195, 196, 198, 202–205, 207, 209, 215, 217, 219, 221, 223, 225, 228, 230–232, 234, 235, 237, 239, 241, 246, 247, 249–252, 255, 259, 261, 262, 266–269, 271, 272, 274, 278, 281, 285, 288, 293, 298, 301, 303, 306, 308–311, 313, 314, 319, 320, 322,

tehdy již polsko-litevského vládce Alexandra setrvali naproti tomu Petr a Jakub Szydłowiecťi.²⁴

Klan Szydłowieckých, disponující navíc postupem času stále více zahušťovanou sítí klientů a familiárů (z nichž někteří dosáhli v budoucnu na nejvyšší úřady polsko-litevské monarchie),²⁵ tudíž mohl sloužit a zřejmě v praxi také skutečně sloužil jakožto důvěrný komunikační kanál propojující jednotlivé jagellonské dvory v polském Krakově, litevském Vilně, slezském Hlohově, ale rovněž v uherském Budíně, neboť dochované prameny přesvědčivě dokládají blízké, ba přátelské vztahy, jež pojily vlivného krakovského podkomořího Petra Szydłowieckého ke králi Vladislavovi i princí Zikmundovi, kteří mu neváhali otevřít dveře svých privátních prostor a hostit ho při soukromých audiencích,²⁶ stejně jako pozoruhodnou důvěru, které se u uhersko-českého panovníka těšil Kryštof Szydłowiecki, jenž např. za časů povstání Jiřího Dószy roku 1514 náležel mezi osoby, s nimiž byl stárnoucí monarcha ochoten konzultovat své kroky na vnitrouherské politické scéně. Kryštof, jenž roku 1515 v Prešpurku a Vídni vystupoval v roli

325, 327, 329–332, 334, 335, 337, 338, 345, 346, 351, 357, 359, 361, 365, 366, 370–372, 374–376, 380, 387–390, 393, 395, 398, 401, 402, 404, 409–411, 413, 417, 420, 424, 425, 428, 430, 439, 440, 443, 449, 463, 464, 470, 476, 479, 487, 488, 490, 493, 496, 497, 510, 511, 518, 520–523, 525, 526, 533, 537, 539, 544, 558, 567, 577, 583, 593, 606, 615, 616, 618, 622, 623, 625, 635–637, 643, 644, 647, 648; *Mezi periferií a centrem jagellonského světa: Registrum dvořanů knížete a krále Zikmunda I. Jagellonského z let 1493–1510. Between the Periphery and the Centre of the Jagiellonian World: The Register of Courtiers of Prince and King Sigismund I Jagiellon from 1493–1510*, Petr Kozák – Krisztina Rábai (edd.), Opava 2015 (dále jen *Registrum curiensium principis Sigismundi*), s. 2, 4, 8, 21, 33, 46, 82, 95, 109, 131, 150, 166, 196, 197, 202, 225, 229, 237, 245, 248, 255, 263, 302, 305, 310, 312, 316, 322, 338, 343, 349.

24 Józefa SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin 2015, s. 288–289; srov. také výše citované biogramy.

25 Tato síť v sobě zahrnovala rovněž osoby s vazbami na polský královský dvůr. Kupříkladu budoucí polský velký korunní kancléř Jan Ocieski, jenž se řadil mezi klienty Kryštofa Szydłowieckého, byl pokrevním příbuzným Mikuláše Ocieského, dvořana krále Jana Albrechta, jenž vstoupil roku 1498 do služeb prince Zikmunda Jagellonského. Familiárem pana Kryštofa byl však např. i jiný dvořan krále Zikmunda, Stanislav Borek. Dvůr Kryštofa Szydłowieckého představili M. LUBCZYŃSKI – J. PIELAS, *Szydłowiecki Krzysztof*, s. 562. Ke službě Mikuláše Ocieského u dvorů Jana Albrechta a Zikmunda pak viz *Registrum curiensium principis Sigismundi*, s. 32, 126, 339, 340, 349.

26 *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 22, 23, 110, 541, 604.

jednoho z hlavních poradců polsko-litevského vládce Zikmunda při jednáních mezi Jagellonci a Habsburky, byl mužem nejvyšších pater středoevropské politiky, diplomatem využívaným svým králem při delikátních jednáních s papežem, osmanskou Vysokou Portou, Habsburky, Hohenzollerny, Wittelsbachy, Zápolskými, anglickými Tudorovci, či francouzským královským rodem Valois. Nikoli náhodou ho ve své kronice portugalský diplomat, historik a vyslanec u dvora krále Zikmunda Damião de Góis nazýval polským vicekrálem.²⁷ Ostatně Zikmund jmenoval po svém nástupu k vládě v Polsku a na Litvě sestru jmenovaných bratří, paní Alžbětu Szydłowieckou, hofmistryni svých dcer Hedviky a Anny narozených z prvního manželství s Barborou Zápolskou.²⁸

Kupit bychom samozřejmě mohli další a další příklady. Petr Myszkowski se prosadil ještě u dvora polsko-litevského vládce Kazimíra IV., později plnil úkoly hofmistra královny-vdovy Alžběty Rakouské a pronikl ke dvorům jejich synů Jana Albrechta a Alexandra. Tou dobou se v okolí Alexandra Jagellonského prosadili jeho pokrevní příbuzní Jiří, Leonard a Jan a rod se osobami Jakuba a Vavřince Myszkowských uchytil rovněž u dvora prince Zikmunda.²⁹ Nikoli náhodou to byl právě Vavřinec, jenž se v následujících desetiletích „specializoval“ na uherské prostředí, a coby diplomat svého pána, tehdy již krále Zikmunda,

27 Mimo výše citované odkazy srov. alespoň edici deníku pana Kryštofa z habsbursko-jagellonského „summitu“ z roku 1523, kde zastupoval polsko-litevského vladaře Zikmunda I. István ZOMBORI, *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplójá 1523-ból*, Budapest 2004 nebo studii Maria BOGUČKA, *Mąż stanu czy zdrajca? Na marginesie sporów o Krzysztofa Szydłowieckiego i polską dyplomację początków XVI wieku*, in: *Aetas media, aetas moderna*. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, Halina Manikowska – Agnieszka Bartoszewicz – Wojciech Falkowski (edd.), Warszawa 2000, s. 393–402.

28 M. LUBCZYŃSKI – J. PIELAS, *Szydłowiecki Stanisław*, s. 581.

29 Adam KAMIŃSKI, *Myszkowski Jan (zm. ok. 1527)*, in: PSB 22, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977, s. 370–371; IDEM, *Myszkowski Piotr (ok. 1450–1505)*, in: *Ibidem*, s. 379–382; IDEM, *Myszkowski Wawrzyniec (ok. 1486–1546)*, in: *Ibidem*, s. 399–401; Halina KOWALSKA, *Myszkowski Jerzy (ok. 1480–1543)*, in: *Ibidem*, s. 372–373. Srov. též J. SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka*, s. 306, 352. K přítomnosti Jakuba a Vavřince Myszkowských u dvora prince Zikmunda srov. *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 97, 184, 209, 220, 240, 271, 272, 292, 295, 315, 316, 360, 367, 377, 382, 403, 404, 438, 439, 445, 465, 499, 531, 538, 544, 552, 560, 568, 593, 620, 627, 638, 649; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 130, 132, 338.

zajížděl ke dvorům králů Ludvíka Jagellonského a Jana Zápolského.³⁰ Dvory králů Jana Albrechta a Alexandra propojovali na konci 15. a na počátku 16. století rovněž zástupci erbu Szreniawa z mocného rodu Kmitů Sobieňských Petr, Ondřej a Stanislav, jehož stejnojmenný syn se navíc dokázal úspěšně etablovat u dvora mladšího sourozence obou zmiňovaných Jagellonců Zikmunda.³¹ Mezi aristokratické klany propojující personálně jednotlivé jagellonské dvory je nutno připočít i velkopolský rod Kościeleckých. Jan Kościelecki vstoupil do služeb prince Zikmunda,³² Stanislav a Mikuláš se oba pohybovali v bezprostřední blízkosti Jana Albrechta a Alexandra a Ondřej Kościelecki započal dokonce kariéru už u dvora krále Kazimíra IV., aby později prošel dvorskou službou u jeho synů Jana Albrechta, Alexandra i Fridricha a plynule pokračoval za polsko-litevské vlády Zikmundovy,³³ jenž ho navíc oženil se svou dlouholetou intimní přítelkyní a matkou svých nemanželských dětí, moravskou měšťankou Kateřinou Telniczevovou.³⁴

Dvory prince Zikmunda a jeho bratra, krále Alexandra, funkčně propojoval také původem litevský (konkrétněji rusínský, dílem však snad též tatarský) kní-

30 A. KAMIŃSKI, *Myszkowski Wawrzyniec*, s. 400.

31 Feliks KIRYK, *Kmita Andrzej (zm. 1493 lub 1494)*, in: PSB 13, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967–1968, s. 86–87; Adam KAMIŃSKI, *Kmita Piotr (ok. 1442–1505)*, in: Ibidem, s. 95–97; IDEM, *Kmita Stanisław (ok. 1450–1511)*, in: Ibidem, s. 101–102. Srov. též J. SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka*, s. 286. Mladého „vojvodiče“ Stanislava Kmitu coby dvořana prince Zikmunda registrují *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 432, 445, 461, 498, 523, 527; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 204, 350.

32 Srov. *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 486, 499, 531, 569, 593, 620, 627, 649; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 235, 342.

33 Aleksander ŚWIEŻAWSKI, *Kościelecki Andrzej (ok. 1455–1515)*, in: PSB 14, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968–1969, s. 398–400; IDEM, *Kościelecki Mikołaj (ok. 1450–1518)*, in: Ibidem, s. 414–415; IDEM, *Kościelecki Stanisław (ok. 1460–1534)*, in: Ibidem, s. 417–419. Srov. též J. SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka*, s. 294, 343–344.

34 Rodinné zázemí a zejména původ paní Kateřiny nově analyzoval Petr KOZÁK, *Ženy v okolí jagellonského prince (pozdějšího polského krále a litevského velkoknížete) Zikmunda I. do jeho sňatku s Barborou Zápolskou*, in: Świat kobiet w Czechach i w Polsce w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnéj. Wojciech Iwańczak - Agnieszka Januszek-Sieradzka - Janusz Smołucha (edd.), Kraków 2018, s. 63–92. Studie přináší rovněž souhrn starší literatury k tématu a její kritické zhodnocení.

žecí rod Glińských. Blíže neznámý Petr Glińský se zařadil mezi Zikmundovy dvořany na počátku roku 1505 v Opavě, kam přicestoval coby člen oficiálního diplomatického poselstva krále Alexandra, v jehož čele stál zmiňovaný osvětimský kastelán Jan Myszkowski (v Opavě tehdy pod Zikmundovou taktovkou zasedal sněm slezských knížat a stavů).³⁵ Petr byl blízkým (snad mladším) příbuzným Michala Glińského, nejvlivnější osobnosti u dvora krále Alexandra, katolického konvertity se zkušenostmi z říše, Itálie a Španělska, muže četných kontaktů jak směrem ke střední Evropě a císařskému dvoru Maxmiliána I., tak např. i k moskevskému mocenskému centru. Ostatně Michal sám měl udržovat nejpozději od roku 1501, kdy vedl Alexandrovo diplomatické poselstvo ke králi Vladislavovi do Budína, úzké kontakty s princem Zikmundem, jehož zájmy později účinně hájil.³⁶ Dle mínění současníků to byl právě Michal Gliński, kdo po Alexandrově smrti zajistil v kooperaci s předáky velkopolské šlechty Zikmundův hladký nástup k vládě na Litvě a vlastně i v Polsku.³⁷ Vlivné pozice u dvora velkoknížete a krále Alexandra přitom drželi rovněž Michalovi příbuzní Ivan a Vasil Glińští.³⁸

Mezi dvory uherského a českého krále Vladislava a prince (a pozdějšího polsko-litevského vládce) Zikmunda se dokázali pohybovat Moravané Smil Kuna z Kunštátu či strážnický pán Jan ze Žerotína,³⁹ stejně jako např. Slezan Jan z Re-

35 K přítomnosti Petra Glińského u Zikmundova dvora srov. *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 11, 182, 445, 465, 489, 498, 524, 527, 560, 569, 594, 620, 626, 648; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 144.

36 Opakované kontakty mezi princem Zikmundem a Michalem Glińským dokládají rovněž dochované knihy účtů princova dvora. Viz *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 411, 507, 600, 606, 621.

37 Viz alespoň Władysław POCIECHA, *Gliński Michał (zm. 1534)*, in: PSB 8, Wrocław – Kraków – Warszawa 1959–1960, s. 65–69. Srov. i spis Ludwik FINKEL, *Elekcya Zygmunta I. Sprawy dynastyi jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej*, Kraków 1910, který zůstává základní prací, v níž je detailně zmapován průběh Zikmundova převzetí moci v Polsku a na Litvě.

38 Władysław POCIECHA, *Gliński Iwan (zm. przed 1522)*, in: PSB 8, Wrocław – Kraków – Warszawa 1959–1960, s. 62; IDEM, *Gliński Wasyl (zm. 1515)*, in: Ibidem, s. 69–70.

39 Přítomnost obou moravských aristokratů u dvora prince Zikmunda potvrzují *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 241, 305, 538, 560, 568 či *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 183, 207. Životopisná data Smila Kuny z Kunštátu a Jana ze Žerotína pak viz Jiří STIBOR, *Z Žerotína*, in: BSSSM, Nová řada, Sešit 10. (22.), Ostrava 2007, s. 75–183 (zejména

chenberku. Ten začínal kariéru u dvora krále Vladislava v Budíně,⁴⁰ kde navázal kontakt s jeho mladším bratrem Zikmundem a coby proslulý turnajník a movitý dolnoslezský aristokrat se zařadil mezi jeho přední dvořany a vojenské velitele. Později vstoupil do služeb Vladislavova syna, krále Ludvíka, a kariéru zakončil coby respektovaný dvořan jeho nástupce Ferdinanda I. Habsburského.⁴¹ Jagellonské dvory v Budíně a Krakově ovšem svými aktivitami a kariérními strategiemi propojovala rovněž slezská knížata z rodů Piastovců a Minsterberků (Poděbradů), k nimž přistupoval zástavní držitel kladského hrabství Oldřich Průschenk z Hardeggu.⁴² Fridrichovi II. Lehnickému se přitom podařilo proniknout přímo do jagellonské královské rodiny, když se roku 1515 oženil s princeznou Alžbětou, nejmladší sestrou obou tehdy žijících jagellonských monarchů, polsko-litevského Zikmunda a uhersko-českého Vladislava.⁴³

Vedle movitých aristokratických rodů obsazujících tradičně přední úřady v daných zemích a vlivná místa u panovnických dvorů (a disponujících tak klíčovým kapitálem, totiž po dlouhá léta kultivovanými sítěmi kontaktů na rozvodu

heslo „Jan ml.“, s. 102–103, č. 70); Miroslav PLAČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 472–475.

- 40 Mezi dvořany krále Vladislava je v Uhrách Jan z Rechenberku zmiňován již v letech 1494–1495, přičemž se v dochované účetní materii výslovně hovoří o jeho „starších službách“. Viz rukopis uložený v Oddělení speciálních sbírek Maďarské národní knihovny: Országos Széchényi könyvtár, Különgyűjtemények, inv. č. Cod. Lat. 411, fol. 94r, 186v, 309r.
- 41 K přítomnosti Jana z Rechenberku u dvora prince Zikmunda srov. *Rationes curiae Sigismundi Jagellonici*, s. 153, 184, 203, 219, 225, 226, 234, 235, 241, 250, 259, 279, 294, 302, 307, 316, 319, 327, 336, 338, 342, 352, 360, 388, 389, 396, 403, 413, 430, 431, 441, 444, 454, 460, 498, 517, 518, 522, 523, 528, 559, 567, 594, 605, 618, 625, 648; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 197, 342, 343, 346, 348, 349. Dále viz Petr KOZÁK, *Hans Rechenberg († 1537). Slezský válečník, diplomat a stoupenec luterství*, in: *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století. Korunní země v dějinách českého státu IV*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2009, s. 572–588; Tomasz ANDRZEJEWSKI, *Rechenbergowie w życiu społeczno-gospodarczym księstwa głogowskiego w XVI–XVII wieku*, Zielona Góra 2007, s. 77–78, passim.
- 42 Nejnověji souhrnně Petr KOZÁK, *Związki książąt śląskich z dynastii Piastów, Podiebradów i Przemyślidów z dworami Jagiellonów na przełomie XV i XVI wieku*, in: *Czeska historia Śląska. Ze szczególnym uwzględnieniem Oleśnicy i Księstwa Oleśnickiego*, Wojciech Mrowicz (ed.), Katowice – Oleśnica 2017, s. 201–214.
- 43 Ke sňatku srov. alespoň biografické kompendium Zygmunt WDOWISZEWSKI, *Genealogia Jagiellonów i domu Wazów w Polsce*, Kraków 2005, s. 132–137.

jící mocenské hráče dynastického prostoru) se však u jagellonských dvorů prosazovali rovněž zástupci středně zámožné, ba přímo málo zámožné až chudé (nižší) šlechty. Rovněž na úrovni těchto méně významných rodů docházelo mimovolně k žádoucímu personálnímu propojování dvorů jednotlivých souběžně panujících Jagellonců a to (opět) ať již mobilitou jednotlivců mezi jagellonskými dvorskými centry, nebo souběžně pěstovanými kariérami vícero zástupců téže rodiny v okolí různých reprezentantů vládnoucí dynastie. Tak Mikuláš Ocieski pocházející z nezámožné velkopolské rodiny působil nejprve u dvora krále Jana Albrechta, který ho roku 1498 vyslal do služeb prince Zikmunda (na okraj dodávám, že se Mikulášův příbuzný Jan Ocieski později řadil mezi klienty Kryštofa Szydłowieckého, prvního mezi Zikmundovými dvořany).⁴⁴ Silvestr Ożarowski hledal úspěšně uplatnění u dvora prince a pozdějšího krále Zikmunda, jehož přízni měl vděčit za většinu drženého majetku. Navíc pobyt v Uhrách ovlivnil zásadním způsobem jeho rodinný život, když se oženil s místní šlechticnou. Jeho pokrevní příbuzní Jan a Rafael Ożarowští pak vstoupili v téže době do služeb Zikmundova staršího bratra Alexandra.⁴⁵ Blíže neznámý příslušník rodu

44 K přítomnosti Mikuláše Ocieského u dvora polského krále Jana Albrechta a prince Zikmunda srov. *Rationes curiae Sigismundi Jagellonici*, s. 14, 20, 51, 61–63, 66, 70, 72, 73, 92, 100, 103, 104, 112, 113, 123, 144, 151, 170, 171, 173, 182, 183, 187, 188, 190, 194, 195, 202, 204, 209, 212–214, 219, 223, 224, 226–240, 244–246, 249–251, 253, 254, 277, 281, 290–293, 296, 297, 299–302, 312, 315, 320, 322–325, 327–333, 338–345, 351, 358–360, 364, 365, 367–370, 372, 375, 376, 379, 380, 382, 383, 390, 393, 396, 397, 403, 407–410, 412, 413, 416–427, 432, 433, 435–437, 443, 449–452, 454–459, 461, 463, 464, 468–478, 480–492, 498, 502, 504, 505, 511, 512, 514, 522, 524, 528, 532, 535, 537, 538, 540, 541, 552, 557–559, 568, 572, 573, 576, 580, 588, 591–593, 598, 599, 601, 603, 605, 608, 609, 616–618, 621, 624, 625, 631, 633, 635, 636, 638, 642, 648; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 32, 126, 339, 340, 349. Dále srov. Franciszek SIKORA, *Ocieski Mikołaj (zm. 1516)*, in: PSB 23, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 514–515.

45 Ke všem třem sourozencům srov. *Rationes curiae Sigismundi Jagellonici*, s. 11, 18, 30, 32, 33, 36, 37, 49, 52, 55, 59, 67, 68, 71, 100, 104–106, 109, 112, 118, 125–127, 130, 141, 150, 154, 159, 162, 163, 167, 181–183, 185, 188, 189, 196, 209, 221, 232, 238, 241, 248, 257, 259, 261, 262, 264, 269, 272, 273, 286, 299, 300, 302, 303, 307, 311, 313, 322, 327, 328, 330, 339, 340, 357, 359, 361, 364, 368, 382, 385, 389, 391, 393, 396, 397, 399, 404, 407, 410, 411, 415, 416, 440–443, 445, 465, 469, 470, 475, 476, 480, 492, 499, 502, 504, 508, 512, 513, 519, 531, 535, 551, 558, 569, 590, 591, 595, 621, 624, 627, 628, 631, 635; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. 340, 347 a dále J. SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski*

Balických se řadil mezi komorníky prince Zikmunda.⁴⁶ Podobné povinnosti přitom plnil u dvora Zikmundova staršího bratra, uherského a českého krále Vladislava, Jan Balicki, který přicestoval z Polska do českých zemí již roku 1471.⁴⁷ Ostatně budoucího českého panovníka na jeho cestě provázelo vícero osob polsko-litevského původu, z nichž někteří se v novém prostředí usadili natrvalo. Mezi Vladislavovy komorníky se tak napříště počítal i Jan Sokołowski,⁴⁸ snad příbuzný Lukáše Sokołowského, jenž byl činný coby písař v kanceláři krále Kazimíra IV. i jeho syna, Vladislavova bratra Alexandra.⁴⁹

Podobné strategie volili zástupci rodů Czurylů, Chlewických, Koniuszeczských, Lasockých, Lipnických, Pszonků, Staszkových či Zambockých.⁵⁰ I zde se potenciál kariérní úspěšnosti urozených rodin zvyšoval souběžným angažmá vícero zástupců u dvorů hned několika reprezentantů vládnoucí dynastie. Přímou úměrně tím posilovaly komunikační kapacity jagellonských dvorů a jejich přirozená vzájemná konektivita. Nelze se ubránit hypotéze, že se vedle živelného díla náhody či strategií rozvíjených izolovaně v jednotlivých šlechtických sídlech setkáváme i s dokladem (snad) vědomého postupu jednotlivých Jagellonců, kteří

Aleksandra Jagiellończyka, s. 314–315, 356; Franciszek SIKORA, *Ożarowski Sylwester (zm. 1537)*, in: PSB 24, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 679–680.

46 *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. 18, 22, 27, 31–33, 37, 39, 41, 43, 46, 47, 50, 55, 56, 60, 62, 64–66, 68–72, 76, 79, 80–82, 84, 87, 93, 95, 96, 99, 101, 118, 141, 143, 150, 155, 157, 159, 160, 163, 170, 181, 186, 190, 206, 213, 214, 221, 223, 242, 248, 256, 259, 260, 263–265, 270, 272, 282, 289, 291, 304, 320, 332, 333, 341, 367, 369, 388, 391, 393, 398, 399, 404, 443, 446, 448, 482, 483, 487, 499, 514, 518, 519, 520, 531, 544, 545, 558, 569, 588, 595, 599, 603, 608, 610, 612, 617, 622, 627, 637, 639.

47 P. TRNKA, *Složení dvora krále Vladislava*, s. 122.

48 P. TRNKA, *Složení dvora krále Vladislava*, s. 122. Srov. též Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, Díl 1–2*, Praha 2001, s. 323.

49 J. SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka*, s. 309.

50 Srov. sumárně *Rationes curiae Sigismundi Iagellonici*, s. passim; *Regestrum curiensium principis Sigismundi*, s. passim; J. SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka*, s. 296, 297–298, 302–303, 326, 346, 360, 370, 382, 394, 397–398, 405, resp. též Stanislav BRZEZIŃSKI, *Czuryło Andrzej (ok. 1460–1534)*, in: PSB 4, Kraków 1938, s. 373–374; Halina KOWALSKA, *Lasocki Stanisław (zm. 1534)*, in: PSB 16, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1971, s. 547–548; Stanislav HERBST, *Lipnicki Stanisław (XVI w.)*, in: PSB 17, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, s. 409–410; Irena KANIEWSKA, *Staszkowski Jakub (ok. 1470–1536)*, in: PSB 42, Warszawa – Kraków 2003–2004, s. 551–553.

tímto způsobem možná podporovali pozvolné vznikání společenství, které bychom mohli nazvat kolektivní elitou širšího, dynasticky definovaného prostoru. Jediněnou roli v tomto procesu sehrál vícekrát zmiňovaný princ Zikmund, jenž před nástupem k vládě v Polsku a na Litvě zastával hodnost vrchního hejtmana Slezska a Lužic a pobýval pravidelně jak v českých zemích, tak také v Polsku a v Uhrách. Dochované prameny, zejména knihy dvorských účtů, ilustrují vysokou intenzitu komunikace mezi jeho osobou (a jeho lidmi) a společenskými špičkami všech Jagellonci ovládaných monarchií. U Zikmundova dvora, jenž před rokem 1506 rozhodně nepatřil v rámci dynastie k nejvýznamnějším, se tak osobně či zprostředkovaně za pomoci kurýrů potkávali čeští aristokraté pohybuující se u dvora krále Vladislava (zejména čeští kancléři Jan ze Šelmerberka na Kosti a Albrecht z Kolovrat na Libštejně, ale také zástupci rodů Kostků z Postupic či zámožných rytířů Trčků z Lípy),⁵¹ stejně jako světské i duchovní osoby zastávající různé funkce v polsko-litevském prostoru a v Uhrách. Namátkou jmenujme alespoň polského kancléře Jana Łaského,⁵² biskupy v Plocku Erasma Ciołka a Vincence Przerębského,⁵³ krakovského biskupa Jana Konarského,⁵⁴ vilenského vojvodu Mikuláše Radziwiłła,⁵⁵ polské maršálky Petra Kmitu Sobieńskiego⁵⁶ a Stanislava Chodeckého⁵⁷ nebo zástupce starobylých litevských knížecích rodů Sapiehů⁵⁸ a Holszańských.⁵⁹ Z Uher pocházely osobnosti, jako byl zagorský hrabě Jiří Vitovec,⁶⁰ uherský kancléř a ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc,⁶¹ kałočský arcibiskup Jiří Frankopan,⁶² uherský palatin Petr Geréb,⁶³ biskup v Nitře

51 *Rationes curiae Sigismundi Jagellonici*, s. 7, 33, 38, 40, 47, 51, 72, 232, 326, 330, 352, 416, 417, 430, 431, 443, 449, 477.

52 *Ibidem*, s. 616, 634.

53 *Ibidem*, s. 138, 386, 552, 556.

54 *Ibidem*, s. 358, 587, 645.

55 *Ibidem*, s. 357, 621, 635.

56 *Ibidem*, s. 33, 259, 385, 398, 513.

57 *Ibidem*, s. 140, 189, 263, 309, 310, 384, 388, 495, 546, 553, 554, 557, 566, 607, 616, 636, 647.

58 *Ibidem*, s. 357, 635, 636.

59 *Ibidem*, s. 588, 589, 607, 618, 625.

60 *Ibidem*, s. 66, 107.

61 *Ibidem*, s. 45, 85, 114, 124, 157, 246, 253, 483.

62 *Ibidem*, s. 21, 38, 63, 67, 71, 74, 76, 78, 81, 82, 113, 141, 230, 477, 479.

63 *Ibidem*, s. 73.

Mikuláš Bocscai,⁶⁴ sremský biskup Štěpán Erdódi,⁶⁵ sedmihradský vojvoda Petr Szentgyörgyi⁶⁶ nebo finančnická rodina Thurzů, jejíž reprezentanti drželi v jedné generaci vlivné biskupské stolice v Sedmihradsku, moravské Olomouci i slezské Vratislavi.⁶⁷

Prezentovaný výsek surových dat, neboť se nejedná a ani nemůže jednat o vyčerpávající souhrn, je třeba chápat jako určitý výchozí bod k rozvržení budoucího výzkumu či (skromněji formulováno) spíše jen nesmělou demonstraci takového výchozího bodu. Stanoveného cíle, totiž naznačení badatelského potenciálu, snad dosaženo bylo. Cesta k poznání jagellonských dvorů a jimi modelovaných politik jakožto vzájemně propojených komponentů jediného, dynasticky definovaného mocenského prostoru bude ovšem dlouhá a bez programově budované mezinárodní spolupráce nejspíš i těžko představitelná. O výpravě překračující tradiční obzor národního paradigmatu jednotlivé historiografie teprve nesměle uvažují. Pokud jde o českou vědu, ta nemá, bohužel, prozatím důkladněji umeteno ani před vlastním prahem. Parafrázujeme-li slavný povzdech velšského klerika Valtra Mapa, můžeme uzavřít, že o dvorech sice v českém prostředí (naštěstí) relativně často mluvíme, čím však dvory českých středověkých vládců byly, to nejednou stále ještě pouze tušíme.

64 Ibidem, s. 82, 232.

65 Ibidem, s. 231.

66 Ibidem, s. 114, 266, 556.

67 Ibidem, s. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 26, 30, 40, 42, 46, 57, 66, 71, 75, 80, 85, 90, 91, 92, 93, 95, 98, 100, 104, 105, 107, 112, 122, 234, 235, 237, 239, 245, 246, 328, 330, 332, 337, 353, 452, 453, 478, 507, 508, 510, 515, 542, 547, 548, 549, 551, 558, 563, 564, 566, 611.

Beyond the horizon of the national paradigm

The courts of the Jagellonian monarchs at the turn of the 16th century in mutual relations
(prolegomena of the research)

The study is devoted to the courts of the sovereigns from the dynasty of the House of Jagiellon with an emphasis on the turn of the 16th century when the Jagiellonian dynastic space was shaped by immediately several court centres: the Bohemian-Hungarian court of King Vladislaus, the Polish court of King John Albert, the Lithuanian court of Grand Duke Alexander (later the Polish-Lithuanian court of the same ruler), but also the court of the prince and later Polish-Lithuanian ruler Sigismund, who was temporarily included among the Silesian dukes, and the court of Cardinal Frederick, archbishop of Gniezno and bishop of Kraków. This is not a comprehensive monograph study, but a contribution to a large extent for discussion, the sense of which was to point out some of the research perspectives and their potential, which so far is rather merely perceived. The late medieval Jagiellonian monarchs were analysed as mutually connected power centres of a single dynastic space. At the same time, the emphasis was placed on the mobility of the courtiers between the Jagiellonian centres and also on the dynastic strategies of the upper and lower nobilities from the individual lands ruled by the Jagiellonians, when the representatives of a single family entered the services of various, at the given time contemporaneously appearing members of the ruling dynasty. Directly proportionally with that, the communication capacities of the Jagiellonian courts and their natural mutual connectivity was reinforced. The conducted analytical probes indicated the beginning of a process, which might (if history had not taken another direction) have led to the emergence of a society, which we could call a collective elite of a wider, dynasty-wide defined space.

MENDIKANTI V ZAČÁTCÍCH URBANIZACE ČESKÝCH ZEMÍ

JOSEF ŽEMLIČKA

Mendicants at the beginning of the urbanization of the Czech lands:

The study of towns and medieval urbanization in general cannot avoid the questions associated with the spread of the mendicant orders, first of the Minorites, Dominicans and their female counterparts. The mendicants comprised a small but distinctive class of the urban population from the beginning of the creation of the network of urban municipalities of Bohemia and Moravia, namely from the 1220s. Their hospitalities were located in the walls of larger and economically stronger royal towns; later, the cloisters of the mendicants also took root in the smaller towns and townships.

Keywords: Mendicants, medieval town, cloisters, Bohemia, Moravia

Třinácté století bylo dobou mnoha tváří. Zanechalo po sobě hluboké otisky nejen v dimenzi evropského vývoje, ale speciálně ve středoevropském kontextu, také v Čechách a na Moravě, zastřešených v přemyslovském *regnum*. Mezi nápadné, ba dominantní prvky se hlásí urbanizace. Její kořeny, chceme-li začít od podstaty, sahají hodně hluboko, až k sídelním koncentracím pod knížecími správními hrady (*civitates, urbes*), potažmo k regionálním spádovým místům jako centřum místního trhu, obchodu a řemeslné produkce. Záleží na optice, co v nich historická věda hledá a co chce vidět, zda je označuje za raná města, předstupně středověkých měst nebo za již skutečná města „na domácím právu“. I proto se urbanizace rýsuje jako velmi dlouhý proces, sahající od 10. a 11. do 14. století, kdy se bazální rastr českomoravských měst (*civitates, oppida*) v hlavních rysech dotvořil a završil. Poslední velkou městskou fundací bylo zřízení Nového Města pražského (1348). Ať tak či onak, třináctý věk přinesl zlom. Během městské „reformy“ se prosazuje typ lokačního či institucionálního města, pro nějž jsou příznačné akceptace městského zřízení, městská svěbytnost a municipální jurisdikce v areálu obce. V českých zemích začal tento proces v druhé a třetí dekádě 13. století, nejprve v českém Slezsku a severní Moravě (Bruntál, Uničov),

posléze v severních a východních Čechách (Litoměřice, Hradec Králové) až po jižní Moravu (Znojmo).¹

Zároveň se také do českých zemí šířily impulzy z oblastí, kde municipální život vykazoval mnohem delší, ba pozdně antickou tradici. Od konce 12. století se tam církev dost složitě vyrovnávala s kritickými hlasy, ústíciemi do masových herezí (kataři čili albigenští, valdenští). Na tyto hrozby reagoval IV. lateránský koncil (1215). Na jedné straně podtrhl stěžejní roli papežské moci, na druhé kriticky zamířil do vlastních řad. V českých poměrech se o rozšíření konciliárních snesení zasloužil spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem, v letech 1216–1222. Bohatě a po několik let zaměstnával krále, velmože i zemskou církev. Nápadným zlomem, který také v zemích Přemyslovců rozšiřoval tradiční chápání zbožnosti o hlubší evangelizaci, byl příchod mendikantů. Jejich kořeny vyrůstaly z podhoubí jihofrancouzských zápasů s „kacíři“ i výbušných poměrů uvnitř severoitalských městských komun. Brzy nalézaly živnou půdu i jinde, nevyjímaje české země. Nové hnutí s ideály prostoty, chudoby a lidského porozumění vtisklo nový rozměr (vlastně nikdy nekončící) christianizaci a měnilo se v další z rysů, sjednocujícím církev od Sicílie po severská království, od Bretaně po východ latinského světa. Také mendikanti začínali budovat svoje správní struktury na principech centralizace, bez ohledu na zavedené hranice diecézí, zato s důrazem na zřizování vlastních provincií a kustodií. Vzhledem k prostředí, kde na relativně malém prostoru muselo spolužít relativně velké množství lidí, se mendikanti od začátku cíleně soustředili právě na městské útvary. Tady jim starší řády bezděky vyklízely pole, neboť o hlučná a ke „špatnostem“ prý náchylná města, odsuzovaná učenci z řad církve, neprojevovaly zájem. Právě tady se mendikantům nabídl monopol, o nějž se ovšem museli dělit s farní správou. K „žebřavým“ se hlásili především menší bratři (minoriti) a bratři kazatelé (dominikáni), odvozující své počátky z iniciativ Františka z Assisi (1182–1226,

1 Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253*. Proměna státu a společnosti, Praha 2002; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, 2. vyd. Praha 2012, o formách vlastního městského zřízení Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998. K městům na „domácím právu“ Andrzej WĘDZKI, *Początki reformy miejskiej w Środkowej Europie do połowy XIII wieku* (Słowiańszczyzna Zachodnia), Warszawa – Poznań 1974, k němu kriticky Benedykt ZIENTARA, *Przełom w rozwoju miast środkowoeuropejskich w pierwszej połowie XIII wieku*, *Przegląd Historyczny* 67, 1976, s. 219–243.

světec 1228) a Dominika Guzmána (1170–1221, prohlášen za svatého 1234), s nimi i jejich ženské protějšky. Vzhledem k častému působení ve městech se k mendikantům často řadí augustiniáni poustevníci.²

Právě sepětí mendikantských konventů s některými městy patří k typickým rysům jejich společenského působení. Třebaže IV. lateránský a opakovaně I. lyonský koncil (1245) bránily živelnému vznikání nových zbožných skupin a komunit, podařilo se oběma hlavním mendikantským větvím tato omezení obejít a svébytně se ustavit. Brzy začaly působit na teritoriu českého království. S obtížemi se ovšem musejí vyrovnávat snahy určit pořadí jejich vzniku jak v Čechách, tak na Moravě. Pramenných jistot je poskrovnu a obvykle se daří mendikantské domy zastihnout už jako fungující subjekty. Jejich filiace se často opírá o sdělení mladších kronikářů a letopisců. Příznačně u tzv. Beneše Minority se dají zjistit souvislosti s řadou letopiseckých a kronikářských sepsání od 9. do sklonku 15. století, jejichž rozplétání se ukázalo jako velmi náročné. Nových a spolehlivějších dat tam není mnoho, přesto mají cenu. Někde to bývá až o hodně mladší barokní dějepisectví, které nás zavádí k počátkům části rádo- vých domů. O to těžší bývá jejich kritické ověřování. I proto leckdy i značné názorové rozdíly v dosavadní literatuře. Musíme je zohledňovat, nicméně téma předkládané studie míří jinam, a sice k roli českomoravských mendikantů v začátcích urbanizace.³

Jako první se v českých zemích díky polskému prostřednictví uchytili dominikáni. Jejich první konvent se usadil u sv. Klimenta na pražském Poříčí. Brzy se přesunul k patě staroměstské strany Juditina mostu, kde se nacházela další z klimentských svatyní. Právě tady, v areálu pozdějšího Klementina (evokace na klimentský kostel), záhy vznikl reprezentativní klášterní komplex. Další domy vyrůstaly především v královských městech, jako v Olomouci, Hradci (Králové),

-
- 2 Z početných titulů včetně encyklopedií s ohledem na téma této studie nověji Norbert HECKER, *Bettelorden und Bürgertum. Konflikt und Kooperation in deutschen Städten des Spätmittelalters*, Frankfurt am Main 1981; Ursula OVERHAGE, *Konflikt und Konsens. Die Gründungen der Dominikanerklöster in der Teutonia*, Münster 2014; Étienne DOUBLIER, *Ablass, Poptum und Bettelorden im 13. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2017.
 - 3 K mnohostranným výsledkům IV. Lateránu v základních rysech Raymonde FOREVILLE, *Latran I, II, III et Latran IV*, Paris 1965, s. 227–324, dílo „minority“ Beneše podrobil důkladné revizi, zejména pokud jde o zdroje jeho znalostí Ladislav DUŠEK, *Kronika tzv. Beneše Minority a její pokračování*, *Mínulostí Západočeského kraje* 26, 1990, s. 7–112.

Brně, Litoměřicích, Znojmě, Jihlavě, v Sezimově Ústí, Turnově, Jablonném v Podještědí, Uherském Brodě, Nymburce, Kolíně, Českých Budějovicích, Písku, Klatovech, Berouně, Chrudimi, Opavě, Lounech, Šumperku či Nové Plzni, takže se úplně nevyhýbali ani menším a nekrálovským městům. Okolo roku 1240 se dominikánky objevily v Brně (herburský klášter), posléze v Hradci (Králové), Žluticích a jinde, přičemž řádové domy Čech i Moravy vstoupily do polské provincie. O málo později se projeví organizovaní uctívači velmi záhy kanonizovaného sv. Františka. V roce 1232 jim Václav I. předal nehotový kostel sv. Jakuba v Pražském Městě a činnost skrovné komunity upoutala královu sestru Anežku, budoucí svatou Anežku Přemyslovnu, hledající ve Františkových ideálech smysl života. Jejich zásady propojila s charitativním špitálnictvím a stála u zrodu „svého“ dvojklášteřa se sídlem minoritů i klarisek při kostele sv. Františka. V severovýchodním výběžku Pražského Města, budoucího Starého Města pražského, se tehdy rozložilo nákladné královské dílo, jedna ze skvělých ukázek rané české gotiky. Brzy se přidávaly domy a konventy v Olomouci (zde posléze i klarisky), Brně, Litoměřicích (podle Beneše Minority v roce 1233), Znojmě, Hradci (Králové), Mostu, Opavě (i klarisky), Jihlavě, Kladsku, Stříbře, Krnově, Žatci, Vysokém Mýtě, na konci 13. století tyto počty rozhojnili minorité v Čáslavi a (Nové) Plzni, na začátku 14. století v Novém Bydžově. Nechyběly ženské konventy, kromě pražského Anežského kláštera v Olomouci, Znojmě a nejspíše v („neměstském“) Panenském Týnci. I k usazení minoritů a klarisek lákala především královská města, ze šlechtických městských center zaujme časné osazení minoritů v Benešově u Prahy, byť v atypicky „ne-mendikantské“ poloze. V chartrných oděvech z hrubých tkanin se „menší bratři“ měli živit almužnami (ne peněžními) a příležitostnou prací.⁴

4 K Litoměřicím, Benešovu a Plzni pro ilustraci *Benedicti Minoritae dicti Chronica et eius continuatio*. Ed. Ladislaus Dušek, in: *Zakony Franciszkańskie w Polsce*, II. Red. J. Kłoczowski, Kraków 1993, s. 354, 356, 360, 372. O šíření dominikánů Vladimír J. KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, I–III, *Archivum fratrum praedicatorum* 25, 1955, s. 75–99; 26, 1956, s. 127–160; 27, 1957, s. 39–119, nověji k dějinám řádu Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001. S počátky minoritů se snažil kriticky vyrovnat František HÝBL, *Počátky Minoritů v Čechách a na Moravě*, Český časopis historický 2, 1896, s. 335–343, hlavně k jejich vztahu ke vzdělání Jaroslav KADLEC, *Die Franziskaner in den böhmischen Ländern und ihr Generalstudium in vorhussitischer Zeit*, *Archiv für Kirchengeschichte von*

Proti zavedeným způsobům byl svérázný již způsob, jak první družiny mendikantů do měst vstupovaly. Žádné velké zakladatelské akce, žádné velké dary. Často vyhledávaly prostý útulek u některého ze stojících kostelů a kaplí. Kdo stával za jejich uvedením, se často nedá exaktně určit. Převážně to býval panovník, vždýt „žebraví“ se většinou usazovali v městech, která se hlásila ke králi jako své vrchnosti. Byl pánem a ochráncem „svého“ města a stín jeho přízně se tím pádem vztáhl též na mendikantské konventy. Rovněž v typově příbuzném Slezsku se při uvádění dominikánů angažovala piastovská knížata. Do příchodu žebravých řádů se ovšem mohly zapojovat i jiné subjekty. Podle mladší tradice se o uvedení mendikantů do Litoměřic zasloužili pražští biskupové, spíše v menších městech se jejich počátky rozvíjely pod taktovkou okolních šlechtických rodů, konkrétně u Jablonného a Turnova to byli Markvartici, u Benešova u Prahy se hlásí Benešovi. Asi okolo roku 1320 minorité zaujali severovýchodní cíp Jindřichova Hradce, rovněž nekrálovského, ale důležitého města hradeckých Vítkovců.⁵

Mendikanti se často a vcelku přirozeně usazovali u již trvajících kostelů, které jim svými počátky a výbavou poskytovaly úvodní základní existenci. Tyto kostely a kaple stávaly obvykle na okraji městských areálů, eventuálně na samé hranici městských obvodů, takže mendikantský klášter se mĕnil v součást hradebních prstenců zvláště tehdy, pokud se formoval v jedné časové rovinĕ s městskou obcí. Za typickou ukázkou, dodnes vizuálně zřetelnou, bývá považován dominikánský komplex v Českých Budĕjovicích (okolo 1265), nebo minoritský klášter v Litoměřicích, kde se „menší bratři“ záhy usadili u staršího kostela sv. Jakuba. Společně s ním se ocitli „v hradbách“. Nemĕně výmluvné svědectví se nabízí v Novĕm Bydĕžovĕ, jehož městské počátky sahají na počátek 14. století. I bydĕžovský areál vznikl prakticky naráz a minoritský klášter, vzpomenutý *Knihou svĕdomí* při obvodu města, tvořil od začátku (či velmi brzy) součást plánovanĕho díla. Zůstává jinou věcí, že po něm nezůstaly žádné viditelnĕ stopy. V jednom formu-

Böhmen–Mähren–Schlesien 8, 1987, s. 84–89. Aktuální stav výzkumu zachycují: Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; Dušan FOLTÝN a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005; Karel KUČA, *Mĕsta a mĕstečka v Āechách, na Moravĕ a ve Slezsku*, I–VIII, Praha 1996–2011.

5 Srovnĕj Jerzy KŁOCZOWSKI, *Dominikanie Polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, Lublin 1956, s. 55–63.

lářovém kusu vztaženém k Přemyslu Otakarovi II. dokonce stojí, že král povolil výstavbu dominikánského konventu s podmínkou, že bude sloužit k obraně města (*ut ibidem civitati sunt pro municione, ita ut cives non habeant necesse municionibus locum claustris occupare*). Když na konci 13. století vyvstala akutní potřeba zřídit velké městské centrum v západních Čechách, nenavázal Václav II. na nezavršenou městskou lokaci pod starým plzeňským hradem na pravém břehu Úslavy. K záměru přistoupil opravdu velkoryse, na soutoku čtyř řek nechal zřídit úplně nové město, které brzy vystupuje pod názvem Nová Plzeň. Jak už bylo víckrát a jinde řečeno, hlásí se v jeho půdorysu vrchol urbanismu sklonku přemyslovské epochy. Jihovýchodní kout městského prostoru byl v projektu vyhrazen minoritskému klášteru, protilehlé severozápadní zalomení rovněž při hradbě symetricky obsadili dominikáni.⁶

Proč obojí mendikanty lákala zrovna odlehlejší místa při hradbách, sice bádání zvažovalo, ale bez jednoznačného závěru. V takové volbě se mohlo protnout více motivů, včetně podprahového záměru podtrhnout chudobu a skromnost „žebračů“. Vždyť parcely na okrajích bývaly méně atraktivní a využívaly je sociální slabší skupiny městské populace. Ne tedy přímá sousedství rušných a živých ryneků a tržišť, kde se točily „velké“ a zároveň „hříšné“ peníze, ale zároveň snaha zůstat nablízku, mívaly vliv na polohu mendikantských domů. I taková filozofie mohla bezděky působit, byť se nestala závazným programem. Příklady z bližšího i vzdálenějšího sousedství nevylučují minoritské konventy na předměstích, zatímco dominikáni i vzhledem ke své kazatelské náplni obvody města většinou neopouštěli. Ne výlučně, třeba hradečtí dominikáni usadili své působiš-

6 RBM II. (1253–1310). Ed. J. Emler, Pragae 1882, č. 2397, s. 1038; *Liber conscientiae civitatis Novobyzoviensis a. a. MCCCXI–MCCCCLXX*, ed. Johannes KAPRAS, Novae Bydžoviae 1907, s. 12. Vztahem měst a klášterů v jejich areálech se speciálně zabýval Luděk JIRÁSKO, *Kláštery ve městech v Čechách a na Moravě ve 13. století*, Hospodářské dějiny 4, 1979, s. 133–164; IDEM, *K postavení a úloze církevních institucí v počátcích rozvoje měst*, in: Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 527–545, srovnej též J. KEJŘ, *Vznik*, s. 269. K dobře poznané jihlavské situaci souhrnně *Jihlava*. Vedoucí autorského kolektivu Renata Pisková, Praha 2009, s. 66–68, pro městotvorný vývoj v plzeňské pánvi Radek ŠIROKÝ – Karel NOVÁČEK – Ladislav KAISER, *Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem*, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 798–827; *Dějiny města Plzně*, 1. Do roku 1788. Vedoucí autorského kolektivu Marie Malivánková Wasková, Jaroslav Douša, Plzeň 2014, s. 143–146, 173–178.

tě vně hrazeného jádra. Záleželo na okolnostech a příhodnosti situace. V dalších fázích městské výstavby mohlo časem docházet k posunům, třeba při rozšíření města mohl klášter původně sídlící na okraji změnit pozici. Právě litoměřičtí minorité u sv. Jakuba se po zvětšení městského prostoru Karlem IV. ocitli uvnitř zástavby.⁷

V závěru přemyslovské doby vzrostl počet mendikantských zařízení v Čechách i na Moravě asi na padesát. V první řadě lákala k jejich usazení lidnatější a hlavně (ne však výlučně) královská města, která nejlépe splňovala představy nejen pro jejich zbožné poslání, ale také hmotné zajištění. Prosperující město se opticky zdálo být nejlépe vybavené k obživě neproduktivních skupin městské společnosti, počítaje v to nemocné, přestárlé, mrzáky, proletarizované chudáky, jedním slovem *pauperes*, a samozřejmě také mendikantská osazenstva. Brzy mohli minorité i dominikáni navíc spoléhat na zbožné odkazy a testamenty měšťanů, posléze se připojovala šlechta z okolí. Kde přály podmínky, jako okázalé znamení očekávané prosperity vznikaly v některých městech dva, někde tři i čtyři mendikantské fundace, případně jejich ženské protějšky. Na předním místě Pražské Město s kláštery u sv. Jakuba, Klimenta a Františka, v protilehlém Novém Městě pod Pražským hradem (pozdější Malá Strana) se za Václava II. u kostela sv. Tomáše usadili augustiníáni poustevníci a ke konci 13. století poskytl malostranský prostor sídlo i dominikánkám. Podobně, byť v různých odstínech a modifikacích, se vyvinula situace s více mendikantskými domy zejména v Olomouci a Opavě, dále v Litoměřicích, Hradci (Králové), Brně, Jihlavě, Znojmu nebo na samém konci 13. století v čerstvě zřízené Nové Plzni, z blízkého sousedství v Chebu.⁸

7 Pro zahraničí za mnohé Jürgen SYDOW, *Kirchen- und Spitalgeschichtliche Bemerkungen zum Problem der Stadterweiterung und Vorstadt*, in: *Stadterweiterung und Vorstadt*. Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden – Württemberg, Reihe B, 51. Hrsg. Von E. Maschke und J. Sydow, Stuttgart 1969, s. 107–113; Arend MINDERMANN, *Bettelordensklöster und Stadttopographie*. Warum lagen Bettelordensklöster am Stadtrand?, in: *Könige, Landesherren und Bettelorden. Konflikt und Kooperation in West- und Mitteleuropa bis zur Frühen Neuzeit*. Hrsg. von D. Berg, Werl 1998 (= *Saxonia Franciscana* 10), s. 83–103.

8 Pro jednotlivosti je nejlépe využívat studií a monografií ke konkrétním městům, v souhrnu Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I–VIII, Praha 1996–2011, pro Prahu z novější produkce Dobroslav LÍBAL Dobroslav – Jan MUK, *Staré Město pražské*.

Na činnost mendikantských domů se dá pohlížet z nejrůznějších úhlů, podobně na jejich spojení a propojování s nadnárodními řídicími centry. Pro nás se jako krucióální rýsuje otázka, nakolik se minorité a dominikáni zapojovali do místních aktivit, zda jako skuteční „žebráčci“ skromně zůstávali opodál, nebo se zapojovali jednak do vzájemné komunikace mezi duchovenskými subjekty, jednak do života města a celého regionu. Pramenná báze nebude překvapivá, tvoří ji především diplomatický materiál, počítaje v to i formuláře, řídicí narativní doklady. Předmětem zájmu budou hlavně mužské konventy minoritů a dominikánů v závěru přemyslovského období, tedy perioda obou posledních Václavů s ohledem na minulý nebo následný vývoj.

Jako hodnověrní svědkové se bratři obou domů brzy účastní různých transakcí, také při závěti královského číšníka Zbraslava, syna Vchyny, sepsané v dubnu 1238 ve Vyklekách na Nymbursku za prezenze hradeckých dominikánů i minoritů (*duo fratres Predicatores.... duo fratres Minores*). Neodešli s prázdnou, velmož na oba konventy pamatoval odkazy. Samozřejmě přitom museli nárazově opouštět svůj klášter i „své“ město, cestování v regionu patřilo k jejich náplni. Po třech letech se přímo v klášteře hradeckých minoritů (*in domo fratrum Minorum*) projednával odkaz Domaslavy, manželky Zbraslava, německým rytířům. Veřejná angažovanost dominikánů se brzy stupňuje. Do obecného povědomí vstoupil ve „zlých letech“ pražský dominikánský klášter při kostele sv. Klimenta u paty mostu. Proslul výstavností a četností konventu. Jeho refektář, možná i klášterní kostel víckrát posloužil jako sněmovní místo, když již předtím hostil několik provinciálních kapitul. Atypické sněmovní shromaždiště, zvolené i proto, že Pražský hrad byl dočasně v moci braniborské posádky, získalo na prestiži i díky stykům vedení kláštera s panskou obcí i okolním městem. I později, jako v červenci 1309 v časech korutanského panování, využila šlechtická honorami k svému jednání tradičního pohostinství pražských dominikánů „u sv. Klimenta“ (*Dat. Prage in ambi tu s. Clementis in pede pontis Pragensis fratrum Predicatorum*). Jen dodejme, že klášter podlehl zkáze hned v počátcích husitských bouří

Architektonický a urbanistický vývoj, Praha 1996, svatotomášský klášter J. KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu den Hussitenkriegen*. Mit Edition seiner Urkundenbuche, Würzburg 1985.

a jeho dispozice odhalil až moderní archeologický výzkum v prostorách Klementina.⁹

S minority i dominikány se běžně setkáváme jako s arbitry a rozhodci nejen ve sporech mezi duchovenskými institucemi, nýbrž, a to je podstatnější, i jako s obecně důvěryhodnými a společnostmi akceptovanými osobami, jejichž slovo má nemalou váhu. Jak dalece se těšili důvěře městské honorace v Litoměřicích, ukazuje listina z ledna 1253, která zdůrazňuje svědectví ctihodných mužů Jakuba a Jana, bratří řádu sv. Františka (*venerabiles viri Jacobus et Johannes beati Francisci ordinis fratres*). Prestižnější z mendikantských korporací už poměrně záhy vystupují s vlastní pečeti, jako litoměřičtí „kazatelé“ v srpnu 1262 (*sigillorum presentium, videlicet fratrum ordinis Predicatorum apud nos*) u příležitosti smírné domluvy mezi doksanským konventem a litoměřickým měšťanem Janem ohledně jezu u Kopist. Pro stvrzování nejrůznějších aktů opět nejednou sloužila klášterní půda. Když v září 1281 chtěla vdova po Kadoltovi Sirotkovi darovat jisté patronátní právo pražským křižovníkům, učinila tak „v kostele menších bratří ve Znojmě“ (*in ecclesia fratrum Minorum in Znoyma*) za svědectví celého konventu, což o málo později konfirmoval olomoucký biskup Dětrich. Svůj dům propůjčili opavští minorité (*in domo fratrum Minorum in Opauia*) v srpnu 1282 k zasedání reprezentace Opavska, kde se v přítomnosti knížete Mikuláše Opavského, olomouckého biskupa Dětricha a mnohých dalších řešilo více sporů, které poškozovaly olomoucký kostel, hradištské premonstráty a případně další. Jinými slovy, v minoritském klášteře proběhlo soudní zasedání opavské provincie, alternující zemský sněm. Zároveň vidíme hodnostáře mendikantských konventů zajíždět do poměrně značných vzdáleností. V polovině února 1290 se v Bílině shromáždili zástupci šlechty a předních duchovních ústavů ze severozápadních Čech, jistě nejen aby schválili nevelkou donaci Alberta ze Žeberka (Seeberg) waldsaskému klášteru. Ve svědečné řadě se tam vedle opatů z Waldsassen, Oseku, Postoloprť vzpomíná i Hermann, převor litoměřických dominikánů (*Hermannus, frater ordinis Predicatorum, prior Lutmericensis*). Jako důstojné místo pro

9 CDB III.1 (1231–1240). Ed. G. Friedrich, Pragae 1942, č. 181, s. 227; CDB IV.1, č. 8, s. 68; RBM II, č. 2189, s. 951–952, k roli pražských dominikánů naposledy s doklady J. ŽEMLIČKA, *Do tří korun*. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301), Praha 2017, o výzkumu kláštera HAVRDA, Jan – KOVÁŘ, Miroslav – ŽĎÁRSKÁ, Anna: *Dominikánský klášter sv. Klimenta v Praze na Starém Městě*, Staletá Praha 33, 2017/2, s. 2–73.

uzavírání smluv a dohod sloužil i minoritský kostel v Jihlavě (*in ecclesia ff. Minorum*), jak o tom referuje listina želivského řeholníka a současně jihlavského plebána Marsilia, kdy se v květnu 1307 za správnost jistého aktu zaručují (vedle jiných) i zástupci jihlavských minoritů i dominikánů.¹⁰

Nejen pražští dominikáni od svatého Klimenta, přinejmenším také hradecké, litoměřické, opavské, znojenské nebo jihlavské mendikantské konventy sloužily se svými kostely jako místa prestižních setkávání šlechty a měšťanů. Jak pečlivě eviduje tzv. Beneš Minorita, pravidelně se kláštery minoritů společně s polskými domy střídaly v pořádání výročních kapitul. Vedle Prahy se postupně vystřídaly Hradec, Opava, Kladsko, Znojmo, Brno, Čáslav, ba i Benešov a další, takže se již počítat s jejich částečným „zkameněním“. Po skromných provizoriích se dolaďovala jejich gotická, někde více, jinde méně nákladná výstavba. Ne náhodou to všechno bývají města na poměry své doby bohatá, kde se lépe dařilo získávat zbožné dary a odkazy. Přesto se nedá říci, že by prezenze mendikantů patřila k nezbytným indikátorům městského života. Jejich absence se netkla jen měst druhoradých. Z výraznějších městských obcí neposkytly do počátku 14. století minoritům ani dominikánům útulek Mělník (zde obutí augustiniáni), dále Německý (Havlíčkův) Brod, Tachov, Ústí nad Labem, Uherské Hradiště, Litovel, Moravská Třebová, Polička, Domažlice (zde obutí augustiniáni), Sušice či Slaný. Nějakého exaktního pravidla, proč někde mendikanty uvítali a jinde je postrádáme, se stěží dočkáme. Každá městská obec byla svým způsobem originálem, její rysy se nedaří v plnosti aplikovat na sousední, třebaže vnějškově podobné město. Žádný velký průlom do početnosti mendikantských domů nevneslo lucemburské období, snad s výjimkou přibývání augustiniánských konventů.¹¹

Na rozdíl od starších benediktinských nebo cisterciáckých fundací, které se již poměrně záhy mohly opírat o pozemkové majetky a odtud čerpat i hlavní zdroje svých příjmů, zůstávali mendikanti v běžné každodennosti odkázáni na dobrodiní „svých“ měšťanů. Peněžní částky přicházely z darů, zbožných odkazů, testamentů. Odtud se také, podle možností, skládala částka po částce, aby se za-

10 CDB IV.1, č. 261, s. 444–445; CDB V.1, č. 347, s. 517–518; CDB VI.1, č. 170, s. 222–223, č. 174, s. 227, č. 231–232, s. 283–285; RBM II, č. 1492, s. 643, č. 21–29, s. 917–918.

11 Srovnej *Benedicti Minoritae dicti Chronica*, s. 354–376, k administrativnímu členění také mendikantských domů Vladimír CINKE, *Organizace českých klášterů ve 13. a 14. století na podkladě provinčním*, Československý časopis historický 16, 1968, s. 435–446.

jistilo další pokračování leckdy stavebně náročných kostelů i přílehlých konventů. Býval to běh na dlouhou trať, a pokud nepomohl bohatý a uznalý donátor, jen po kouskách a s přerывy se dílo mohlo sunout vpřed. Slušelo se, aby zejména movití církevní hodnostáři aspoň drobné položky věnovali mendikantským domům, jak učinil pražských scholastikus a olomoucký kanovník Werner v únoru 1305. Ve výčtu jeho odkazů se krátce mihnou i olomoučtí minorité a dominikáni, každým měl patřit obnos tří hřiven grošů. Co si však měli *fratres Minores de Olomucz* počít s koněm, zakoupeným Wernerem v Kojetíně, se nemluví. Využití by nejspíše nalezl při výjezdech jejich představených do okolí. Dost shodně se v témže roce k oběma složkám mendikantů zachoval vikář olomouckého kostela Ortolf. K typickým patří třeba příjem půl kopy grošů, zakoupený v říjnu 1302 budějovickými dominikány za sumu pěti kop od jedné měštky. Spíš tedy načítání „z drobných“, než velkorysé dary. Zvláště drobnější a „právně“ asi nebezchybně ošetřované odkazy bývaly někdy „žebavým“ zadržovány a odpírány. Svědčí o tom výzvy biskupa Tobiáše diecézním orgánům, aby takové provinilce stíhaly církevními tresty. I když taková svědeckví známe z formulářů (vztahují se k mosteckým minoritům a k dominikánům u sv. Klimenta v Praze), patřily ke koloritu mendikantských starostí. Poněkud jiným, ne plně „žebavým“ režimem se řídily ženské konventy klarisek a dominikánek. Mohly nabývat pozemkové jmění. Jeden z takových darů získaly brněnské dominikánky v roce 1286, podobně se v lednu 1297 zadařilo dominikánkám z Olomouce. Více aristokratické klarisky mířily do šlechtického prostředí, jmenovitě ty pražské od sv. Františka.¹²

Mendikanti obojí řehole k sobě stahovali členitou populaci měst. Klima jim přálo, vždyť jednoho ze svých vrcholů dosáhla tak řečená *devotio moderna* s apologií prostoty, chudoby a soucítění s bližním. Zároveň se brzy projevil koncepční rozdíl obou hlavních větví mendikantů, mezi silněji k citovosti náchylnými

12 K časově protahovaným stavebním podnikům z různých prostředí Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Postup výstavby cisterckých klášterů v Čechách*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 3, 1993, s. 199–222; Petr SOMMER, *Smlouva o výstavbě křížové chodby v minoritském klášteře v Jindřichově Hradci jako snímek středověkého každodenního života*, in: *Verba in imaginibus*. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám. Edd. Martin Nodl a Petr Sommer ve spolupráci s Evou Doležalovou, Praha 2004, s. 112–128 dále RBM II, č. 1378, s. 594, č. 1739, s. 746–747, č. 1940, s. 835, č. 2017, s. 873–873, č. 2067, s. 891–892; *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*. Ed. Jan B. Novák, Praha 1903, č. 123, s. 100, č. 127, s. 102–103, č. 222, s. 170–171.

minority a jejich dominikánskými protějšky. Pokud obojí působili v jedné *civitas*, mohly povstávat obtíže. V druhé polovině třicátých let 13. století se v Opavě rozhořel spor o stigmata sv. Františka. Zatímco minorité je urputně hájili, tak dominikáni zázraku odporovali. Nestálo rozhodnutí olomouckého biskupa Roberta, i jinak spíše liberálního preláta, který popřával sluchu kritickým výkladům. Nakonec se do sporu vmísil a minority vzal v ochranu Řehoř IX. Ostatně biskupská správa se i jinak chovala racionálněji a držela se pravidla, že o nadpřirozených jevech rozhoduje církev, nikoli veřejnost. Svědčí o tom rovněž, byť jen formulářově uchované nařízení pražského biskupa Tobiáše, vrozené do let jeho episkopátu (1278–1296), aby arcijáhni vyšetřili jakési místo u Prahy, kde se prý nad ostatky jakéhosi světce dějí zázraky (*que ibidem alicuius sancti ossa sive reliquias indicare videntur*). Lidé nemají to místo navštěvovat.¹³

I když si minorité a dominikáni leckdy mohli ve stěsnaných městských podmínkách různě překážet a v podstatě si konkurovat, těžiště napětí uvnitř městského kléru se přesouvalo jinam. Mendikanti se od počátku snažili překračovat čáru, co zajišťovala výsadní pozice farního kléru, a rovněž denní praxe umocněná jejich exaltovanou horlivostí vnášela nervozitu. Okázalá prostota a kazatelská výmluvnost jim zajišťovala přízeň městského obyvatelstva do té míry, že budila závist a řevnivost městských plebánů. Hrozilo krácení jejich pastýřských pravomocí spojených s farními příjmy. I když mendikantské kostely z principu neměly farní práva, zvláště minorité usilovali o různé výjimky a také je dostávali. Podstatu sporů mezi farní správou a mendikanty zřetelně pojmenoval olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka. Své názory představil v relaci z prosince 1273, k níž ho vyzval papež Řehoř X. Měla sloužit jako jeden z podkladů k jednání chystaného druhého lyonského koncilu (1275). Povšechně dobře zpravený biskup s velkým rozhledem hledá příčiny v nerespektování práv městských plebánů. Kázání a mše dominikánů a minoritů přebývajících ve městech (*in civitatibus et oppidis, ubi Predicatores et Minores domicilia sua habent*) prý vábí posluchače silněji, takže lid navštěvuje jejich domy spíše, než řádné farní kostely. Dále se Bruno kriticky vyjádřil k jejich odpustkové politice a částečně svaluje vinu na

13 Události v Opavě Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*, I.3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253), s. 959–960; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 481–482, k dějišti zázraků *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 196, s. 155.

biskupy, dokonce na papeže, kteří mendikanty nadměrně protěžují. Ačkoliv Brunovy výtky obecně míří na německé poměry, dají se ztotožnit i se stavem v českých diecézích.¹⁴

Doklady nechybějí. Velkou přízeň věnoval minoritům hned Brunův nástupce, olomoucký biskup Dětrich. V září 1281, s odvoláním na Svatý stolec, jim na území diecéze udělil právo kázat a zpovídat (*verbum Dei proponere et confessionis libere audire*). Světský kléru tomu neměl bránit. V sousední pražské diecézi vycházel dominikánům vstříc Jan III. z Dražic, v intencích lyonských snesení prý svolil (doklad je formulářového původu), aby mohli kázat, zpovídat, ukládat pokání a žebrat (*predicare, confessiones audire et poenitencias iniungere ac elemosiarum largicionem...*). O poznání přísnější byl biskup Tobiáš, podle jednoho formulářového kusu vznikaly „spory mezi farářem a menšími bratry“ (*talis dissensio est inter plebanum vestrum et fratres minores*). Biskup se zastal faráře, takže pouze s jeho svolením by se mohli lidé minoritům zpovídat. Třebaže oba poslední záznamy pocházejí z formulářových textů, tím spíše svědčí o každodenní realitě, s níž se diecézní správa musela vyrovnávat a čelit tlaku z obou stran. Zároveň se některé skupiny mendikantů, opřené o popularitu v očích veřejnosti, odmítaly podřizovat nejen diecézním orgánům, ba instrukcím z Říma. Na konci osmdesátých let 13. století se sám papež ohrazoval vůči takovým projevům, aniž bychom věděli, zda varování mířila také do českých zemí. Naopak z dílčích, opět převážně formulářových vyjádření se biskupská správa snažila zapojovat minority i dominikány do svých opatření, třeba do zákazů pohřbívát škůdce církevních statků.¹⁵

Přesto se vztahy „žebravých“ mnichů a farního městského kléru často nevyvíjely hladce, mnohdy až konfliktně. V podstatě to byl zápas o příjmy z farních oprávnění a požitků, z nichž také mendikanti hodlali těžit. Koláč, z něhož se

14 CDB V.2, č. 719, s. 372–373. O Brunově relaci, která ovšem míří k řadě dalších témat, již Jaroslav GOLL, *Zu Brunos von Olmütz Bericht an Papst Gregor X (1273)*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 23, 1902, s. 487–490; Josef ŠUSTA, *České dějiny*, II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 126–129, jako zdroj bohatých informací by si zpráva zasloužila opravdu důkladný rozbor.

15 CDB VI.1, č. 165, s. 215–216; *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 34–35, s. 32–33, č. 91, s. 76–77, č. 103, s. 87, č. 120–121, s. 98–99; J. KADLEC (ed.), *Das Augustinerkloster*, č. 66, s. 217–218.

ukrajovalo, nebyl totiž nekonečný. O takových třenicích zpravují německé poměry a napětí citelně sílilo také v českých zemích. Dlouhé se vlekly spory minoritů s městem a faráři v Kladsku. Projevily se již v roce 1268 a zaměstnávaly své aktéry po deset let, nechyběly exkomunikace a násilnosti. Neshody obecně dále gradovaly a v roce 1334 vyvrcholily dobře známou masovou pranicí.¹⁶

Co může překvapit, mendikantům se příliš nedařilo v sociálně drsnějších hornických centrech. Před rokem 1300 se mendikanti neusadili v Bruntále ani v Uničově, v roce 1272 dokonce olomoucký biskup Bruno nařizoval děkanům své diecéze, aby bránili utiskování bratrů minoritů „v městech, všech místech a vesnicích“, v nichž se dobývá stříbrná ruda (*in civitatibus in omnibus locis et villis, in quibus argentifodine consistunt*). Nevlastní totiž žádný majetek a mohou se těšit jen z milodarů, mají však právo kázat, zpovídat a pohřbívat. Bohužel v příliš obecném textu chybí lokality, jež by přicházely v úvahu. Nejspíše by k nim patřila Jihlava s domem minoritů, snad i některé místo v členitém moravsko-slezském pomezí, kde se nedají vyloučit pokusy o usazení žebrařských komunit (až později vznikl minoritský konvent v Uničově). Prakticky doslova opakuje Brunův text i podezřelá listina biskupa Děřicha, snad ze září 1281. Příznačně se „žebraři“ po celý středověk neusadili v bohaté Kutné Hoře, i když by materiální podmínky tomu přály.¹⁷

K čemu prameny úplně mlčí, to je početnost mendikantských zařízení. Pryč jsou doby 12. století, kdy v listinách v roli svědků defilují jména benediktinů nebo cisterciáků z toho či jiného kláštera, což navozuje i představu o míře naplněnosti jejich konventů. Teď se hlásí jen převor nebo kvardián s odkazem na celý sbor, jen zřídka se objeví návodná realie. Může k nim patřit listina o zřízení benediktinského probošství u Velkého Meziříčí, kde měla působit skupina 6 mni-

16 K tomuto napětí také Zdeněk FIALA, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, Sborník historický 3, 1955, s. 83–84, o Kladsku J. KEJŘ, *Vznik*, s. 273. O pozici mendikantů hlavně v německých městech, o jejich činnosti nověji Bettelorden und Stadt: Bettelorden und städtisches Leben im Mittelalter und in der Neuzeit. Hrsg. von Dieter Berg, Werl 1992; Dieter BERG, *Armut und Geschichte*. Studien zur Geschichte der Bettelorden im Hohen und Späten Mittelalter, Kevelaer 2001; Ramona SICKERT, *Wenn Klosterbrüder zu Jahrmarktsbrüder werden*. Studien zur Wahrnehmung der Franziskaner und Dominikaner im 13. Jahrhundert, Berlin 2006, k pranicí z roku 1334 Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, FRB IV. Ed. Josef Emler, Praha 1884, kniha III.3, s. 320–321.

17 CDB V.2, č. 684, s. 323–324; CDB VI.1, č. 166⁺⁺, s. 217–218.

chů. Jen rámcově se dá využít pozdější a nakonec nezdařený záměr ustavit minoritský klášter v Uherském Hradišti (1334), kde se počítalo s 12 bratry. Průměrný mendikantský konvent se snad mohl pohybovat v rozmezí 10–20 členů.¹⁸

Má-li se přehlédnout a shrnout, co nabízí studium vztahů mendikantských klášterů, v první řadě minoritů a dominikánů, k počátkům urbanizačního procesu v českých zemích, je toho dost, na druhé straně málo. Domy mendikantů se usadily ve většině důležitých českomoravských měst, někde i dvojitě či trojitě, zároveň však absentují tam, kde bychom to očekávali, namátkou v Uherském Hradišti, Ústí nad Labem nebo Slaném (zde ovšem působilo proboštsví ostrovského kláštera). Příčiny bývají místní povahy, stěží za tím hlavně v počátcích hledat nechuť farního kléru k „žebavým“. Přesto k vzájemnému pnutí a odcizování dochází poměrně brzy, již v poslední třetině 13. století. Společným znakem mendikantských komplexů bývá jejich vsunutí do městských zdí. Mniši obojí řehole a hlavně jejich představení se tu více, tu méně zapojovali do veřejného života „svého“ města, jejich konventy se vzpomínají jako místa sjednávání majetkových převodů i setkávání místních a krajových (i šlechtických) reprezentací. Méně výrazně, ale vcelku pochopitelně se projevují ženské kláštery. Popularitu minoritů i dominikánů zvyšovala jejich kazatelská činnost, ať z vůle biskupa, ať samovolně si časem přisvojovali další prostor k svým aktivitám, jako zpovídání, pohřbívání a vůbec působení na městské farníky. V tomto ohledu má platnost další obecný poznatek, že město s mendikanty, o to víc se dvěma domy „žebavých“, vystupuje v pramenech nápadněji a všestranněji. Jinými slovy, třebaže jejich konventy tvořily jen malý dílčí segment z městské populace (o jejich početnosti nic spolehlivějšího nevíme), bylo působení mendikantů v úměře k tomu výraznější.¹⁹

Léta 1306/1310 tvoří optický zlom na hraně přemyslovského a lucemburského období. Trendy, které se náznakově objevují před 14. stoletím, nabýva-

18 RBM II, č. 1801, s. 774 (CDM V, č. 94, s. 97); RBM IV, č. 41, s. 15. O stavebním vývoji Měřína D. FOLTÝN a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 419–420, k početnosti předhusitských řeholních sborů Zdeněk BOHÁČ, *K počtu řeholníků v předhusitských kláštřech*, HG 29, 1997, s. 11–20.

19 Vlastně jedinou monografií věnovanou české mendikantské architektuře zůstává Vladimír DENKSTEIN, *Raně gotická architektura žebavých řádů v Čechách a na Moravě*, Praha 1938. Opatrně se dá využívat jinak běžná komparativní metoda, neboť každá lokalita bývá originálem *sui generis*. Přenášet pozorování z Prahy do Budějovic nebo Litoměřic, ne-li z cizího vnějšku do Čech nebo na Moravu, může být ošidné.

jí teď na síle. I ke studiu mendikantů se nebývale rozšiřuje škála pramenů z produkce diecézních a vůbec církevních orgánů. Při kritickém využívání mohou v retrospektivě leccos napovědět i pro starší období (knihy konfirmační, erekční, soudní akta aj.).²⁰

20 Tato práce vznikla v rámci projektu GA ČR 316083 *Zrod českého města a žebravé řády*.

Mendicants at the beginning of the urbanization of the Czech lands

The study concentrates on the penetration of the mendicants, primarily Minorites, Dominicans and their female branches, into Czech and Moravian cities. The establishment of their first cloisters took place already in the third decade of the 13th century, especially in larger royal towns with an earlier catchment tradition. The location of the mendicant order houses usually respected the course of the city fortifications, in some cases these monasteries were directly inserted into the fortification wall. Although such a location was a very frequent occurrence; it was not the only one. Where conditions were favourable, even two or three mendicant houses could set down roots somewhere (Prague, Brno, Olomouc, but also Litoměřice, Hradec Králové or Opava), but the mendicants found a way even into smaller towns and townships quite early, for instance Turnov or Jablonné v Podještědí (in the foothills of the Hill Ještěd). Although they were not very numerous, the mendicant communities comprised a significant component of the urban population.

II

LITERATURA

Burgkapellen. Formen – Funktionen – Fragen, Gustav Pfeifer – Kurt Andermann (edd.), Akten der Internationalen Tagung Brixen, Bischöfliche Hofburg und Cusanus-Akademie 2. bis 5. September 2015; Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs, Wagner Innsbruck, Innsbruck 2018, 392 s., ISBN: 978-3-7030-0977-8.

Nový sborník Hradní kaple, formy – funkce – otázky (Burgkapellen. Formen – Funktionen – Fragen) je výsledkem konference konané ve dnech 2.–5. září 2015 v Brixenu. Jak již název napovídá, jedná se o monotematický sborník věnovaný hradním kaplím. S ohledem na místo konání byl zvláštní důraz kladen na oblast Tyrolska, severní Itálie, jižního Německa a Rakouska. Stranou ale nezůstaly ani vzdálenější oblasti jako severní Německo a Dánsko, Burgundsko nebo Anglie. Většina příspěvků je laděna spíše historicky a zaměřuje se především na oblast církevně právní, otázky patrocinií, kulturně historickou atd. Stranou ale nezůstal ani pohled na kaple, jako na architektonický prostor určený ke zbožnosti.

V prvním příspěvku se Kurt Andermann: *Die Burgkapelle – mehr als Apsis und Gewölbe*“ (s. 9–30) zabývá vybranými otázkami kaplí v Tyrolsku, uvádí soupis lokalit, shrnuje dosavadní literaturu jak k danému regionu, tak i k celkové problematice hradních kaplí. Následně si klade otázku, co je „hradní kaple“ a pokouší se ji definovat. Pojednány jsou zde jednotlivé okruhy otázek spojených s hradními kaplemi, jako je typologie, dispozice, patrocinia atd., a to především na příkladech z jižního Německa a Frank.

Autorem následujícího příspěvku je Enno Bünz, který se, jak napovídá již název: *Burg und Kirche – Grundfragen der mittelalterlichen Rechts-, Verfassungs-, Sozial- und Frömmigkeitsgeschichte* (s. 31–54), zaměřil především na církevně právní a sociální dějiny, spojené s otázkou kaplí. Po kratším úvodu do problematiky následuje shrnutí dosavadní literatury, kde je konstatováno, že se pozornosti hradním kaplím dostalo především z umělecko-historické a stavebně-historické stránky, méně však z pohledu historického. Následně je probána otázka vztahu kaple a fary, v jejímž okrsku se nachází. Následuje pojednání o založení kaple, po kterém navazuje otázka, zda kaple musely být svěceny a jsou uvedeny jednotlivé možnosti. Následně je pozornost věnována otázce vybavení kaple a jejich oltářů. Krátce je zmíněna také otázka přenosných oltářů a kaplanů

Obsáhlý příspěvek Lea Andergassen: *Die Patrozinien Tiroler Burgkapellen in religions- und kulturgeschichtlicher Perspektiv* (s. 55–116) podrobně sleduje otázku volby patrocinií v různých společenských okruzích, jako jsou hrady biskupů nebo šlechty. Zvláštní pozornost je věnována kultu sv. Pankráce. Následuje pojednání o říšských patrociniích, kaplích bez patrocinia atd. Akcentována je mariánská úcta a „rytější“ svědci jako byl sv. Jiří, Martin, Mořic nebo Šebestián. Poté je sledována změna patrocinií v době raného novověku a protireformace. Na konci příspěvku je připojen seznam kaplí a jejich patrocinií v Tyrolsku.

Následující příspěvek Lukase Madersbacher: *Die Burgkapelle als Ort verwandtschaftlicher Inszenierung – Neue Familienbilder an der Zeitenwende* (s. 117–134) je věnován šlechtické reprezentaci v době raného novověku, a to především zpodobnění rodiny vlastníka hradu. Gustav Pfeifer se ve svém příspěvku *Von Ablässen und Kaplänen – Streiflichter auf Tiroler Burgkapellen im späten Mittelalter* (s. 135–168) věnuje především otázce kaplanů na tyrolských hradech.

Jestliže v předešlých příspěvcích převládal historický pohled, tak článek Armin Torggler: *item ain messgewant, ain silbrein ehelich und ain mezpuch – Überlegungen zur Sachkultur mittelalterlicher Tiroler Burgkapellen aus archäologischer Sicht* (s. 169–184) sleduje především doklady tyrolských kaplí, nebo lépe jejich vybavení z archeologického hlediska, a také jeho doklady v písemných pramenech.

Následující příspěvky překračují hranice Tyrolska. Jako první je zařazen kratší článek Waltera Landi, který se zaměřuje na severní Itálii (s. 185–204), dále příspěvek Klause Birngruber věnovaný Rakousku (s. 205–226), Markuse J. Wenningera k situaci v Korutanech (s. 227–256) a Elke Goeze věnovaný jižnímu Německu (s. 257–270). Další skupina studií pojednává o vzdálenějších regionech, které již s Tyrolskem souvisejí jen velmi volně. Oliver Auge a Stefan Mag-nussen přibližují problematiku hradních kaplí v severním Německu a Dánsku (s. 271–286), Hermann Kamp se věnuje Burgunsku v pozdním středověku (s. 287–308), Jörg Peltzer v krátkosti přibližuje problematiku kaplí v Anglii (s. 309–320).

Na závěr je zařazen příspěvek Christine Reinle: *Burgkapellen – eine Bilanz* (s. 321–345), který zaujímá funkci jakéhosi resumé, kde jsou shrnuty výsledky kolokvia a uvedeny okruhy otázek, které stojí za další badatelskou pozornost.

Celkově lze hodnotit tento sborník jako velmi zdařilý pokus o historický pohled na problematiku hradních kaplí, který svým významem přesahuje region Tyrolska. Ocenit zde musíme také rozsah literatury a pramenů, s kterými je pracováno. Snesený materiál může jistě dobře posloužit také domácím badatelům, a to nejen těm, kteří se věnují hradním kaplím.

František Záruba

***Kristina Pisánská: Kniha o městě dam*, Věra Soukupová (překl.), Argo: Litteraria et poetica, Praha 2018, 312s., ISBN:978-80-257-2484-2.**

Kristina Pisánská, neboli Kristina z Pizzana (1365–1430), patřila k nejslavnějším ženám spisovatelek středověku, byť to neplatí o českém prostředí. Byla známa především jako představitelka francouzsky psané literatury pozdního středověku, která ovlivnila další generace francouzských literátů, jako byli na příklad Guillaume de Machaut či Jean Froissart. Narodila se v Pizzanu u Bologni jako dcera lékaře a astrologa Tomáše Pisánského, který byl později zaměstnán ve službách Benátské republiky. Profesionální kariéra následně Tomáše Pisánského zavedla na dvůr francouzského krále Karla V. a rodina natrvalo přesídlila do Francie. Na témže dvoře rodiče patnáctileté Kristině vyhledali manžela, Štěpána z Castelu, královského notáře. Manželství Kristiny a Štěpána trvalo deset let a vzešly z něj tři děti. V roce 1390 však Štěpán zemřel na mor a ovdovělá Kristina musela čelit nutnosti zajistit rodinu sama. Ve své tvorbě se Kristina opakovaně zabývala námětem jejího tragicky přerušeno-manželství a stesku po zesnulém choti, na příklad ve veršované skladbě *Cesta dlouhého zkoumání* (*Le Chemin de longue étude*) či v díle *Kniha o zvratech Štěstěny* (*Le Livre de la mutacion de Fortune*).

Postavena před novou situací, rozhodla se Kristina žít rodinu na tuto dobu zcela ojedinělým způsobem – totiž stát se profesionální spisovatelkou pro dvorní prostředí. Byla dokonce majitelkou skriptoria v Paříži, rozuměla knihtisku a iluminacím. Její rozhodnutí bylo neobvyklé už jen proto, že Kristina nedisponovala důkladným vzděláním. Její volba se však ukázala jako zdařilá: s Kristinou do dobové literatury vkročil nový hlas, a to hlas ženský, důvěrný a plný objektivní obrazotvornosti a snové alegorie.

Dnes již překonané bádání o osobnosti této výjimečné ženy pracovalo s poněkud únavným modelem Kristiny jako bojovnice za práva žen, ne-li přímo feministky. Ačkoliv se Kristina žen zastává, přimlouvá se za jejich práva a dokazuje ženské předpoklady pro vzdělání na stejné úrovni jako určené mužům, její argumentace hájí pouze ženy, které splňují kritéria, daná mužským světem a jí samou přijatá.

Nemalá část tvorby Kristiny Pisánské patří do oblasti politické teorie. Kristina, ačkoliv pocházela z Itálie a ke svému původu se hrdě hlásila, byla spjata s francouzským prostředím. Krize francouzského království, která propukla v XV. století, byla v jejích knihách reflektována často, a to především v podobě návodů, jak správně vládnout. Žánr knížecích zrcadel ovládala Kristina velmi dobře; dařilo se jí skloubit politickou teorii s etikou. V knihách *Morální naučení* (*Les Enseignements moraux*) a *Othein list* (*L'Epistre Othea*) předestírá čtenáři etický ideál platný i pro vladaře, spočívající v hledání moudrosti a prozíravosti. Také její dílo *Knihy o činech a dobrých mravech moudrého krále Karla V.* (*Le Livre des bonnes fait et meurs du sage roy Charles V.*) zrcadlí její přesvědčení, že dobrá vláda předpokládá spojení zdatného výkonu úřadu a morální filosofie. Další díla z Kristininu pera, spadající do literárního druhu zrcadel, jako *Knihy o těle obce* (*Le Livre du corps de polície*) a *Knihy o míru* (*Le Livre de paix*) se zaměřují více na praktickou vládu, ale etická složka zaujímá také velmi důležité místo. V Kristininých zrcadlech dochází k posunu od dosud tak oblíbené teorie Jiljího Římského (*De regimine principum*) v tom smyslu, že se Kristina nesoustředí jen na osobu vladaře, ale na celospolečenský soulad a způsob, jak ho dosáhnout.

Knihy o městě dam (*Le Livre de la Cité des dames*) ve výborném překladu Věry Soukupové je perlou Kristininu tvorby. Jedná se snovou situaci, ve které Kristinu navštíví paní Rozumnost, Poctivost a Spravedlnost a vyzvou ji, aby s jejich pomocí vystavěla ideální město. V první knize jsou položeny základy a město je obehnáno zdmi; ve druhé knize jsou uvnitř obvodových zdí zbudovány paláce a domy; konečně ve třetí knize jsou budovy opatřeny střechami a nastává chvíle, kdy do města vstoupí královna (sv. Marie) s doprovodem světic. Stavba postupuje za doprovodu debat, které vedou vznešené paní s Kristinou, a to na téma mizogynních mýtů, jejichž argumentace je porážena na hlavu. Kristina sama vystupuje jako osoba, která pod vlivem posměvačného a útočného protizenského myšlení z pera slavných i méně slavných autorů uvěřila mýtu o své mé-

něcennosti lidské a intelektuální. Jak plyne čas, nechává se třemi Ctnostmi přesvědčit o nesmyslnosti a zlovolnosti předsudků vůči ženám, které někteří muži hlásají. Kniha zapadá do dobového kontextu sporu o podstatu ženství (*querelle des femmes*), vedeného v Západní Evropě od počátku XV. století, a v osobní rovině je zde přítomna i Kristinina účast v dobové polemice o slavném *Románu o Růži*. Výstavba města, určeného pro všechny ctnostné a zasloužilé ženy, je ztotožněna s argumentací ve prospěch žen a inspiruje se slavnou utopií Aurelia Augustina *O obci Boží (De civitate Dei)*. Ve faktografické rovině přináší encyklopedii ženských hrdinek, z nich nejvíce starověkých. V knize je též patrna inspirace dílem Giovanni Boccaccia *Slavné ženy* a jeho *Dekameronem*. Ideálem ženy v Kristinině pojetí je žena zdrženlivá v názorech i tělesných potřebách. Jsou v něm také patrné stopy mariánského kultu. Sv. Marie je příkladem ženské ctnosti. Protože ženy jsou hodnotné a důležité stejně jako muži, není přípustné, aby se na ně obecné dobro vztahovalo menší měrou než na muže.

Překladatelka se s nelehkým úkolem přeložit obtížný, mýty a úvahami oplývající text vyrovnala velmi zdařile. Opatřila knihu fundovaným úvodem, pečlivě vypracovanými poznámkami, seznamem literatury a vyobrazení a konečně jmenným a věcným rejstříkem a přiblížila tak české čtenářské obci osobnost mimořádné spisovatelky.

Lenka Blechová

Jiří HAVLICE – Jan KYPTA – Jaroslav JIŘÍK – Šárka KOLÁŘOVÁ – Zdeněk NEUSTUPNÝ, *Gotické kachle z Jindřichova Hradce* (řada *Miscellanea*; svazek č. 17). Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, České Budějovice 2017, 215 s., ISBN: 978-80-85033-78-6.

Hned na počátku je nutné uvést, že nová publikace Jiřího Havlice a Jana Kypaty se nezabývá jen nálezy kamnových kachlů z Jindřichova Hradce, jak by naznačoval název publikace. Hned první kapitola je totiž věnována dějinám a středověké podobě hradu v Jindřichově Hradci, kde jsou pečlivě a poměrně obsáhle shrnuty dosavadní poznatky o podobě hradu (str. 15–26). Velmi zajímavá je pak následující kapitola, která se obecně zaměřuje na problematiku kamen na hradech

a jejich nálezů. Řešeny jsou zde také otázky prostorů vytápěnými kamny a podoba a vývoj kamen jako takových (str. 37–67). Další kapitola uvádí čtenáře do městského prostředí Jindřichova Hradce (str. 69–76), na kterou navazuje obsáhlejší oddíl věnovaný otázkám výskytu kachlových kamen v městském prostředí a jejich nálezům (str. 79–93). Poslední kapitola se zaměřuje na ikonografii jindřichohradeckých kachlů (str. 95–115). Následuje obsáhlý katalog nálezů (166–194), závěr, seznam literatury a pramenů, shrnutí v angličtině.

Celkově lze publikaci hodnotit velmi pozitivně. Velký přínos, kromě zpracování archeologických nálezů, představuje zejména přesah v podobě shrnutí uplatnění kamen v obytném a reprezentativním prostoru. Je třeba si uvědomit, že kamna nebyla jen čistě účelovým zařízením k vytápění, ale tvořila významnou estetickou součást interiéru středověkého obydlí šlechty i měšťanů, a proto jim také byla věnována značná pozornost, která se projevila i v poměrně bohaté ikonografii. Dále je nutné ocenit úvodní kapitolu o hradě v Jindřichově Hradci, který i přes obrovský význam dosud postrádá pečlivě provedenou monografii.

František Záruba

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CDS	Codex diplomaticus Silesiae
CIM	Codex iuris municipalis
FRA	Fontes rerum Austriacarum
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
HG	Historická geografie
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae

AUTOŘI ČLÁNKŮ A STUDIÍ

doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D.

Ústav historických věd
Filozofická fakulta Univerzity Pardubice
M.Capsky@seznam.cz

Mgr. Petr Kozák, Ph.D.

Slezské zemské muzeum v Opavě
kozak.p@centrum.cz

doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové
Martin.Sandera@uhk.cz

Mgr. František Záruba, Ph.D.

Historický ústav
Akademie věd ČR, v. v. i.
zaruba@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Historický ústav
Akademie věd ČR, v. v. i.
zemlicka@hiu.cas.cz

REDAKČNÍ POKYNY AUTORŮM

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál Recensio.net (<http://www.recensio.net/front-page>)

Žádáme autory, kteří v rámci svých studií počítají s obrazovými přílohami, aby redakci zaslali rovněž prohlášení o vlastnictví reprodukčních práv k jejich tištěné i elektronické publikaci.

Při přípravě studií pro MHB respektujte následující citační pravidla:

ZKRATKY

Všechna čísla MHB obsahují seznam použitých zkratk. Názvy časopisů, edičních řad či případně knihoven/archivů tedy uvádějte v jejich zkrácené formě. Prosíme zároveň autory, aby ke své studii vždy připojili soupis užitých zkratk s rozepsanými názvy. Odkaz na vydavatele pramene či sborníku se redakce rozhodla sjednotit pod zkratkou ed. uvedenou vždy v závorce za jménem.

MONOGRAFIE

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), místo a datum vydání:

Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.

Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1068.

M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 120.

STUDIE VE SBORNÍKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), in: název sborníku, (pokud se uvádí, pak řada, v jejímž rámci sborník vyšel), jméno a příjmení vydavatele, místo a datum vydání:

Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách Českého státu 3, Lenka Bobková – Jana Konvičná (ed.), Praha 2007, s. 91–111.

Otto Gerhard OEXLE, *Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adelige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Wolfenbütteler MittelalterStudien 7, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 62–95.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 99–100.

O. G. OEXLE, *Welfische Memoria*, s. 65.

V případě odkazu na další článek z již citovaného sborníku užití zkrácenou citaci:

Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, s. 23–48.

Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, s. 43–59.

STUDIE V PERIODIKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), zkratka periodika a ročník, rok vydání:

Barbara KRZEMIEŃSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, ČČH 27, 1979, s. 113–130.

Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

B. KRZEMIEŃSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 115.

R. NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí*, s. 192.

NARATIVNÍ A ÚŘEDNÍ PRAMENY NEDIPLOMATICKÉ POVAHY

První citace rozepsaná – název citovaného pramene (kurzivou), zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442, 1–2, AČ XL/1–2, František Hoffmann (ed.), Jihlava – Praha 2004.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, s. 38.

Rejstříky městské sbírky jihlavské, zde 1, s. 87.

DIPLOMATICKÉ PRAMENY

První citace rozepsaná – zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 246, s. 216–218.

CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1974, č. 168, s. 269.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

CDB I, č. 276, s. 244–246.

CDB V/1, č. 167, s. 266–268.

V případě opakovaných odkazů na jména autorů či publikace užívejte zájmené tvary EADEM, IDEM, Ibidem.

Své studie, dotazy či komentáře zasílejte na adresu mhb@hiu.cas.cz, součástí dodaného článku musí být resumé, krátký abstrakt a klíčová slova. Rozsah článků by neměl překročit 40 stran (dle úzu: písmo Times New Roman – velikost 14, řádkování 1,5; v poznámkách pod čarou Times New Roman – velikost 12, řádkování jednoduché). Větší rozsah studie je třeba předem dojednat s redakcí.

OBSAH

I. Studie

- Martin Šandera Mělnický dvůr královen vdov Barbory
Celské a Johany z Rožmitálu 7
*Court of the queen dowagers Barbara
of Cilli and Joanna of Rožmitál in Mělník*
- František Záruba Saský dům na Malé Straně v Praze
(č. p. 55/III). Příspěvek ke genezi jeho
architektury a k otázce stavebníka 29
*Saxon House in Lesser Town in Prague
(House No. 55/III). A contribution
on the genesis of its architecture
and on the question of the builder*
- Martin Čapský Rezidence, *Stolice*, rezidenční město
Příspěvek k reprezentaci Nového Města
pražského v pozdním středověku 59
*Residence, “stool”, residential Town.
A contribution on the representation
of Prague’s New Town in the Late Middle
Ages*
- Petr Kozák Za obzorem národního paradigmatu
Dvory jagellonských monarchů přelomu
15. a 16. století ve vzájemných vztazích
(prolegomena výzkumu) 91
*Beyond the horizon of the national
paradigm: The courts of the Jagellonian
monarchs at the turn of the 16th century*

*in mutual relations (prolegomena
of the research)*

Josef Žemlička	Mendikanti v začátcích urbanizace českých zemí	109
	<i>Mendicants at the beginning of the urbanization of the Czech lands</i>	

II. Literatura

Burgkapellen. Formen – Funktionen – Fragen, Gustav Pfeifer – Kurt Andermann (edd.), Innsbruck 2018 (František Záruba)	129
---	-----

Kristina Pisanská: Kniha o městě dam, Věra Soukupová (překl.), Praha 2018 (Lenka Blechová)	131
--	-----

Jiří HAVLICE – Jan KYPTA – Jaroslav JIŘÍK – Šárka KOLÁŘOVÁ – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Gotické kachle z Jindřichova Hradce, České Budějovice 2017 (František Záruba)	133
---	-----

<i>Seznam použitých zkratek</i>	135
---------------------------------------	-----

<i>Autoři článků a studií</i>	137
-------------------------------------	-----

<i>Redakční pokyny autorů</i>	139
-------------------------------------	-----

Součástí časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* je řada Supplementum, v jejímž rámci již vyšla zvláštní tematická čísla periodika:

Dvory a rezidence ve středověku, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, ISBN 80-7286-095-X, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB Supplementum 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, ISBN 978-80-7286-134-7, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB Supplementum 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, ISSN 0862-979X.

Mediaevalia Historica Bohemica (MHB). Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9. Vedoucí redaktor Jan Zelenka (e-mail: zelenka@hiu.cas.cz), výkonní redaktoři Eva Doležalová, Jaroslav Boubín, odpovědný redaktor řady Supplementum Dana Dvořáčková-Malá. Jednotlivá čísla je možné objednat v e-shopu vydavatele <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>, či prostřednictvím e-mailu: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Toto číslo vyšlo v prosinci 2018, 1. vyd., Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. – 148 s. – *Mediaevalia Historica Bohemica*, 21/1, ISSN 0862-979X.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in SCOPUS, HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.

